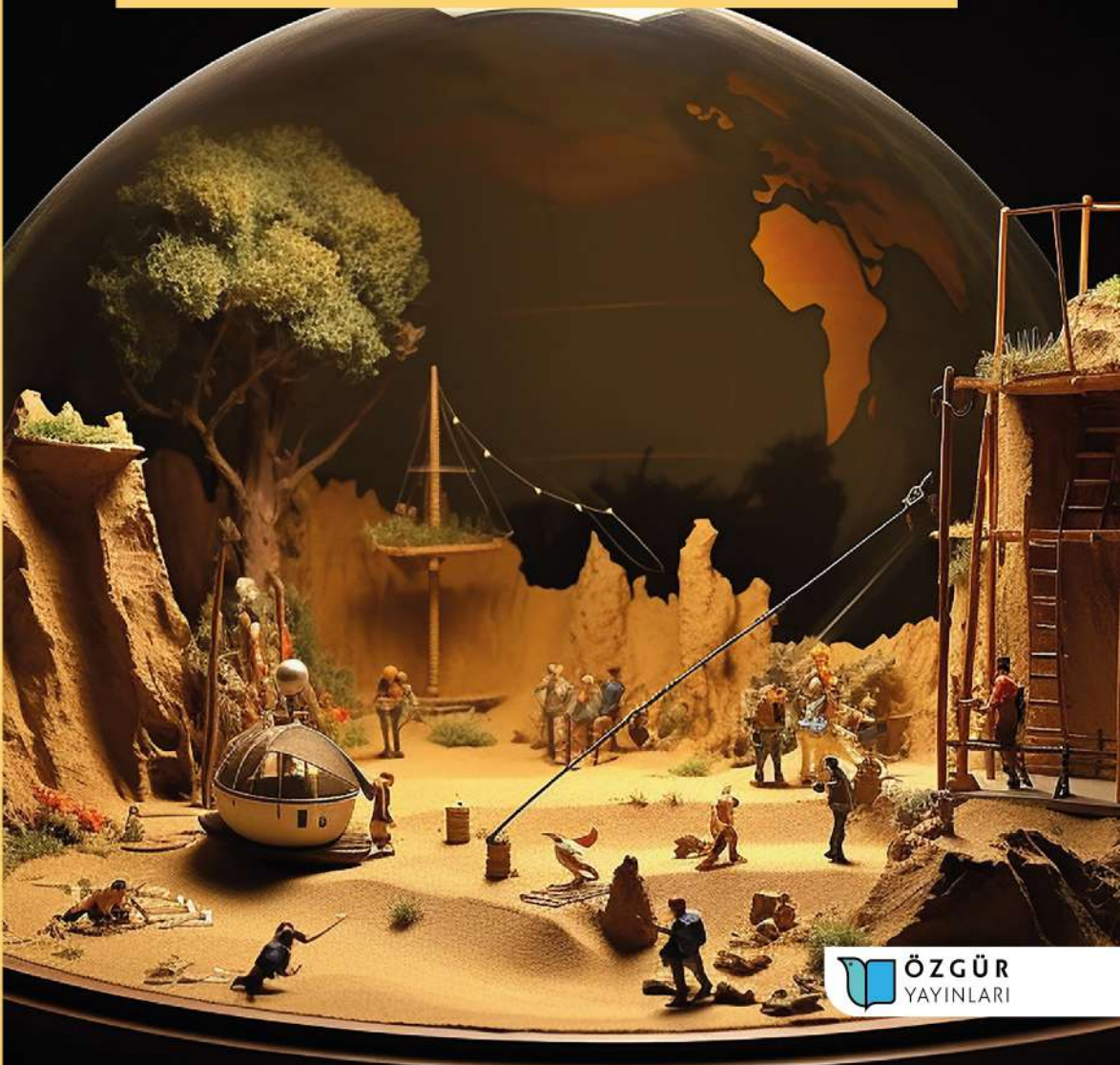

Tarih Alanında Seçme Yazılar -VIII

Editör: Doç. Dr. Yunus Emre Tansü

ÖZGÜR
YAYINLARI

Tarih Alanında Seçme Yazılar-VIII

Editör:

Doç. Dr. Yunus Emre Tansü

Published by

Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.

Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şehitkamil/Gaziantep

☎ +90.850 260 09 97

📞 +90.532 289 82 15

🌐 www.ozguruyinlari.com

✉ info@ozguruyinlari.com

Tarih Alanında Seçme Yazılar -VIII

Editor: Doç. Dr. Yunus Emre Tansü

Language: Turkish-English

Publication Date: 2025

Cover design by Mehmet Çakır

Cover design and image licensed under CC BY-NC 4.0

Print and digital versions typeset by Çizgi Medya Co. Ltd.

ISBN (PDF): 978-625-5958-66-2

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub695>

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>
This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

Suggested citation:

Tansü, Y. E. (ed) (2025). *Tarih Alanında Seçme Yazılar -VIII*. Özgür Publications.

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub695>. License: CC-BY-NC 4.0

The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://www.ozguruyinlari.com/>

Ön Söz

Tarih Alanında Seçme Yazılar VIII, geçmişin izini süren, tarihî olgulara farklı açılardan yaklaşan araştırmacıların kaleme aldığı derinlikli çalışmaların bir araya getirildiği kıymetli bir derlemedir. Kitapta yer alan yazılar, hem metodolojik açıdan zenginlik taşımakta hem de tarihî olayları ele alış biçimleriyle akademik düşünceye katkıda bulunmaktadır. Bu yönüyle eser, yalnızca tarih öğrencileri için değil, aynı zamanda sosyal bilimlerin farklı alanlarında çalışan araştırmacılar için de önemli bir başvuru kaynağı olma niteliği taşımaktadır.

Bu ciltte yer alan makaleler, tarih yazımının temel meselelerinden yerel tarihe, siyasal olaylardan kültürel dönüşümlere kadar geniş bir konu yelpazesini kapsamaktadır. Yazarlar, kullandıkları kaynaklar ve yöntemlerle tarihî bilgiyi yeniden inşa etmenin sınırlarını zorlamakta; tarihî olayların arka planını anlamaya yönelik özgün katkılar sunmaktadır. Özellikle nesnellik, kaynak kullanımı, tarihsel yorum gibi kavramlar üzerine yapılan değerlendirmeler, okuyucuyu düşünmeye ve sorgulamaya sevk etmektedir.

Tarih Alanında Seçme Yazılar VIII, geçmişin bugüne ışık tutan yönlerini ortaya koyarken, aynı zamanda akademik araştırmaların gelişimini ve çeşitliliğini de gözler önüne sermektedir. Bu değerli katkılardan ötürü yazarları tebrik ediyor; kitabın tarih bilimiyle ilgilenen tüm okurlar için ilham verici bir kaynak olmasını temenni ediyoruz.

İçindekiler

Ön Söz

iii

Bölüm 1

İskitlerde Dövme Geleneği Üzerine Bazı Değerlendirmeler	1
<i>Muzaffer Demir</i>	

Bölüm 2

Abdülkerim Satuk Buğra Han Tezkiresi İle Süleyman Çelebi'nin Mevlidi'nde Türk İslam Yorumu	27
<i>Yunus Arifoğlu</i>	
<i>Hüseyin Erkan Bedirhanoglu</i>	

Bölüm 3

Arap Baharının Suriye'deki Etkisi: Totalitarizm ve Göç İlişkisi	39
<i>Yunus Emre Tansü</i>	
<i>Ahmet Güler</i>	
<i>Sinan Kormaz</i>	

Bölüm 4

Erken Cumhuriyet Döneminde Siyasi Kurumlar	53
<i>Lütfi İbrahim Kadem</i>	

Bölüm 5

XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Keles'te (Kiraz) Kullanılan İsimler ve Lâkaplar (Temettüât Defterlerine Göre)	81
<i>Samet Yıldız</i>	

İskitlerde Dövme Geleneği Üzerine Bazı Değerlendirmeler

Muzaffer Demir¹

Özet

İskitler, MÖ XIII. yy.'da gerçekleştiği düşünülen Troia Savaşı'ndan önce de Altaylardan Tuna Nehri boylarına kadar uzanan topraklarda birbiriyle esnek bağlantılı birçok kabileleri temsil etmişlerdir. Hellen kaynakları MÖ VII. yy.'dan itibaren bu coğrafyadaki varlıklarını ve diğer halklarla olan siyasi ve ticari ilişkilerini kaydetmektedir. MÖ VII. yy.'da Trakya'ya sürülerek bu bölgeyi hakimiyeti altına alan İskit kabilelerinden Agathyrsoi kendi geleneklerini de bu bölgeye taşımıştır. Dövme geleneği bunlardan birisidir. Kendilerinin çok iyi bildikleri ve uyguladıkları dövme geleneğini esir alınan Trakyalı kadınları damgalamak için kullanmışlardır. Trakyalı kadınların da köle damgasından kurtulmak için dövmeleri vücutlarının tamamına yaydıkları ve sonradan da benimsedikleri görülmektedir. MÖ V. yy.'dan itibaren Atina ve Apulia vazo sanat eserlerinde, başta Trakyalı özgür ve köle kadınlarının ve de İskit veya İskit Amazonlarının (İskit genç kadınlarının) vücutları üzerinde görülen dövmeler Hellen ve Roma yazılı kaynaklarındaki verileri desteklemektedir. Özellikle Altay-Sayan ve yakın bölgelerde gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sonucunda İskitlere ait pek çok dövmeli mumya yanında dövme yapımında kullanılan aletler (altından ve gümüşten iğneler de dahil) gün yüzüne çıkarılmıştır. MÖ V. yy.'dan itibaren tarihlendirilen İskit coğrafyasından Pazırık ve çevresi kurganlarındaki elit ve diğer mezar mumyaları üzerinde İskit hayvan stiline temsil eden, başta geyik, koç ve leopar olmak üzere hayvan dövmeleri ağırlık kazanmaktadır. Elit mumyaları üzerindeki mumyaların vücudun geneline yayıldığı görülürken, daha alt statüye sahip olanlarınkinde bireysel tek tip dövmeler gözlemlenmiştir. Bu olgu İskit dövme geleneğinin, özellikle şamanlar gibi seçkin bireyler arasında kendilerini ayırt edici bir şekilde kodlamak için daha yoğun kullanıldığı düşüncesine yol açmaktadır. Bu kapsamda İskit hayat tarzıyla iç içe geçmiş hayvanların ve görsel dili temsil eden işaretlerin veya damgaların dövme uygulamalarında tercih edildiği görülmektedir.

1 Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Muğla. dmuzaffer@mu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-7270-2317>.

1.Giriş

MÖ VII. yy.'dan itibaren başlayan Hellen kolonizasyon faaliyetleri başlangıçta Karadeniz (Pontos/Euxenos)'ın batı kıyısında Apollonia ve Odyssos diğer taraftan da İstanbul Boğazı'ndan doğuya doğru, Sinope'nin de olduğu güney kıyıları takip ederek kuzeye doğru bir rota izlemiş, Karadeniz'in Kuzey kıyısı da kısa sürede Olbia gibi önemli kolonilerle aynı kaderi paylaşmıştır. Özellikle Karadeniz'in kuzeyinde kurulan bu koloniler, zamanla kuzeyden Karadeniz'e ve Azak (Maiotis) Gölü'ne akan büyük nehirlerin (İstros/Danube/Tuna-Borysthenes/Dinyeper-Hypas/Dinyester-Tanais/Don) boylarında yaşayan başta İskitler olmak üzere yerel halklarla siyasi (savaş veya barış) ve ticari ilişkilerini artırmaya başlamışlardır. Bu kapsamda MÖ VI. yy.'ın ortalarından itibaren Prokonnesoslu (Marmara Adalı) Aristes'in Karadeniz bölgesinde seyahat ettiği ve *Arimaspeia* adlı eserinde ve yine onun çağdaşı sayılabilecek Miletoslu Hekataios'un da *Perihegesis tes Ges* adlı eserinde bölge coğrafyası ve halklarından bahsettiği bilinmektedir. Her iki yazarın eseri günümüze kadar ulaşamasa da Herodotos eserinin İskitlerin kökeni, gelenekleri, görenekleri ve siyasi faaliyetleri hakkında detaylı bilgiler verdiği kısımlarında bu iki yazara atıfta bulunmuştur. Ayrıca kendisi muhtemelen MÖ 440'lı yıllarda Karadeniz'in kuzeyinde Tyras ve Borsthenes nehirleri havzalarını ve Olbia kentini ziyaret ederek İskit halklarının yaşamlarına ve kültürlerine birebir şahit olmuştur. Aşağıda açıklanacağı üzere, dövmeye geleneği de dahil olmak üzere Herodotos'un ve diğer antik yazarların İskitler hakkındaki söylemlerinin önemli bir kısmının artık modern arkeoloji tarafından da doğrulandığı görülmektedir.²

2.Antik Hellen, Roma ve Çin Yazılı Kaynakları

Herodotos'un eserinde İskit kökenli olup Trakya'ya göç eden Agathyrsoi halkı kadınlarının dövmelerine değinilmiştir. Sonradan yerel halklarla kültürel bağlantı kurmak için bölgedeki Hellen kolonistleri tarafından uydurulduğu görülen İskit köken miti bağlamında Herakles'in kazara Karadeniz bölgesine geldiği ve burada cinsel birlikteliğe aç olan bir canavarla ilişkiye girdiği ve bunun sonucunda Agathyrsos, Gelenos ve Skythes isimli üç oğlu olduğu, ilk ikisinin ülkeyi terk etmek zorunda kaldığı aktarılmaktadır.³ Agathyrsos ve taraftarları (Agathyrsoi/Agathyrsi/Acatziri/Acatiri)⁴, muhtemelen MÖ 700 yılı civarında batıya göç ederek Tuna Nehri'nin ana kaynaklarının çıktığı

2 Mayor 2014, 57 vd.

3 Hdt. IV.8-10; Demir 2022; Hinge 2003, 65, 71 dipnot 43.

4 Bunlar için Ağaçeri ismi de kullanılmaktadır (Zekiye 2007, 70-71).

bölgelere (Karpathia/Dobruca ve merkez Transilvanya) yerleşmişlerdir.⁵ Altından elbise giymeye alışık olan erkeklerinin feminen ve rehavete düşkün olduklarına, kadınlarla rastgele ilişkiye girdiklerine ve geleneklerinde Trakyalılara benzediklerine vurgu yapılmaktadır.⁶ Trakyalılara benzedikleri gelenekleri arasında; soyluluk işareti olduğuna ve yapmamanın kötülük getirdiğine inanılan dövme de bulunmaktadır.⁷ Bu veri insanlığın yazılı tarihinde gönüllü dövme uygulamasının ilk yazılı kanıtları arasında yerini almıştır.⁸ Kısaca belirtmek gerekirse Pers kralı I. Dareios'un MÖ 512'de İskit seferi sırasındaki gücü ve varlığı bilinen ve Geç Antik Çağ'da Hunların İskit kolu ile de bağdaştırılan Agathyrsoi kabilesinin Kırım'dan gelerek Trakya'ya yerleştiği, dolayısıyla fetih ve evlilik aracılığı ile Trakyalılarla akraba oldukları ve dövme geleneğini bu coğrafyaya taşıdıkları anlaşılmaktadır.⁹

Herodotos'un metninde her ne kadar dövmelerin Agathyrsoi veya Trakyalılar arasında soyluluk işareti olarak kullanıldığı vurgulansa da bu geleneğin sadece soylularla sınırlandırılmaması, diğer sosyal sınıfların da dikkate alınması gerekmektedir.¹⁰ MS I. yy. ortalarında yazan Pomponius Mela, sınıf ayırımı yapmadan Agathyrsoi'nin "yüzlerine ve uzuvlarına, atalarının önemine göre az ya da çok orantılı olarak dövme yaptırdıklarını, ancak hepsinin bunu aynı izlerle ve yıkanıp silinmeyecek şekilde uyguladığını" detaylandırmaktadır.¹¹ MS I. yy. sonlarında yazan Dio Chrysostom da Romalıların köle veya hizmetkarlık yapanlara uyguladığının tersine dövmenin Trakya'nın özgür kadınları, hatta kraliçeleri tarafından neredeyse bütün vücutlarını kapsayacak şekilde ataya veya soya dayalı olarak detaylı bir şekilde toplumsal konumlarına göre yapıldığına vurgu yapmaktadır.¹² MS IV. yy.'ın ortalarında yazan Ammianus Marcellinus, Herodotos'un

5 Hdt. IV:48-49, 102.

6 Hdt. IV:104.1.

7 Hdt. V:6.2. Artemidoros (*On. I.8*), Trakyalı soyluların çocuklarına dövme yaptırdıklarını aktarmaktadır. İskit ve özellikle Trakyalılarda dövmenin dekoratif amaçlı soyluluk simgesi olarak kullanılması hakkında bkz. Dinter - Khoo 2018, 26; Schneck 2011, 74-75; Jones 1987, 145-146; Tsiafakis 2000, özellikle 372-375; Mayor 1999, 56; 2014, 97. Dini amaçlı dövmeler genellikle Mısır ve Mezopotomya'da, köleler ve suçluları cezalandırma amaçlı olanlar ise Antik Hellen, Roma ve Perslerde kullanılmaktaydı. Bkz. Schneck 2011, 56-79; Tsiafakis 2000, 372; Zimmermann 1980; Jones 1987, 139-155; 2021, 15; Lee 2009, 173; Sánchez-Sanz 2024, 4, 15-16; Kamen 2010; Rush, 2005, 18-19; Ditchey 2017; Gerleigner - Lissarrague 2022, 286.

8 Zidarov 2017, 137.

9 Trakya-İskit ortak kültürüne dair bkz. Hom. *II.* II.819; Hdt. IV:104, 119, 125, 48; Strab. VII.3.2-5; XI.14.14; XII.3-4; Mayor 2014, 97; Marazov 2011a; Dowden 1997, 99; Trohani 2021, 89.

10 Sánchez-Sanz 2024, 6-7.

11 Pomp. Mel. II.10. MS I. yy. sonlarında yazan Vergilius da (*Aen.* IV:145-146) boyalı Agathyrsoi (pictique Agathyrsoi) kavminden bahsetmektedir. Ayrıca bkz. Verg. *Georg.* II.115.

12 *Orot.* XIV:19-20.

da bildirdiği üzere, Geloni ile komşu olan Agathyrsoi'nin "vücutlarını farklı renk ve desenlere, saçlarını ise mavi renge boyadıklarını ve sıradan insanların vücutlarında birkaç küçük leke, soylularınkinde ise daha çok ve daha geniş boya lekelerinin" bulunduğunu aktarmaktadır.¹³ Marcellinus'un ilgili metninden ve de aşağıda açıklanacak olan mumyalar üzerindeki verilerle de doğrulanacağı üzere, dövmenin Agathyrsoi halkı sınıflarının tamamında uygulandığını ancak soyluların vücutundakilerin daha fazla ve kapsamlı olduğunu anlamaktayız. Miken soylularını istisna tutarsak Hellenler açısından dövmeye yaptırmak köleliğin ve cezalandırmanın bir simgesi olarak görülse de, özellikle Dio Chrysostom ve Marcellinus'un verdiği bilgilerden Trakya İskitleri'nde bunun böyle olmadığı, soyluların da dövmeye yaptırdıkları ve bunun bir onur göstergesi olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴

Agathyrsoi örneği verilmeden Trakya bölgesine ve Trakyalılara dövmeye yapma geleneğinin aslında İskitler tarafından getirildiğini vurgulayan temel kaynak metni, Solili Klearkhos'un eserinden gelmektedir.¹⁵ Aristoteles'in *Peripatetike* Okulu'ndan olup Baktria (Afganistan)'da Oxos (Amu Derya) Nehri'ne kadar geniş bir alanda seyahat ederek İskit yaşam tarzını birebir görmüş olan Klearkhos'un ilgili metni İskit ve diğer barbar kültürlerinin çöküşüyle ilgili bir tartışma bağlamında MS III. yy.'ın başlarında yazan Hellen retorikçisi ve gramercisi Athenaios tarafından *Deipnosophistai* başlıklı eserinde aktarılmaktadır. Athenaios, Klearkhos'un kayıp olan çok ciltli "Bioi/Yaşamlar" adlı eserinin dördüncü kitabında yer alan anlatımını şöyle alıntılamıştır:

"[XXVII] Ve İskitler hakkında, Klearkhos, bu son sözlerden sonra şöyle devam eder- 'İskit milleti, ortak yasaları kullanan ilk millettir; ancak bundan sonra, arsızlıkları yüzünden, sırayla tüm milletlerin en sefilleri oldular: çünkü hiçbir başka milletin yapmadığı ölçüde lükse düşkünlüler, her şeyde müreffehlerdi ve bu tür zevkine düşkünlükler için her türlü büyük kaynaklara sahiptiler. Ve bu, bugün hala var olan izlerinden, reislerinin giydiği giysilerde ve uyguladıkları yaşam biçiminden açıkça anlaşılıyor. Çünkü onlar, çok lüks

13 Amm. Marc. XXXI.2.14. MS 400 civarında yazan Claudius Claudianus da (*In Ruf.* I.313), Doğu Roma imparatoru Arcadius'un *praefectus praetorio*'su olarak Rufinus'un ordusunda görev yapan İskit kökenli Geloni halkının kollarına ve bacaklarına dövmeye yaptırdıklarını yazmaktadır. Ayrıca Strabon (VII.5.4), Alpelerde yaşayan savaş çılgını Iapodes kavminin İlyrialıların ve Trakyalıların geri kalanı gibi dövmeye yaptırdıklarına değinmektedir. Mayor (2014) bu bağlamda Strab. IV.6.10 ve Amm. Marc. XXII.8 ile ilgili referansları yanlış kullanmıştır.

14 Pheraili Alexandros'un bir "Thrakialı gibi dövmeye yaptırmış" barbarı eşi Thebe ile ilişkiye girmeden önce herhangi bir gizli silahın varlığını kontrol ettirmesi için odasına göndermesi ve onun eşine değil de damgalanmış bir barbara güvenmesine karşı eleştirel yaklaşım için bkz. Cic. *Off.* II.25.

15 Klearkhos'tan, yanlışlıkla bir Hellen komutanı olarak bahsedilmiştir (Şahin 2021, 12).

yaşadıklarından ve aslında kendilerini tamamen lükse bırakan ilk adamlar olduklarından, öyle bir k stahl k noktasına geldiler ki, geldikleri her yerde [k leleştirdikleri] tüm erkeklerin burunlarını kesiyorlardı; ve onların soyundan gelenler, başka ülkelere göç ettikten sonra, isimlerini şimdi bile bu muameleden alıyorlar. Ancak eşleri, Trakyalıların (Skythia'nın kuzey ve batı sınırlarında yaşayan Trakyalıların) eşlerine, vücutlarının her yerine dövme yaptırıyorlardı, tokalarının unzatılarıyla [broş iğnelerinin uçlarıyla] üzerlerine figürler çizerlerdi; bu nedenle, yıllar sonra, bu şekilde muamele görmüş olan Trakyalıların eşleri, kendilerine özgü bir şekilde bu utancı sildiler, ayrıca tüm derilerinin her yerine dövme yaptırıyorlardı, böylece vücutlarına kazınan utanç ve hakaret damgası, çok çeşitli bir şekilde çoğaltılarak, bir s s [nesnesi] olarak adlandırıldıkları ayıbı silebilecekti. Ve bunu diğer tüm uluslara o kadar zalim bir şekilde hükmettiler ki, hepsini sıkıntıya sokan kölelik talepleri, sonraki tüm çağlara 'bir İskit buyruğunun' gerçek karakterinin ne olduğunu açıkça gösterdi...".¹⁶

Bu metinde İskit kadınlarının Skythia'nın kuzeybatı sınırlarında yaşayan Trakyalı kadınlara dövme sanatını öğrettiği, dövme sanatının kültürler arası bir paylaşıma dönüştüğü açıkça belirtilmiştir. Bu anlatımla dövme yapma geleneğinin başlangıçta kölelere uygulanan cezai bir işlem olduğu ima edilmektedir.¹⁷ Trakyalılar, İskitler tarafından savaşta yenilmiş, toprakları istila edilmiş ve İskit kadınları köleleştirilen Trakya kadınlarının vücutlarına iğne uçlarıyla zorla dövme yaptırtmışlardır. Trakyalı kadınlar daha sonra veya birkaç nesil sonra özgürlüklerine kavuştuklarında vücutlarının geri kalanını da kendilerine ait tasarımlarını  ne çıkaran motiflerle süsleyerek kölelere özgü olan bu şiddet ve utanç damgasının belirginliğinden kurtulacaklarını düşünmüşler, acı verici olsa da dövme yapmayı devam ettirmişlerdir.¹⁸ Burada özellikle ilgi çekici olan bir diğer nokta da Athenaios tarafından "silme " anlamına gelen *exalepihein* fiilinin kullanılmış olmasıdır. Bu fiilin Polybios tarafından da benzer şekilde kullanıldığı görülmektedir; çünkü o böylelikle  zg rleştirilmiş kölelerin "eski aşağılık durumlarını ve itibarsızlıklarını silmeyi" umduklarını yazmıştır.¹⁹ Diğer yandan Trakyalı erkeklerin

16 *Deip.* XII.27 = 524 D-E.

17 Bir Han tarihi (Shiji, "Tarihçinin Kayıtları", Sima Qian, yaklaşık M  147-85), imparatorun Çin'in batı sınırına sürekli baskı uygulayan Skythia'nın (İç Asya'nın) güçlü g  be Xiongnu kabileleriyle yaptığı müzakereleri anlatır. G  beler M  V. ve III. yüzyıllarda üstünlüğü ele ge irm şler ve Shan-yu ile tanışmadan önce Çin elçilerinin siyah m reккеle dövme yaptırmasını talep etmişlerdir. Xiongnu geleneklerine aşına bir kuzeyli olan Wang Wu gibi bazı Çin elçileri, g  belerin bu aşağılayıcı koşullarına uymakta hiçbir tereddüt göstermemişlerdir (Mayor 2014, 106).

18 Jones 1987, 145; Schneck 2011, 74.

19 Polyb. XII.6a3-4; Kamen 2010, 105-106; Chu 2022, 85-86.

Orpheus'un intikamını almak için de kadınlarına dövme yaptırdıkları bildirilmektedir.²⁰ Bu bildirimle yeniden asalet, cesaret ve güzellik işaretleri yerine dövmelerin bir ceza olduğu yönündeki Hellen anlayışı yansıtılsa da²¹ Trakyalı erkeklerin de dövme yaptırdığı ve Trakyalı kadınların Orpheus'u öldürdüklerinde zaten dövmeli olarak antik Hellen vazolarında tasvir edildikleri yönündeki raporlarla çalışmaktadır.²² Athenaios'un metninden çıkarılabilecek en net sonuç dövme yapma geleneğinin İskitler arasında uygulandığı ve bunun onlar tarafından Trakyalılara da aktarıldığıdır.

Athenaios'un metninde kadınlara vurgu yapılırsa da, aşağıda açıklanacak olan İskit kurganlarındaki mumyalar üzerindeki dövmelerden de anlaşılacağı üzere, aynı zamanda Trakyalı erkeklerin dövme yaptırdığına dair kanıtlar bulunmaktadır. Örneğin MÖ V. yy. sonlarında yazan Atinalı retorikçi ve *logographos* Lysias, Elaphostiktos'un oğlu Theokritos'tan küçümseyici bir şekilde bahsetmiş ve muhtemelen adamın babasının, aşağıda açıklanacak olan vazo resimlerinde de görülen bazı kadınlar gibi geyik dövmesi yaptıran bir Trakyalı olduğunu belirtmiştir.²³ Bir diğer örnekte Plinius, bazı barbar halklar arasındaki kadınların hiç şüphe götürmeden yüzlerini çeşitli bitkiler aracılığı ile boyadıklarını, bir Trakya halkı olan Daci ve Sarmatae'nin erkeklerinin de vücutlarına dövme yaptıklarını veya yazılar yazdırttıklarını (*inscribunt*) bildirmiştir.²⁴ Bunlara ilaveten MS II. yy.'ın başlarında yazan Roma felsefecisi ve fizisyeni Sextus Empiricus Romalılarda dövme yapmanın utanç verici ve aşağılayıcı olduğunu, ancak Mısırlılar ve Sarmatae'nin geleneksel olarak çocuklarına dövme yaptırttıklarını kaydetmiştir.²⁵

20 Plut. *De sera num.* XII; Tsiafakis 2000. Büyük İskender döneminde meşhur olan ancak eserlerini sadece fragmanları günümüze kadar ulaşan mersiye yazarı Phanokles (*Fragmenta* I.25-26), Plutarkhos gibi Trakyalı erkeklerin eşlerinden intikam aldıklarını kaydetmiştir: eşlerine dövme yaptırmışlardır, böylece tenlerinde mavi lekeler olacak ve nefret dolu cinayeti unutmayacaklardır. Anonim bir yazarın bir başka pasajında, Trakyalı kocaların cezayı zorla uyguladıklarına değil, kadınların kendilerini cezalandırdıklarına atıf yapılmıştır. Kederden dolayı kendi kollarını dövmeler ve işaretlerle kanattıkları kaydedilmiştir. Bkz. Phanokles apud Ioannes Stob. *Flor.* LXIV.14; Ant. Pal. VII.10.1-3. Orpheus miti için bkz. Sánchez-Sanz 2024, 5-6.

21 Perslerde kölelerin ve esirlerin damgalanmasıyla ilgili olarak bkz. Hdt. II.113.1; V.35.3; VII.35.5, 233.2. MÖ V. yy. itibarıyla de Hellenlerin sıkça suçlulara, kölelere ve savaş esirlerine dövme veya harflerle (köle anlamına gelen *doulos*un ilk harfi sıkça delta, yani Δ/□ kullanılmakta) damga vurdukları görülmektedir, bunlar özgürleşinceye kadar utanç işareti olarak taşınmıştır (Kamen 2010, 103-107). Romalılar da Hellenlerden ilham alarak suçluları ve köleleştirilmiş halkları *stigma* adı altında damgalamışlardır. Bkz. Sánchez-Sanz 2024, 10; Dinter - Khoo 2018, 25-26.

22 Tsiafakis 2000, 373; Schneck 2011, 74; Sánchez-Sanz 2024, 14.

23 Lys. XIII.19; Jones 1987, 145; Wolters 1903, 273.

24 Plin. *nat.* XXII.2.2.

25 Sex. Emp. III.202. Boyalı elli ve dövmeli çeneli Trakyalılar için ayrıca bkz. Val. Flac. *Arg.* II.157-160. Herodotos (IV.110-115), Samsun ve civarında yaşadıkları düşünülen Amazonlarla

Sadece Agathyrsi ve onlarla bağlantılı Trakyalılar özelinde değil İskitlerin de genelde vücutlarına dövme yaptırdıklarına dair sınırlı bilgiler günümüze ulaşmıştır. Herodotos'un çağdaşı olan Hippokrates, yaşadıkları coğrafyanın nemli ve soğuk olması sebebiyle İskit göçebelerinin omuzlarına, kollarına, göğüslerine ve uyluklarına “güç ve cesaret aşlamak” için figürler damgaladıklarını şöyle aktarmıştır:

“[XX.1]...İskitlerin çoğunluğunun, hepsi göçebe olanlarının omuzlarının, kollarının, bileklerinin, göğüslerinin, kalçalarının ve bellerinin sadece yapılarının nemliliği ve yumuşaklığı yüzünden dağlandığını [dövmelendiğini] göreceksiniz. Çünkü nemlilikleri ve gevşeklikleri yüzünden omuzlarından yay çekecek veya cirit atacak güçleri yoktur. Fakat dağlandıklarında eklemlerindeki fazla nem kurur ve vücutları daha güçlü, daha beslenmiş ve daha iyi eklemlenmiş hale gelir...”²⁶

Çin kaynaklarında da İskit halklarının yaşadığı coğrafyada dövme yaptıрма geleneğinin yaygın olduğuna işaret edilmektedir. Savaşan Devletler dönemi ve erken Han Hanedanlığı'nın (MÖ ca. 475-87) Liji (Ritüellerin Kaydı)'sinde, “vahşi” Xiongnu kabile üyelerinin bazılarının alınlarına dövme yaptırdığı bildirilmiştir. Ayrıca MÖ III.- I. yy.'lar arasını ele alan Zhan Guo Ce (Savaşan Devletlerin Entrikaları)'de batılı göçebelerin omuzlarına dövme yaptırdığı kaydedilmiştir. MS 630 yılı civarına tarihlendirilen Nan Shih (Güney Hanedanları Tarihi)'de “medeniyetsiz” insanların kendilerini vahşi hayvanlar gibi çizgiler ve lekelerle işaretlediği “Dövmelilerin Ülkesi”nden bahsedilmiştir; buna göre “dev” yapılı Sibiryalı halkları cesaret ve medeni durumlarını belirten dövmeler yaparlardı. Bütün bunların yanında Shang'dan Han hanedanlarına (MÖ 1500-MS 220) kadarki arkeolojik alanlardaki birçok sanatsal tasvir, İskit halklarının da yaşadığı Çin'in kuzeyinde ve batısında yaşayan insanların dövme yaptırdığını doğrulamaktadır.²⁷

Kırım bölgesindeki İskit erkeklerinin çiftleşmesi sonucunda Sarmat ırkının ortaya çıktığına dair bir hikâye aktarmaktadır. Bir zamanlar Orta ve Doğu Karadeniz bölgesi mesken edindikleri söylenen Amazonlara komşu Mossynoikoi/Mossyni kabilesinde de dövme geleneğinin olduğu bildirilmektedir. MÖ IV. yy.'ın başlarında bölgeden geçen Ksenophon (*Anab.* V.4.32), kendilerini dostça karşılayan bu kabilenin varlıklı olanlarının şişman çocuklarının sırtlarının birçok renkle ve vücutlarının ön kısımlarının tamamının çiçek desenli dövmelerle süslandığını gözlemlemiştir. Mela (I.106), sadece çocuklarının değil Mossyni'nin vücutlarının tamamının dövmelerle işaretlendiğini aktarmıştır.

26 Hippok. *De aer. ag.* A, 26.

27 Mayor 2014, 105-106.

3. Antik Hellen Vazoları

İskit dünyasıyla ve İskitlerle bağlantılı Trakya dövmeye geleneklerine ilişkin eski Hellen ve Roma edebi/yazılı kanıtlarının güvenilirliği, MÖ VI.-IV. yüzyıllar arasında Hellen/Atina ve Apulia'da imal edilen özellikle kırmızı figürlü çanak çömleklerin üzerinde dövmeleriyle yabancı milletlerden, yani İskitli veya Trakyalı kadın/tanrıçalardan oldukları ayırt edilebilen görsellerle de doğrulanmaktadır.²⁸ Ayrıca Trakya/Alexandrovo freskoları, İskit/Sarmat/Trak mezar buluntularından miğferler, diz zırhları ve diğer hazine objeleri üzerindeki muhtemel dövmeye temsilleri kanıt olarak gösterilmektedir.²⁹

Hellen/Atina vazolarında ayırt edilebildiği kadarıyla Trakyalı kadınlar veya İskitlerin savaşçı genç kadınlarını temsil eden İskit Amazonları genelde tamamen giyinik (uzun kollu ve tayt giymiş) olarak tasvir edilirler. Trakyalı kadınlar temsilen gündelik sahnelerde çoğunlukla köle, mitolojik temalarda ise özgür kadınlardır. Birinci kategorideki Trakyalı kadın köleler ev faaliyetleriyle ilgili konularda karşımıza çıkmaktadır. Evin ihtiyaçları için su taşımak üzere gittikleri çeşme sahnelerinde temsil edilmektedirler.³⁰ Kısa saçları köle olduklarını ve vücutlarındaki dövmeleri kökenlerini göstermektedir.³¹ Vazolar üzerinde elleri, kolları, bilekleri, hatta yüzleri ve boyunları da dekore edilmiş olarak gösterilmektedirler, dövmeleri bir hayvan genelde geyik veya yılan şeklindedir veya dikey, yatay veya diagonal çizgilerde zigzaglar ve şeritler gibi örnekleri oluşturan tek başına veya gruplar halinde gösterilen çeşitli soyut tasarımlardan ve de rozetler, noktalar ve spiraller gibi eğrisel motiflerden oluşmaktadır.

MÖ 480-460 yılları arasına tarihlendirilen bir *skyphos* vazosunda, Plutarkhos'un aktardığı hikâyede de bahsi geçen Orpheus'a saldıran çekici ve dövmeli bir Trakyalı kadın köle, otuzdan fazla imzası olan Pistoxenos (Güvenilir Yabancı) lakaplı ressam tarafından tasvir edilmektedir; omzundaki narin geyik dövmesi dikkat çekmektedir. Ön kolunun iç kısmındaki bir başka dövmeye merdiven tasarımıyla süslenmektedir.³² Yukarıda bahsedilen Claudianus'un İskit kökenli Gelonilerle ilgili aktarımını teyit eder şekilde; MÖ 500-450 yılları arasına tarihlendirilen kırmızı figürlü bir diğer vazo, yoğun şekilde dövmeli kollara ve bacaklara sahip iki güçlü ve koşan Trakyalı veya İskitli kadını göstermektedir. Kılıçla ilerleyen diğer kadının her iki omzuna

28 Mayor 2014, 98-109; Zimmermann 1980; Tsiafakis 2000, 372-376; 2016, 261-282; 2015; Sapori 2009; Farkas 1982, 43, 45.

29 Sánchez-Sanz 2024, 11-14.

30 Tsiafakis 2000, 373.

31 Tsiafakis 2016, 267.

32 Mayor 2014, 95-96, Figür 6.1.

ve bacaklarına geyik dövmesi yapılmıştır, dövme zikzaklar, güneş patlamaları ve noktalarla birlikte, ellerine ve ayaklarına kadar devam etmektedir. MÖ 470-460 yılı civarına tarihlendirilen Attika kırmızı figür *hydras* üzerindeki bir çeşme sahnesinde üç kadının da üzerlerinde (çenelerinde, boyunlarında, kollarında ve bacaklarında) dövme bulunmaktadır. MÖ 470-450 yılı civarına tarihlendirilen Attika kırmızı figür *loutrophoros*ları üzerinde kadın hizmetkarlar yüzlerinde çizgisel dövmelerle ve bir diğeri sağ kolunda geyik benzeri hayvan ve yılan dövmeleriyle ölüyü hazırlarken resmedilmiştir. Dövmeli Trak kadınlarına ait bir diğer örnek 2007 yılında Güneydoğu Bulgaristan'da MÖ V. yy.'a ait bir Trak kraliyet mezarında bulunan oymalı bir gümüş içki bardağında görülmektedir; Orpheus'a baltayla saldıran sert ve güzel Trakyalı kadının el ve ayak bileklerini çevreleyen dövmeler bulunmaktadır ve kadının üst kollarını yedi köşeli yıldızlar süslemektedir.³³ MÖ IV. yy.'a ait bir başka restore edilmiş *krateros* vazosu üzerinde Trakya-İskit-Amazon tarzı desenler giymiş vahşi, çıplak ayaklı ve çizmeli kadınlardan oluşan bir grup tasvir edilmekte olup kadınların kolları ve bacakları tamamen güneş patlamaları, geometrik çizgiler, yılan ve geyik figürleriyle kaplıdır.³⁴

Yukarıda belirtildiği üzere İskitler başlangıçta Trakyalı köle kadınlara zorla dövme uygulatmışlar, ancak sonrasında Trakya'nın özgür kadınları bu geleneği benimseyerek devam ettirmiştir. Atina vazo ikonografisinde tasvir edilen Trakyalı kadınların ikinci kategorisinde oldukça farklı bir mizaca sahip olan özgür kadınlar bulunmaktadır. Aslına bakılırsa antik sanatta Trakya dövmelerinin Hellen temsilleri oldukça azdır; vazo resminde sadece yirmi altı eser ve bir gravür bulunmaktadır ve bunların çoğu Orpheus'un ölümüne ithaf edilmiştir.³⁵ Dolayısıyla özgür Trakyalı kadınlar Trakyalı müzisyen Orpheus'un ölümüyle ilgili popüler tasvirlerde aktif ve önemli bir rol oynuyor gözükmektedir. MÖ 450-440 civarına ait Castelgiorgio Ressamı'na atfedilen bir Attika *kylix* *krateros*unda Orpheus'un tipik bir ölüm sahnesi tasvir edilmiştir. Kollarında ve bacaklarında dövmeler (genelde geyik, yılanlar ve figürsüz süslemeler) olan iki Trakyalı kadın tarafından öldürülür. Bu dövmeler birbirine paralel gruplar halinde yerleştirilmiştir, dikey ve eğimli basit çizgilerden oluşmaktadır. MÖ V. yy.'ın ortalarına ait Attika kırmızı figür amforası üzerinde Orpheus'a saldıran Trakyalı kadının kollarında 'V' şeklinde dövmeler görülür. Benzer şekilde MÖ 480-470 yılları

33 Mayor 2014, 99-101, Figür 6.4; Mazarov 2011b, 170-73, Figürler 5.24a-b; 2011a, 56-58, 78-79.

34 Mayor 2014, 98-99, Figürler 6.2-3; Tsiafakis 2000, 372-376, Figürler 14.4-5; 2015, 97-102; Oakley 2000, 242-244, Figürler 9.9 ve 9.10; Berard 2000, 391-392, Figür 15.1; Cohen 2000, 99, Figürler 4.2 ve 4.4; Sánchez-Sanz 2024, 5 vd.

35 Sánchez-Sanz 2024, 5.

civarına tarihlendirilen ve yalnızca saldırgan bir Trakyalı kadını tasvir eden Brygos Ressamı'na atfedilen bir kabın *tondosunda* silahlı kadın boynunda, sağ kolunda ve ayaklarında dalgalı ve zikzak çizgilere dayalı dövmelerle gösterilmiştir. MÖ 470 yılı civarına tarihlenen Atina *Akropolisindeki* beyaz zeminli Orpheus kupası ilgi çekicidir; kadın soyut motif yanında geyik dövmeleriyle süslenmiştir. MÖ 470 civarına tarihlendirilen ve Pan ressamına atfedilen kırmızı figür *kraterosu* üzerindeki yine Orpheus'u öldürme sahnesinde uzun dalgalı saçlı Trakyalı iki kadının kolları ve bacaklarının neredeyse tamamı zikzaklar, rozetler ve geyik gibi çeşitli türlerde dövmelerle kaplıdır.³⁶

İskitli veya Trakyalı yabancı kadınların dövmelerine benzer geometrik desenler ve hayvan motifleri, MÖ VI. yüzyılın ortalarından itibaren vazolar üzerinde gösterilen İskit Amazonlarının kıyafetlerinde de görülmeye başlanmıştır.³⁷ Amazonların kol ve bacaklarındaki bazı desenler gerçek bir dövmeye gibidir.³⁸ Bir tunik önüne işlenmiş hayvan (kuşlar, kedigiller) figürlerinin erken bir örneği, Andromakhe adlı bir Amazon'un Herakles ile savaştığını gösteren siyah figürlü bir amforada (MÖ 570-560) görülmektedir. Ayrıca Euphronios'un (MÖ 520-40) bir vazosunda Kydoime adlı bir Amazon, korsesinin omuz kapağında bir aslan amblemi taşımaktadır.³⁹

Diğer yandan Güney İtalya'nın yerel sitillerinden Apulia çanak çömleklerinden MÖ IV. yy.'a tarihlendirilen sadece iki parça Trakyalı kadınlara ait dövmelerin varlığı hakkında bize bilgi sağlamaktadır.⁴⁰ Tasvir edilen dövmeler yalnızca tanrıçaların ve Trakyalı kadınların elleri ve ayaklarında bulunmaktadır. Bu işaretler genellikle düz çizgiler, köşeli çift ayraçlar, kıvrımlı ve haçlar içeren nispeten basit geometrik desenler ve kompozisyonlardan oluşmaktadır. Bunların hepsi hem kırmızı figürlü kaplarda hem de Tsepina (veya Tsruncha) olarak anılan güneybatı Bulgaristan seramiklerinde tasvir edilen Trakya kıyafetlerini ve tekstillerini anımsatmaktadır. Resimli kaynaklarda tekrarlanan birkaç Trakya figürlü dövmeye deseni arasında güneş, yılan ve geyik yer almaktadır; bunlar Pazırık'tan dövmeli mumyalar üzerindeki görüntülere benzemektedir.⁴¹

36 Tsiafakis 2015, 102-107, 110.

37 Tsiafakis 2000, 364; Mayor 2014, 451 dipnot 8.

38 Mayor 2014, 102.

39 Mayor 2014, 101; Shapiro 1983, 106.

40 Sánchez-Sanz 2024, 8. Yüzlerdeki dövmeler için ayrıca bkz. Farkas 1981, 45.

41 Zidarov 2017, 137-139.

4.Mumyalar

Avrasya halklarının Neolitik  ağ'dan itibaren vücutlarına dövme yaptırdıkları bilinmektedir. Bu  ağa ait Azerbaycan Gobustan'da bulunan yaklaşık yedi bin antik petroglif kompozisyonu içinde vücutlarında dövme benzeri işaretler bulunan sekiz kadın (yay taşıyor?) tasviri bulunmaktadır. Bunun dışında Kuzey Kazakistan'daki Botai kültürünün (M  ca. 3700-3100) yarı g  be insanlarına ait desenler, Hellen vazolarındaki Trakyalı kadınların çıplak kollarının kenarları boyunca kol diki lerini taklit eden merdiven/ it dövme tasarımlarını hatırlatmaktadır. Benzer desenler Türkmenistan'dan (M  2600-2100)  ıplak kadın kil figürleri üzerinde de görülmektedir. En  a ırtıcı  rnek, Azak Denizi yakınlarına gömülen Bronz  ağı g  besinin kaval kemiğine basılmış bir yılan figürüdür. Cilde batırılan kömür dövmesi, vücudun çürümesi sırasında kaval kemiğine aktarılmıştır.⁴² Bütün bunlara ilaveten Transbaykal bölgesi, Moğolistan, Altay, Tuva, Jungaria, Kazakistan ve hatta daha batıda olmak üzere Moğolistan'dan Karadeniz'e kadar geniş bir alanda bulunan ve Geç Bronz'dan Erken Demir  ağı'na kadar tarihlenen sözde "geyik taşları veya stelleri"  zerindeki özellikle boynuzlu geyiklerin stilize edilmiş figürleri vücut (yanaklarda iki veya üç çizgiyle de birlikte)  zerindeki dövmeleri temsil edebilir.⁴³

Karadeniz ile Moğolistan arasındaki geniş Altay bozkırları Rusya, Kazakistan, Çin, Moğolistan ve Altay Cumhuriyeti'nin bazı bölgelerini kapsamaktadır. Altay-Sayan dağ sistemi, geniş Sibiryaya taygası (Rusya) ile İç Asya (Moğolistan, Kazakistan ve kuzeybatı Çin)'nın dağlık bozkır alanlarının ke i tiği özel bir bölgedir. M  I. binyıldan beri Çin'den Doğu Avrupa'nın Karpat Dağları'na kadar uzanan geniş bir alanda İskit, Saka ve Sarmat gibi farklı g  be/yarı g  be/pastoral grupları için benzer kültürlü bir yaşam alanı ve etkileşim ortamını oluşturan Büyük Bozkır Kuşağı veya Koridoru'nun bir parçası olmuştur. Bu bölgenin kültürleri, başta kurganlar olmak üzere kapsamlı bir arkeolojik kayıt bırakmışlardır. Soğuk iklim sayesinde normalde bozulabilir olan cesetler üzerindeki dövme resimleri kısmen de olsa günümüze kadar ula abilmi tir.

Herodotos'un bahsettiği üzere bir İskit kralı/ efi öldüğünde maddi servetinin büyük bir kısmı onunla birlikte g m lm  , bazı durumlarda mezarının içine bir hizmet i, cariyeye veya birkaç at da defnedilmi  ve üstüne ta  bir mezar t m ği veya kurgan inşa edilmiştir.⁴⁴ Altay-Sayan bölgesinde tespit edilen ve kazılan kurganlardan çıkarılan sekiz ceset üzerinde korunarak

42 Mayor 2014, 107-108, 115-116.

43 Pankova 2017, 96; Yatsenko 2013, 100-101.

44 Hdt. IV.71-3; Dale-Krutak 2017, 99-100.

günümüze ulaşmış dövmeler tespit edilmiştir. Dürdü Pazırık, birer Oglakhty/Oğlaktı, Ak-Alakha, Verkh-Kaldzhin, Olon-Kurin-Gol'dan olmak üzere toplamda sekiz dövmeli mumya, yaklaşık olarak MÖ 500/400⁴⁵ ile MS 400 arasındaki döneme tarihlendirilmektedir. Pazırık gömüleri, İskit dünyasının diğer göçebe halklarıyla yakınlıkları olan çarpıcı derecede özgün bir kültürü ortaya koymuştur; çoğunlukla zoomorfik resimlerle süslü, keçe, deri, ahşap ve boynuzdan yapılmış çok sayıda korunmuş nesneyi barındırmalarıyla ve mumyalama gelenekleriyle ünlüdürler. İskitler neredeyse at üzerinde yaşadıklarından, sığır ve koyun çobanları olduklarından, geyik ve diğer yırtıcı av hayvanları avladıklarından avcılığa dayalı yaşam döngüsü, günlük yaşamlarının ve sanatlarının odak noktası haline gelmiştir.⁴⁶ Arkeolojik eserlerde kolayca tanınabilen, İskit-Sibiryaya hayvan stili olarak adlandırılan ayrıntılı ve benzersiz sanat objelerini el işçiliğiyle üretmişlerdir.⁴⁷ İskit kurganlarında keşfedilen insan cesetlerinin derileri üzerinde bu hayvan sitili sanatının karakteristiği olan geyik cinsleri, atlar, koçlar, dağ koyunu (argali), kaplanlar, leoparlar, horozlar, su kuşları ve gagaları, kanatları ve fantastik boynuzları olan ve farklı yaratıkları birleştiren hayali yaratıklardan (grifonlardan) oluşan dövmeler uygulanmıştır.⁴⁸ Evcil hayvanlarla iç içe yaşamak, doğada yırtıcı hayvanlarla sık sık yüzleşmek İskitlerin göçebe hayat tarzlarının bir parçası olduğundan bu dinamik hayvanlara dövmelerinde özel bir yer ayırmışlardır.

İskit mezar alanlarına ait devlet onaylı kazılar, 1859 yılında Rus İmparatorluk Arkeoloji Komisyonu'nun kurulmasının ardından, 1865'te başlatılmıştır. Bu keşif gezilerinin en ünlüsü, 1929 ile 1949 yılları -kapsamlı olarak 1947-1949 yılları- arasında Güney Sibiryaya'da Altay Dağları'nın Ulagon Platosu'ndaki Pazırık Vadisi'nde beş büyük kurganı ortaya çıkaran antropolog Sergei I. Rudenko tarafından yönetilmiştir. Pazırık ve Oğlaktı'daki mezarlardan çıkarılan mumyalar St. Petersburg'daki Rus Hermitage Müzesi'sine götürülmüştür. Başlangıçta donmuş zemin sayesinde korunmuş olan ve MÖ IV. yy.'a tarihlendirilen Pazırık'taki elit gömüler içinde (Kurgan 2) bir kadınla birlikte gömülü elli altmış yaş aralığında bir erkek savaşçının mumyasında sadece büyük hayvan dövmeleri görülebilmekteydi. Mumyaların düzenli biyolojik kontrollerine rağmen üzerlerindeki diğer dövmelerin farkına varılamamıştı. Arkeologlar, Lyudmila

45 Yablonsky (2017) gibi bazı yazarlar MÖ V. yy. tarihini de vermektedir.

46 Dale-Krutak 2017, 99.

47 Pankova 2017, 66-68.

48 Dövmelerin nesneleri genellikle hayvanlardır, genellikle dinamik pozlarda ya da tamamen kompozisyon amaçlı bir pozda, yırtıcılar ve vahşiler daha doğal görünümlü pozlarda tasvir edilmiştir (Yatsenko 2013, 98-100).

L. Barkova ve Svetlana V. Pankova, 2003-2004 yıllarında Hermitage Müzesi laboratuvarında önce O laklı'dan, sonra da Pazırık'tan (Kurgan 2 ve 5) mumyalar üzerinde bilimsel ve teknik değerlendirmeler yapmaya ba lamı tır. Kızılötesi kamera ı ı ı altında olağanüstü ince, ayrıntılı tasarımlardan oluşan dövmelerin solmu  kömür pigmenti görünür hale getirilmiş ve böylelikle daha önce gizlenmiş çok sayıda dövme ilk kez foto raflanabilmi tir.⁴⁹ Bu kamerayla, ölümünden iki bin yıldan fazla bir süre sonra, Pazırık Kurgan 2'deki erkek cesedinin derisinde önce bir horoz dövmesine rastlanmıştır.⁵⁰ Daha sonra, 1991 yılında Avusturya- talya sınırında Alplerde bulunan  tzi adamınıninkine benzer, medikal terapi amaçlı yapıldığı önerilen daha uzun ve daha kısa bir sırada omurlarından beline kadar takip eden küçük daireler de ke fedilmi tir.⁵¹

Ayrıca kızılötesi kamera sayesinde Kurgan 2'de dövmeli soylu erkeğin yanına gömülen kırklı ya lardaki Pazırık kadınlarından birinin karmaşık dövmeleri tespit edilmiştir; sol omuz ve kollarında fantastik bir şekilde kıvrılmış geyik, Trakya ve  skit eserlerinde görülen bir motif olan grifon gagasına ve grifon ba ları şeklinde çatallı siyah boynuzlara sahiptir, sa  omuzunda da e  erke inde olduğu gibi kıvrılmış bir (argali) da  koyunu dövmesi bulunmaktadır. Gerçekçi bir geyik boynuzu tasarımı da bile ini çevrelemektedir.⁵² 1949 yılında Pazırık Kurgan 5'in kazılarında iki mumyalanmı  ceset daha ortaya çıkarılmıştır. Yüksek rütbeli,  ld  nde yaklaşık elli ya ında olan bir kadın yaklaşık elli be  ya ında bir adamla birlikte g m lm  tir. Kadının kolları ve ellerindeki kompleks d vmelerde, fantastik yaratıklar olmayan, daha nadir ve  skit-Sibiryaya hayvan sitilinin baskın temalarından olan iki zarif hayvan d v   (sol  n kolunda yırtıcı ku un geyi e ve sa   n kolunda bir kar leoparı ve iki Hazar kaplanının geniş boynuzlu geyikler ve alageyiklere saldırma) sahnesine yer verilmiştir. Kadının parmaklarında tek tek  i ek benzeri süslemeler de yer almaktadır. Adamın vücudu ise ku larla, ifadeli yüzlere sahip iki atla, be  geyikle,    da 

49 Iwe 2013, 90; Pankova 2017, 70 vd.; Yatsenko, 2013, 97-98.

50 Pankova 2017, 68; Rudenko 1970, 110; Iwe 2013, 89-90. Ayrıca 2013 yılında, deri parçası Hermitage müzesi koruma atölyesinde restore edilmiş ve tekrar kızılötesi foto raf ılıkla incelenmiştir. Sonuç olarak, 18 x 8 cm boyutlarında fantastik bir hayvan figürü (toynaklı grifon) daha ortaya çıkarılmıştır (Pankova 2017, 83, Resimler 5.17-18).

51 Dale-Krutak 2017, 102-103; Iwe 2013, 92-93. Danimarkalı arkeolog Süren Nancke-Krogh'ın bu reisin vücudundaki dövmeleri kendi vücuduna işlemesi ve 1969 yılında reisin dövmeleri ile ilgili Skalk arkeoloji ma azin dergisinde *Kunsten p  Kroppen* (Vücut  zerinde Sanat) başlıklı kısa bir makale yayınlamasıyla eski Pazırık dövme sanatının modern versiyonlarının uygulaması başta Kanada olmak üzere yaygınla mı tır (Dale-Krutak 2017, 103-106). Modern d vmecilikte  skit geyi i figürü kullanımı için ayrıca bkz. Leung 2021, 95-98.

52 Pankova 2017, 72-73.

koyunuyla, sol omzu ve göğsü etrafına sarılmış güç ve cesareti temsil eden vahşi bir kaplanla yoğun bir şekilde mürekkeplenilerek dövmelenmiştir.⁵³

Pazırık mezarlık alanı dışında yapılan diğer arkeolojik kazı sonuçlarında da dövmeli mumyalar keşfedilmiştir. 1969 yılında L. R. Kyzlasov tarafından Erken Tashtyk/Taşlık (MS 100-400) kültürüne ait donduğundan neredeyse tamamen korunmuş başka bir erkeğe ait mumya kuzeydeki Kahakassia/Hakasya Cumhuriyeti'nde, Pazırık'a yaklaşık 200 km uzaklıktaki Oğlaktı VI alanında kazılarak gün yüzüne çıkarılmıştır. Yine kızılötesi fotoğrafçılık sayesinde ceset üzerindeki benzersiz dövmelerin varlığı ortaya konulmuştur. Vücudu yarım daireler, rozetler, bir yay ve ok ve tanımlanamayan büyük figürlerle yoğun bir şekilde dövmelenmiştir.⁵⁴ Bunun yanında 1993 yılında Rus arkeolog Natalia V. Polosmak ve ekibi neredeyse insan ayağı değmemiş ulaşılmaz zor Çin sınırındaki (Güney Altay Yüksek Ukok Plato'sunda Ak-Alakha 3, Kurgan 1) topraklarda iki bin beş yüz yıl boyunca donarak kalmış, yağmalanmamış, zengin süs eşyalarıyla dolu bir mezarda yaklaşık yirmi beş yaşlarında, uzun boylu ve "buz prensesi" olarak adlandırılan bir mumyanın heyecan verici keşfine imza atmışlardır. Kadının sansar/samur kürküyle kaplı omuzunda ve kollarında parlak mavi dövmeler tespit edilmiştir. Prensesin bir yandan omzu, Pazırık Kurgan 2'deki kadının dövmesine benzer şekilde (her ikisi de kollarında dövmelere sahip ve sol omuzlarında fantastik yaratık dövmeli), grifon gagası ve her ucu bir grifonun başıyla sonlanan stilize edilmiş abartılı boynuzları olan büyük ve kıvrılmış bir geyikle diğer yandan kolları bir dağ koyunu, benekli bir panter veya kar leoparıyla süslenmiştir.⁵⁵ Bunlara ek olarak 1995 yılında Rus araştırmacı Vjaceslav I. Molodin tarafından aynı Plato'da Verkh-Kaldzhin 2 Kurgan 3'te gün yüzüne çıkarılan genç bir erkeğin vücudunda benzer geyik dövmelerine rastlanmıştır.⁵⁶ Son olarak 2006 yılında Rus-Alman-Moğol araştırmacılarından oluşan bir ekip, Moğol Altay bölgesinde Ukok Platosu'na yaklaşık 50 km mesafede Olon-Kurin-Gol 10 Kurgan 1'i kazdığında MÖ III. yüzyılın başlarına ait kırk elli yaş civarındaki bir erkek savaşçının gömüsü üzerinde bir geyik dövmesini tespit etmiştir.⁵⁷

Eski dövmeler geleneğine dair arkeolojik kanıtlar kuzeybatı Çin'de de gün yüzüne çıkarılmıştır. Taklamakan Çölü'nde ve İpek Yolu boyunca kuzeybatı

53 Iwe 2013, 92-93; Pankova 2017, 69, 73-82.

54 Iwe 2013, 91; Pankova 2017, 66-67, 89-95.

55 Tresilian 2008, 28; Iwe 2013, 90. Kadın üzerinde bükülmüş gövdeli hayvanların dövmeleri Issyk'tan altın süslemeler üzerindekiyle de paralellik göstermektedir (Davis-Kimball 1997, 41).

56 Polosmak 2000, 95; Iwe 2013, 90; Yablonsky 2017 215.

57 Parzinger ve diğerleri 2008, 40; Pankova 2017, 87.

Çin'in Xinjiang eyaletinde bulunan Tarım Havzası'ndaki diğer yerlerde, çok sayıda erkek ve kadın mumyanın yaklaşık üç bin yıl boyunca çöl kumunda son derece iyi korunmuş (karışık/akraba etnik kökene sahip gizemli kadın/erkek) vücutları, yüzyıllar sonra bile hala parlak ve renkli olan desenli yünlü, kürklü, keçeli ve deriden giysilerindekine benzer geometrik şekillerle (yüz, sırt, kollar ve ellerde çoğu eğrisel ve köşeli tasarımlarla) dövmelenmiştir.⁵⁸ Belgelenen dövmeli mummyalar, çoğunlukla MÖ I. binyıldan MS I. binyılın başlarına kadar uzanan farklı mezarlık alanlarından gelmektedir: Qizilchoqa, Zaghunluq, Yanghai, Shengjindian ve Shanpula. Bu mezarlıklarda bulunan bazı eserler, dövmeler de dahil olmak üzere Pazırık materyalleriyle ortak özellikler taşımaktadır. Örneğin, Pazırık şefinin sağ ayağından bir tatlı su morinası figürü, kuzeybatı Çin'deki Turfan Vahası'ndan bir mumyanın eline yapılmış şematik balık figürlerine benzemektedir.⁵⁹

5.Dövme Aletleri ve Uygulanan Teknikler

Antik Hellen ve Roma metinlerini destekleyecek şekilde İskit/Sarmat mezarlarında dövme yapımında kullanılan aletler de keşfedilmiştir. MÖ V. ve IV. yy.'a tarihlenen Kazakistan'ın Rusya ile kuzey sınırına yakın Güney Ural bozkır bölgesi ve İlek nehirleri arasında yer alan Philippovka 1 mezarlık alanına ilaveten Sara köyü ve Tri Mara (Kurgan 2, Gömü 2) yakınlarındaki mezarlarda yapılan son arkeolojik araştırmalarla İskit/Sarmat⁶⁰ halkının dövme yaptığını gösteren çeşitli eserler dikkate değerdir. Bu komplekslerde, özellikle Philippovka 1'de, renkli pigmentler, pigmentleri karıştırmak için kaşıklar, şablonlar, güzel işlenmiş bronz aynalar, renk karıştırmak için taş levhadan paletler, kemik iğne içeren küçük bir deri çanta, yukarıdaki alıntıda Klearkhos'un dövme yapımında kullanıldığını yazdığı yaldızlı demir, gümüş ve altın iğneler, kemik ve bronz kalıp aletleri ve dövme aletlerini bilemek için bilek taşları da dahil olmak üzere kadınlara yönelik renkli dövme araç setleri keşfedilmiştir. Bunlar arasında Philippovka 1 mezarlık alanı Kurgan 1 Gömü 2'de dövme yapımı için kullanılan yanlarında boya keseleriyle birlikte bulunan altından iğneler öne çıkmaktadır.⁶¹ Dövme aletlerinin Philippovka 1'de yalnızca kadın mezarlarıyla bağlantılı olarak bulunmuş olması dövmenin

58 Mayor 2014, 77; 114-115.

59 Pankova 2017, 96.

60 Yablonsky (2017) konuyla ilgili çalışmasının başlığında Sarmat adını kullansa da 220. sayfada mezarlık alanında İskit-Sibiryay hayvan sili özellikleri taşıyan buluntulara da değinmektedir. Dolayısıyla neye binanen sadece Sarmat adını kullandığı tartışmaya açıktır.

61 İlgili buluntular bazı arkeologlar tarafından kozmetik amaçlı aksesuarlar olarak karıştırılmıştır. Bkz. Yablonsky 2017, 225 (görseller), 230; Yatsenko 2013, 100-101; Iwe 2013, 91; Mayor 2014, 110.

kadınlara özgü bir ayrıcalık ve kadın merkezli bir meslek olduğunu gösteriyor olabilir.

Dövmeye yöntemleri binlerce yıldır değişmemiştir. Önce deri üzerine bir tasarım çizilirdi. Bir mumyanın koç dövmesinin kesilmiş deri şablonu mezarında bulunduğundan İskit dövmeye sanatçıların dövmeye tasarımı transfer şablonlarını ilk kullananlar olduğu düşünülmektedir. Koç gibi hayvan figürlerinin çoğu, kişi hareket ettiğinde veya kaslarını esnettiğinde dalgalı bir etki yaratmak için dikkatlice vücuda yerleştirilmiştir. Belirlenen tasarım muhtemelen “is” yardımıyla deri üzerine çizilmiştir. İs ile çizilmeden önce iğnelerle kabaca şeklin belirlenme⁶² ve sonrasında isle karalanma ihtimaline de değinilmektedir. Yukarıda bahsedilen Pazırık Alakha-3'teki (Kurgan 1) kadın dövmeli deri örneği üzerinde X-ışını spektral mikro-prob analizi yapılmış, küçük alanlarda çok yüksek (20 mikrometre çapında) bir potasyum konsantrasyonu olduğu ortaya konulmuş, bu da vejetatif kökenli bir öldürücü maddeye yani “ise” işaret etmiştir. Dolayısıyla potasyumun varlığı, dövmeye için kullanılan pigment bileşiminin karbonize bitkisel madde veya is olduğunu düşündürmektedir. Benzer şekilde, yukarıda tanımlanan dövmeli Oğlaktı mumyasının mikrokimyasal ve mikroskobik testleri, dövmeye pigmentinin is de içerdiğini göstermiştir. İs veya kömür külünden renklendirilen karbon macununun çeşitli maddelerden oluştuğu görülmektedir: donyağı, bal, yabani meyve suyu veya çivit (mavi pigment için), özsu, öküz safrası (boyayı sabitlemek için), tükürük veya kadın sütü. Yukarıda değinildiği üzere, Mossynoikoi'nin renkli çiçek dövmeleri, çeşitli pigmentlerin antik çağda bilindiğini göstermektedir. Kadınlar tarafından üç ila yedi iğneden oluşan bir demetle deri üzerine tasarım yapıldıktan sonra pigmentli macun sürülürdü. Bu makul varsayım, enjekte edilen bir boyanın deriye nüfuz ettiği derinliğin analizine dayanmaktadır. Pazırık mumyalarının incelenmesi, dövmeye iğnelerinin kaslara çok derinden nüfuz ettiğini göstermiştir; dolayısıyla çıplak kemikler bile İskitler arasında dövmeye yapıldığına dair kanıtları ortaya çıkarabilmektedir. Daha korkunç bir örnek, dövmeye izlerinin ölümlerin kafataslarında veya kaval kemiklerinde görülebileceğini belirten eski bir Çin metninden gelir. Pazırık 2'deki adamın dövmesi hayatının daha erken bir aşamasında, muhtemelen gençliğinde yapılmıştır. Bunun kanıtı, yoğun şekilde kararmış kaslarının üzerini

62 MS VI. yy.'da Iustinianus döneminde yazan Bizanslı tıp yazarı Aetios Amidenos, dövmeye yapmada kullanılan mürekkep için reçete vermektedir: Biraz çam ağacı kabuğu, bir tutam korozyonlu tunç, biraz öd, bir de zaç yağı veya kara boya ezilip karıştırılarak süzgeçten geçirilir, aynı zamanda sirkeyle korozyonlu tunç ile öğütülerek başka bir karışım daha oluşturulur, bu iki karışım da biraz pırasa suyu ve suyla bir araya getirilir. Sonrasında iğne batırılarak dövmenin yeri belirlenir, kanayan yerler silinir, pırasanın suyunun ardından hazırlanan preparat sürülür. Bkz. Act. VIII.12; Jones 1987, 142; Çerikan-Alanko 2016, 177.

kaplayan renksiz yağ katmanlarında yatmaktadır. Bu  zel dövmeler beyaz üzerinde açık mavi, koyulaşmış cilt üzerinde koyu mavi görünümündeydi. İnsan vücudu üzerindeki imgeleri yaratan sanatçılar yetenekli ustalardan oluşan k     bir gruptu. Bu insanlar toplumda yüksek bir rütbeye sahip kişilerle ilişkilendirilebilir,      aşağıda açıklanacağı üzere dövme yapma muhtemelen kutsal bir ritüele dayanmaktaydı.⁶³

T p   ve teknik yazarlar antikçağda dövme yapmak kadar dövmenin silinmesi için de yöntemlerin olduğunu bildirmişlerdir. Bunlardan Aetios, detaya inerek şöyle yazmıştır:

     dövmeleri çıkarmak istediğimiz durumlarda, aşağıdaki hazırlıkları yapmalıyız... [  i reçete takip eder, biri kireç veya alçı (*titanos*) ve sodyum karbonat, diğeri biber, sedef otu ve bal içerir.] Uygulama yaparken, önce dövmeleri azotla temizleyin, üzerlerine terebinth re enesi sürün ve beş gün boyunca bandajlayın. Altıncıda dövmeleri bir iğneyle delin, kanı süngerle temizleyin ve ardından deliklere biraz tuz sürün; ardından on *stadioi* [muhtemelen bu mesafeyi kat etmek için gereken süre] kadar bir aradan sonra, yukarıda belirtilen reçeteyi uygulayın ve keten bir bandajla  rt n. Beş gün bekletin ve altıncıda reçetenin bir kısmını bir t yle (?) sürün; (dövmeler) yirmi gün içinde b y   ülserasyon ve yara izi olmadan çıkarılır.⁶⁴

Diğer yandan dövme silme süreci gün boyunca dayanılmaz acılara neden olmuş ve bu durum, istemeden bu damgayı alan kişilerde bu damganın silinmesi umudunu şüphesiz etkilemiştir. Azat edilmiş eski köleler, çok az başarılı olsa da durumlarını gizlemek için yüzlerini insan derisine benzer pansumanlarla veya bandajlarla kapatmaya çalışmışlardır. Acı çekmemek için tek alternatif derinin o kısmını kesmek veya yakmak (ki bu ciddi ülserasyonlara neden oluyordu) ya da Klearkhos'ın Trakyalılar  rneğinde vurguladığı üzere moda ve güzellik alanına ulaşan farklı bir dövmeyle kaplamaktı.⁶⁵

6.Dövmelerin Anlamları

Dövme yaptırma eylemi çeşitli halklarda, dönemlerde ve kültürlerde birden fazla anlam ve sembolizm taşıyabilir. Günümüzde dövmeler yaygın bir dekoratif role sahip olsa da Antik  ağ'da cezalandırıcı, ritüel, b y  ve tıbbi işlevlere sahip olmaları yanında, Skythia veya Trakya'da olduğu gibi soyluluk veya kölelik işaretleri olarak da kullanıldıkları görülmektedir.⁶⁶

63 Iwe 2013, 91; Mayor 2014, 110, 116; Pankova 2017, 84-86.

64 Aet. VIII.12; Jones 1987, 143; Dinter 2018, 25.

65 S nchez-Sanz 2024, 10.

66 Tsiafakis 2015, 95, 107-112.

Yukarıda ilk bölümde belirtildiği üzere, arkeolojik kanıtlarda soylular öne çıksa da dövme geleneğinin belli bir sosyal sınıfla sınırlandığına dair kesin bir delil bulunmamaktadır. Diğer yandan İskitlerde dövme tipleri ve uygulamalarının belli bir dereceye kadar farklı mülkiyete sahip sosyal sınıflar tarafından uygulandığını da kabul etmek gerekmektedir. Üç ana sosyal grup önerilmiştir: yüksek aristokrasi (Pazırık), düşük rütbeli soylular (Ak-Alakha 3) ve sıradan insanlar (Verkh-Kaldzhin 2). Bu bağlamda daha az önemli kişilerin cesetleri üzerindeki dövmelere her iki elde veya omuzda rastlanmaktadır. Sıradan insanlar arasındaki dövmelerin genelde tek bir hayvan figürünü tasvir ettiği görülmektedir. Böylesine dinamik bir pozdaki tek bir yabani hayvan görselinin hakimiyetinin, o dönemde oluşan askeri grup zihniyetinden kaynaklandığı düşünülmüştür. Ordu kısmen klan ahlakından bağımsızdı ve muhtemelen ideal savaşçı davranışı hayvan şiddeti ve fiziksel hünerle ilişkilendiriliyordu. Yukarıda Hippokrates'in de vurguladığı üzere savaşçının vücudunu dövme yaptırtmak için dağıtması güç ve cesaretin işaretiydi. Roma gladyatörleri örneğinde olduğu gibi,⁶⁷ herkesin görebileceği bu dövme veya işaretlerin kamu güreş müsabakaları ile bağlantısı olabileceği fikri de öne sürülmüştür. Tanımlanmış bir savaşçı grubunun (örneğin Verkh-Kaldzhin) benzer işaretlerle dövme yaptırmış olması ilginçtir. Diğer yandan Pazırık kurganlarına gömülen dövmeli kişilerin geneli göçebe seçkinlerdir. Soyluların vücutlarının açıkta olmayan alanlarını da kapsayan dövmelerinde karmaşık ve muhtemelen birbiriyle bağlantılı kompozisyonlar görülmektedir. Büyük olasılıkla bireysel tasarımlarla değil, muhtemelen yeni veya farklı yönetici klanlara, ailelere veya yeni veya farklı ibadete dayalı mitolojik güç ve/veya totem hayvanlarına ait olanlarla dövme yaptırmışlardır. Soylular sıradan insanlar gibi sağ omuzlarının üst kısmında bir canavar tasviri taşırlardı, ancak sol omuzlarının üst kısmı ayrıca bir kaplan veya yabani koç figürüyle süslenmişti. Bacağın alt kısmı boyunca yukarı doğru yürüyen üç ila dört yaban keçisi veya koçtan oluşan bir grup, Pazırık'taki erkek soylular için karakteristik bir dövme konusuydu. Baskın olan dövüş sahneleri ve ritüel dansa katılım/tanrılara adak alaylarıyla, yaşam, ölüm ve kurban yoluyla canlanma gibi önemli fikirlerin muhafazakar, yüzyıllarca değişmeyen bir olguyla tekrar tekrar somutlaştırıldığı anlaşılmaktadır.⁶⁸ Philippovka I'deki varsayılan dövme komplekslerinin ibadet nesneleri ile ilişkili olduğu tespit edildiğinden bunun muhtemelen İskit/Sarmat cenaze kültürünün ritüelleştirilmiş bir yönü olduğu varsayılabilir; buna karşılık olarak Skythia veya Sarmatya'nın kültürel

67 Lobell-Powell 2013, 44.

68 Yatsenko 2013, 98-99; Pankova 2017, 88-89; Iwe 2013, 92-94.

değerleri, kişinin yaşamı boyunca ve ölümünden sonra dövmeli insan derisi aracılığıyla aktarılıyordu.⁶⁹

Diğer yandan Pazırık gibi yazısız bir kültürde semantik sembollerin ve motiflerin tekrarlanması insan vücuduyla güçlü bir şekilde bağlantılıdır ve (özellikle geometrik veya soyut) işaret sisteminin önemini göstermektedir. İnsan vücudu, bilgi iletmek için bir ortam işlevi görür. Aslında dövmeler, yazı sisteminin yerini alan bir işaret sistemi (hafıza sembolleri) içeren özel bir kodu, yaşayan bir görsel dili göstermektedir. İskitler gibi sözlü toplumlar için dövmeler mitolojik fikirleri, geleneksel hikayeleri, ikon olarak aile ve klanları kodlamış da olabilir. Dekotarif yönü öne çıkan hayvanlar muhtemelen bireyler ve kabile için derin anlamlar taşıyor olmalıdır. Böylelikle zoomorfik semboller, farklı sosyal sınıflardan insanlar tarafından okunup tanımlanabilirdi. Her mürekkeplenmiş hayvan ve sahne, yaygın olarak kabul edilen hikayelerin bir repertuarında yer alırken, belirli ayrıntılar dövmeli bireyin (özellikle sıradan insanların) kişisel deneyimlerine (avlanma başarısı, vizyon arayışları, rüyalar gibi) atıfta bulunmuş da olabilir. İskit dövmelerinin özel “manevi silahlar” ve büyüleri koruyucular olduğu da önerildiğinden yoğun dövmeli kişilerin hikâye anlatıcıları veya vücut sanatı kültürel anlatıları için çizimleri üzerlerinde barındıran şamanlar olabileceği de önerilmiştir.⁷⁰ Şamanların doğadaki tüm varlıkların ruhunu mümkün olan en son derecede üzerlerinde temsil etme zorunluğu olduğundan görselleriyle bu varlıkların ruhunu taşıdıkları düşünülen dövmelere de vücutlarında yer vermiş olabilirler.⁷¹

SONUÇ

MÖ VIII. yy.’ın sonlarından itibaren Çin’den Tuna Nehri’ne kadar uzanan geniş alanda hüküm sürmeye başlayan İskitlerin dövmeye geleneğini başlatan ilk halklardan oldukları eski Hellen, Roma ve Çin yazılı kaynakları yanında arkeolojik (Hellen vazoları, mumyalar, mezar eşyaları üzerindeki görseller) buluntularla da ortaya konulmuştur. Yazılı kaynaklar MÖ V. yy.’ın ortalarından itibaren İskitlerin kendilerinin dövmeye geleneğini bildiklerini ve bunu Trakyalı esirleri damgalamak için kullandıklarını, daha sonra özellikle Trakyalı kadınların bu geleneği kendi aralarında yaygın hale getirdiklerini kaydetmiştir. MÖ VI. yy.’ın sonlarından itibaren Attika vazolarının görselleri üzerinde de özellikle Trakyalı köle ve özgür kadınlar vücutlarında ve elbiselerinde dövmelerle temsil edilmişlerdir. Şimdiye kadar çok fazla

69 Yablonsky 2017, 230.

70 Iwe 2013, 93-94; Mayor 2014, 114; Pankova 2017, 88-89.

71 Iwe 2013, 93-94.

üzerinde durulmasa da bu kadınlar arasında İskit veya İskitlerin genç savaşçı kadınlarını temsil eden Amazonlar da bulunmaktadır. Bu vazo resimlerinde kadınlar dövmeli olarak resmedilse de ilgili yazılı kaynaklar ve arkeolojik buluntular İskit toplumunda hem kadınların hem de erkeklerin dövme yaptırdıklarını göstermektedir. Pazırık kurganlarında gün yüzüne çıkarılan kadın-erkek ikilisi ve Oglakhty/Oğlaktı, Verkh-Kaldzhin ve Olon-Kurin-Gol'de bulunan erkek mumyaları üzerindeki dövmeler de bu düşüncüyü desteklemektedir. Sadece dövmeler değil özellikle Kazakistan'da Philippovka 1 mezar alanında gün yüzüne çıkarılan dövme yapımında kullanılan sofistike alet setleri içinde özellikle altın ve gümüşten iğneler de İskitlerin dövme yapma geleneğini çok iyi bildiklerine işaret etmektedir. İskit dövmelerinde, geometrik desenlere rastlansa da temelde özellikle yaşamlarında iç içe girdikleri evcil veya yabani hayvan resimlerine özgü İskit hayvan stiline başvurulduğu açıkça ortadadır. Genellikle sıradan mumyalar üzerinde hayvan dövmeleri görülürken, vücutlarının büyük kısmını kaplayan soylularınkinde, geometrik şekiller, grifon tarzı yaratıkların da yer aldığı figürlere yer verilmiştir. Bu karmaşık dövmelerin şamanların yaptığı büyü veya cenaze ritüelini, tıbbi işlevleri, savaşçı ruhu ve cesaretini, aile veya kabile ikonlarını veya köleler için damgalamayı temsil ettiklerine dair çeşitli görüşler ve tartışmalar devam etmektedir. Bu tartışmalar içinde özellikle keşfedilen Pazırık soylu mumyaları üzerindeki dövmelerin bir şaman geleneğinin parçası olma ihtimalinin dikkate alınması gerekmektedir. Diğer yandan İskit dövmelerinin Trakya kadınları arasında zamanla dekoratif amaçlı bir şölene de dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Antik Kaynakça

- Aet. (Aetios Amidenos, *Medicae Artis Principes*)
Corpus Medicorum Graecorum VIII.2. Ed. A. Olivieri, Berlin 1950.
- Amm. Marc. (= Ammianus Marcellinus, *Rerum Gestarum*)
Ammianus Marcellinus. Trans. John C. Rolfe, Cambridge/ London 1935-1940.
- Ant. Pal. (*Anthologia Palatina*)
The Greek Anthology in Five Volumes, Vol. I. Trans. W. R. Paton, London/New York 1927.
- Artem. On. (Artemidoros, *Oneirokritika*)
The Interpretation of Dreams, Oneirocritica. Trans. and Comm. R. J. White, New Jersey 1975.
<https://www.attalus.org/translate/artemidorus.html>
- Ath. Deip. (Athenaios, *Deipnosophistai*)
Athenaeus. The Deipnosophists. Or Banquet Of The Learned Of Athenaeus. Trans. H. G. Bohn, London 1854.
- Cic. Off. (Cicero, *De Officiis*)
M. Tullius Cicero. De Officiis. Trans. W. Miller, Cambridge/London 1913.
- Claud. In Ruf. (Claudius Claudianus, *In Rufinum*)
The Complete Works of Claudian. Trans. and Ed. N. W. Bernstein, Routledge 2023.
- Hdt. (Herodotos)
Herodotus. Trans. A. D. Godley, Cambridge/London 1920.
- Hom. Il. (Homeros, *Ilias*)
Homer. The Iliad I-II. Trans. A. T. Murray, Cambridge/London 1924.
- Ksen. Anab. (Ksenophon, *Anabasis*)
Xenophon. Xenophon in Seven Volumes, Vol. III. Trans. C. L. Brownson, Cambridge/London 1922.
- Lys. (Lysias)
Lysias. Trans. W. R. M. Lamb, Cambridge/London 1930.
- Plut. De sera num. (Plutarkhos, *De sera numinis vindicta*)
Plutarch on the Delay of Divine Justice. Trans. A. P. Beabody, Boston 1885.
- Pomp. Mel. (Pomponius Mela, *Khorographia*)
Pomponius Mela's Description of the World. Trans. F. E. Romer, University of Michigan Press 1998.
- Sex. Emp. (Sextus Empiricus)

Sextus Empiricus in Four Volumes, Vol. I = *Outlines of Pyrrhonism*. Trans. R. G. Bury, Cambridge/Massachusetts/London 1976.

Stob. *Flor.* (Ioannes Stobaios, *Florilegium*)

Ioannou Stobaion Anthologion: Ioannis Stobei Florilegium, Vol. I-IV. Ed. T. Gaisford, University of Michigan 1822.

Hipp. *De aer. aq.* (Hippokrates, *De aere aquis et locis*)

Hippocrates' Collected Works I. Hippocrates. Ed. W. H. S. Jones, Cambridge 1868.

Val. Flac. *Arg.* (Valerius Flaccus, *Argonautika*)

Valerius Flaccus, Argonautica. Trans. J. H. Mozley, Cambridge/London 1928.

Verg. *Aen.*; *Georg.* (P. Vergilius Maro, *Aeneas, Georgica*)

Vergil. Bucolics, Aeneid, and Georgics of Vergil. Trans. J. B. Greenough, Boston 1900.

Modern Kaynakça

Berard, C., "The Image of the Other and the Foreign Hero", B. Cohen (Ed.), *Not the classical ideal. Athens and the construction of the other in Greek Art*. Leiden/Boston 2000, 390-412.

Chu, J. J., *Thracians Among Others: A Study of 'Thracianness' in Ancient Cross-Cultural Contexts*, (Phd Thesis), University of California 2022.

Cohen, B., "Man-killers and their Victims. Inversions of Heroic Ideal in Classical Athens", B. Cohen (Ed.), *Not the classical ideal. Athens and the construction of the other in Greek Art*. Leiden/Boston 2000, 98-131.

Çerikan, F. U. - Alanko, M. Z., "Dövmenin Çeşitli Dillerdeki Etimolojisi ve Kısa Tarihçesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 25.1, 2016, 166-193.

Dale, C. - Krutak, I., "Neo Pazyryk Tattoos, a Modern Revival", L. Krutak - A. Deter-Wolf (Eds.), *Ancient Ink, The Archaeology of Tattooing*, Seattle/London 2017, 99-106.

Davis-Kimball, J., "Chieftain or Warrior Priestess?", *Archaeology* 50.5, 1997, 40-41.

Demir, M., "Herodotos'ta İskit Herakles Hanedanlığı Kuruluş Miti Üzerine Değerlendirmeler", *Phaselis* 8, 2022, 37-52.

Dinter, M. T. - Khoo, A., "Wounds prepared with iron: tattoos in antiquity", *Omnibus* 25.1, 2018, 25-27.

Ditchey, M., "Body Language: Tattooing and Branding in Ancient Mesopotamia", *Journal of Ancient Near Eastern History* 3, 2017, 1-24.

Dowden, K., "The Amazons: Development and Function", *Rheinisches Museum für Philologie* 140, 1997, 97-128.

Farkas, A. E., "Style and Subject Matter in Native Thracian Art", *Metropolitan Museum Journal* 16, 1981, 33-48.

- Gerleigner, G. S. - Lissarrague, F., "Monumentalising Vase-Inscriptions, Writing on Architectural Structures and Bodies in Greek Vase-Painting", N. Dietrich - J. Fouquet (Eds.), *Image, Text, Stone. Intermedial Perspectives on Graeco-Roman Sculpture*, Materiale Textkulturen 36. Berlin 2022, 259-301.
- Hinge, G. "Scythian and Spartan Analogies in Herodotos' Representantion: Rites of Initiation and Kinship Groups", P. G. Bilde - J. M. Højte - V. F. Stolba (Eds.), *The Cauldron of Ariantas: Studies presented to A. N. Ščeglov on the occasion of his 70th birthday*, (Black Sea Studies; Nr. 1). Arhus 2003, 55-77.
- Iwe, K., "Tattoos from Mummies of the Pazyryk Culture", P. D. Casa - C. Witt (Eds.), *Tattoos and Body Modifications in Antiquity Proceedings of the sessions at the EAA annual meetings in The Hague and Oslo, 2010/11*. Zürich 2013, 89-95.
- Jones, C., "Stigma: Tattooing and Branding in Graeco-Roman Antiquity", *Journal of Roman Studies* 77.1, 1987, 139-155.
- , "Stigma and Tattoo", J. Caplan (Ed.), *Written on the Body. The Tattoo in European and American History*. Princeton 2021, 1-16.
- Kamen, D., "A Corpus of Inscriptions: Representing Slave Marks in Antiquity", *Memoirs of the American Academy in Rome* 55, 2010, 95-110.
- Lee, M., "Body-Modification in Classical Greece", T. Fögen - M. M. Lee (Eds.), *Bodies and boundaries in Graeco-Roman antiquity*. Berlin/New York 2009, 155-180.
- Leung, K. Z., *The Scythian Stag in Contemporary Arts and Craft: Tuva and Abroad. New Reasearch of Tuva*, 2021, no. 1, 91-106. DOI: <https://www.doi.org/10.25178/nit.2021.1.5>.
- Lobell, J. A. - Powell, E. A., "Ancient Tattoos", *Archaeology* 66.6, 2013, 41-46.
- Marazov, I., *Thrace and the Ancient World*, Sofia 2011a.
- , "Philomele's Tongue: Reading the Pictorial Text of Thracian Mythology", L. Bonfante (Ed.), *The Barbarians of Ancient Europe: Realities and Interactions*. Cambridge University Press 2011b, 132-189.
- Mayor, A., "People Illustrated", *Archaeology* 52.2, 1999, 54-57.
- , *The Amazons: Lives and Legends of Warrior Women Across The Ancient World*, Princeton/Oxford 2014.
- Oakley, J., "Some 'Other' Members of the Athenian Household", B. Cohen (Ed.), *Not the classical ideal. Athens and the construction of the other in Greek Art*. Leiden/Boston 2000, 227-247.
- Pankova, S., "Identifications of Iron Age Tattoos from the Altai-Sayan Mountains in Russia", L. Krutak - A. Deter-Wolf (Eds.), *Ancient Ink, The Archaeology of Tattooing*, Seattle/London 2017, 66-98.

- Parzinger H. ve diğçerleri, *Der skythenzeitliche Krieger aus dem Eis: neue Entdeckungen im Mongolischen Altaj*, Amsterdam 2008.
- Polosmak N. V., “Tattoos in the Pazyryk World”, *Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia* 4.4, 2000, 95-102.
- Rudenko S. I., *Frozen Tombs of Siberia: the Pazyryk Burials of Iron Age Horsemen*, London 1970.
- Rush, J., *Spiritual Tattoo: A Cultural History of Tattooing, Piercing, Scarification, Branding, and Implants*, Berkeley 2005.
- Sánchez-Sanz, A., “Enlightened Bodies. The Symbology of Tattooing in Ancient Thrace”, *Journal of Ancient History and Archaeology* 11.2, 2024, 3-19.
- Saporiti, M., “Limmagine tatuata”, M. Harari - S. Paltineri - M. T. A. Robino (Eds.), *Icone del mondo antico. Un seminario di storia delle immagini*. Pavia, Collegio Ghislieri, 25 novembre 2005. Roma 2009, 129-137.
- Schneck, D. C., *They don't all look alike: Body Modification and Ethnic Identity in Athens*, MA Thesis, University of Florida 2011.
- Şahin, I. “Antikçağda Thrak Kadınlarında Dövme”, D. M. Canko - Z. Türkyılmaz - L. B. Aka - S. U. Altay (Eds.), *Zaman Mekân Kadın*. İzmir 2021, 11-29.
- Tresilian D., *Preservation of the frozen tombs of the Altai mountains*, (Ed.), UNESCO 2008.
- Trohani, G., “Gold and Silver Art in the Carpathian-Danubian-Pontic Region in the Sixth-Third Centuries BC”, Ministerio de Cultura Y Deporte (Ed.), *Archaeological Treasures of Romania, Dacian and Roman Roots*. Madrid 2021, 84-97.
- Yablonsky, L. T., “The Discovery of a Sarmatian Tattoo Toolkit in Russia”, L. Krutak - A. Deter-Wolf (Eds.), *Ancient Ink, The Archaeology of Tattooing*, Seattle/London 2017, 215-230.
- Yatsenko, S. A., “The Tattoo System in the Ancient Iranian World”, P. D. Casa - C. Witt (Eds.), *Tattoos and Body Modifications in Antiquity Proceedings of the sessions at the EAA annual meetings in The Hague and Oslo*, 2010/11. Zürich 2013, 97-101.
- Tsiafakis, D., “Ancient Thrace and the Thracians through Athenian Eyes”, *Thracia* 21, 2016, 261-282.
- , “The Allure and Repulsion of Thracians in the Art of Classical Athens”, B. Cohen (Ed.), *Not the Classical Ideal: Athens and the Construction of the Other in Greek*, B. Cohen, Leiden/Boston 2000, 364-389.
- , “Thracian Tattoos”, D. Boschung - A. Shapiro - F. Waschek (Eds.), *Bodies in Transition: Dissolving the Boundaries of Embodied Knowledge*, Morphomata 23. Paderborn 2015, 89-118.
- Wolters, P., “ΕΛΛΦΟΣΤΙΚΤΟΣ”, *Hermes* 38, 1903, 265-273.

- Zekiyev, M., *Türk ve Tatarların Kökeni* ( ev. A. Batur), İstanbul 2007.
- Zidarov, P. N., “The Antiquity of Tattooing in Southeastern Europe”, L. Krutak - A. Deter-Wolf (Eds.), *Ancient Ink, The Archaeology of Tattooing*, Seattle/London 2017, 137-149.
- Zimmermann, K., “T towierte Thrakerinnen auf griechischen Vasenbildern”, *Jahrbuch des Deutschen Arch ologischen Instituts* 95, 1980, 163-196.

Abdülkerim Satuk Buğra Han Tezkiresi İle Süleyman Çelebi'nin Mevlidi'nde Türk İslam Yorumu¹

Yunus Arifoğlu²

Hüseyin Erkan Bedirhanoglu³

Özet

Mevlid, çocukluğumuzdan yetişkinliğimize bize eşlik eden bir metindir. Dini ve duygusal dünyamızda önemli bir yeri vardır. Zamanla dinsel bir geleneğe dönüşerek günümüze kadar gelmiştir. Bu gelenek Müslüman Türkler arasında yaygınlaştıkça birlik ve beraberliği tesis eden güçlü bir anlayışa/ ritüele dönüşmüştür. Zaten İslam öncesi dönemlerde de Türkler arasında özellikle dini temelli bu tarz oluşumların varlığını bilmekteyiz. İslamın kabulünden sonra ise İslamın temel rükünlerine aykırı olmayan bazı alışkanlıklar kendisini devam ettirmiştir. Mevlid, Türk-İslam anlayışının da veciz bir ifadesi ve Türklerin İslam yaşam biçiminin bir özü gibidir. Mevlid 14. Yüzyılın yarısından sonra ele alınsa bile, tarihsel bir arka planı vardır. Karahanlılar, kuruldukları bölgede Müslüman Türk medeniyetinin başlamasını sağlamışlardır. Diğer yandan Karahanlı bölgesindeki medreselerle beraber kitabi bir özellik kazanan Sünni İslam düşüncesi gücünü hem Türk kimliğinden hem de İslam'ın temel ilkelerinden almıştır. Karahanlılar ile başlayan Türk-İslam çizgisi kendilerinden sonra gelen diğer Türk devlerine de etki etmiştir. Özellikle de bu dönemle başlayan Sünni İslamın okullaşma hareketi sonraki dönemlerde sistemleşmiş ve bu medreseler günümüze yakın zamanlara kadar yükseköğretimin bir parçası olarak kalmıştır. Bu tarihsel süreçte Karahanlıların ve özellikle Türkistan coğrafyasındaki Türklerin İslamiyet'e geçmesinde Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın önemli bir rolü vardır. Onun destanı ilk dönem Türk-İslam yorumu açısından ehemmiyete

- 1 Bu çalışma 4 Şubat 2022 tarihinde "Süleyman Çelebi ve Mevlid" sempozyumunda sunulmuş olup yayınlanmamıştır.
- 2 Doç. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, ynsarfglu@gmail.com, 0000-0001-7931-8617
- 3 Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, erkanbedirhanoglu1980@gmail.com, 0000-0002-8980-6267

sahiptir. Çünkü göçebe hayat tarzından ötürü Türkler, çok geniş bir sahada varlık göstermişlerdir. Çeşitli din ve inanç sistemleri ile karşılaşmışlardır. Gerek semavî gerekse sadece inanç ve ritüellerden ibaret olan dinlerden etkilenmişlerdir. Türk-İslam yorumu da şekillenirken bu sürecin çıktıları da belirleyici olmuştur. Bu çalışma, iki temel metnin, bahsi geçen süreçlerin de göz önünde bulundurulması ile yansımaları ve mukayesesinden yola çıkılarak ele alınmaya çalışılmıştır.

1. Türk-İslam Yorumunun Arka Planı

Türklerin İslamiyet'e geçişleriyle ilgili uzun uzadıya tartışmalar bulunduğu gibi Türk-İslam anlayışı üzerine de pek çok tartışma yer almaktadır. Maturudî-Hanefî çizgisinin bu anlayışın ortaya çıkmasında belirgin rol oynadığı muhakkaktır. Karahanlı coğrafyasında *Şia*, *Mutezile Haricilik* ve *Kerramiyye* mezhepleri itikadi anlayışlarını yaymalarına karşın Şeyh Ebû Mansur Mâturidî'nin mücadelesi söz konusudur. Onun şahsında anlatılan hikâye buradaki İslam anlayışını açıklar niteliktedir: Şeyh Ebû Mansur Mâturidî, rüyasında gördüğü Hızır'dan, diğer mezheplere karşı yardımcı olmasını ister. Hak Teâlâ Hızır'ın duasını kabul eder. Bölgedeki diğer mezhepler yok olur ve Ehli Sünnet ve'l-Cemaat anlayışı bu coğrafyaya hâkim olur. Türklerin itikadî mezheplerinin Mâturudîlik olduğu düşünüldüğünde bu hikâyenin ne kadar kabul gördüğü anlaşılır. Ameli mezhep olarak da Hanefiliğin Türklerin karakteristik yapılarına uyduğu görülmektedir.⁴

Türk-İslam anlayışının ortaya çıkmasından Türk mizacının temel faktörlerden olduğu söylenebilir. Nihayetinde her millet din değiştirse bile onu kendi idraki çerçevesince yorumlar. Bunun yanı sıra Karahanlılara geçinceye kadarki sürede yaşanan bir İslam tecrübesi ve yorumunu es geçmemek gerekir.

Hz. Peygamber döneminde İslamiyet, Kur'an'ın peygamberdeki yansıması, peygamberin uygulamaları ve sözleri ile şekillenmişti. Hz. Peygamber'in vefatının ardından İslamiyet'in farklı coğrafya ve uluslara yayılmasıyla birlikte, değişen kültür ve geleneğe göre yeni hükümlerin verilmesi ihtiyacı doğmuştu. Hz. Ebubekir'le başlayan Kur'an ayetlerini bir

4 Gerdizi, *The Ornament of Histories: a History of the Eastern Islamic Lands AD-1041: The Original Text of Abu Sa'id Gardizi*, trans. C. Edmund Bosworth, British Institut of Persian Studies London 2011; Vilhelm Barthold, V. V., *Orta Asya, Tarih ve Uygarlık*, Selenge Yayınları, İstanbul 2010; _____. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, TTK Yayınları, İstanbul 1981; Reşat Genç, *Karahanlılar Devri Kültürü, Tarihte Türk Devletleri*, Ankara 1987; Aziz Seyfeddin, *Türklerin Müslümanlığa Geçişİ Satuk Buğra Han*, Kaynak Yayınları, çev. Rukiye Hacı, İstanbul 2000; Ekber Neccef, *Karahanlılar, Selenge Yayınları*, İstanbul 2005; Ö. Soner Hunkan, *Türk Hakanlığı Karahanlılar*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007. Necati Demir, *Türk Efsaneleri*, Edge Akademi Yayıncılık, Ankara 2013.

araya getirme harekâtı, Hz. Ömer'in de katkılarıyla Sünni İslam çizgisi ortaya çıkmaya başlamıştı. Hz. Ömer'in on iki yıllık halifeliği döneminde bu çizgi netleşmişti. Halife Ömer'in verdiği hükümler İslam hukukunun temellerini atmış, sonraki dönem ulemaları için yol gösterici olmuştu. Bu çizgi sonraki halifelerce de sürdürülmüştü; ancak henüz Sünnilik gibi kurumsal bir kimliğe ulaşmış değildi.⁵

Abbâsîler döneminin ilk yüz elli yılında da Sünni İslam, âlimler ve halk arasında devam etmişti. Abbâsîler hem bu Sünni çizgiyi takip etmişler hem de içine ehl-i beyt sevgisini dâhil etmişlerdi. 9. yüzyılın ortalarında farklı akımların doğması ve Mutezile'nin zayıflamasıyla birlikte Sünnilik bir kimlik olarak benimsenmiş, bu ise Abbâsîlerin ikinci döneminde meydana gelmiştir.⁶

Doğu İslam coğrafyasını temsil eden Sâmânîlerin son dönemlerinde Mâverâünnehir'de, özellikle Mısır'da Fâtîmî halifeliğinin oluşumuyla birlikte bir Şii hareketin geliştiği görülmektedir. Şiilik propagandası sonuç vererek bir kısım devlet erkânının yanı sıra bizatihi emirin de Şiiliğe eğilim göstermesi Sünniliğin himaye edilmesini zorunlu kıldı. II. Nasr devrinde Sâmânî topraklarında çok sayıda taraftar bulan Bâtıniler, I. Nûh döneminde takibata uğrayarak liderleri Muhammed b. Ahmed en-Nesefî idam edildi.⁷

Sâmânîler, Abbâsî hanedanı vasıtasıyla İslamiyet'le tanıştılar. Kendilerine has yorumlarını bir kenara bırakırsak İslam anlayışları Abbâsîler ile benzerdi. Karahanlılar ise Sâmânîler aracılığıyla İslamiyet'e geçtiler. Dolayısıyla onların İslamiyet tasavvurlarında Abbâsî ve Sâmânî çizgisinin belirgin bir rolünün olduğunu söylemek mümkündür. Elbette burada Türklerin kendilerine has karakteristik özelliklerinin de İslam tasavvurlarına yansıdığını hatırlatmak gerekir.

5 Belazûrî, *Fütühü'l-Buldan*, Abdullah Tabbaî, Müessesetü'l-Mearif, Beyrut 1987; İbnü'l Esîr, *İslam Tarihi*, Ocak Yayınları, İstanbul 1987; İbn Fadlan, *Seyahatname*, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015; Hamilton Gibb, *Orta Asya'da Arap Fetihleri*, çev. Hasan Kurt, Çağlar Yayınları, Ankara 2005; Claude Cahen, *Doğuştan Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar İslamiyet*, İstanbul 1990.

6 Cahen, *İslamiyet*, 1990; Nahide Bozkurt, *Abbâsîler*, TDV Yayınları, İstanbul 2004.

7 A. Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981; Ali b. Salih Muheymid, *Karahanlılar ve İslam'ın Yayılışında Gösterdikleri Çabaları*, çev. Ali Aksu, Kudema, Sivas 2001; Aydın Usta, *Türkler ve İslamiyet, İlk Müslüman Türk Devleti: Sâmânîler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2021, 178-182.

2.Abdülkerim Satuk Buğra Han Tezkiresi ile Süleyman Çelebi'nin Mevlidi'nde Türk İslam Yorumu

Türk-İslam, Karahanlılara kadar geçen sürede yaşanan tecrübelerle birlikte ilk dönem Müslümanlarında olduğu gibi Hz. Peygamber'i örnek alarak inşa edilmiştir. Genel bağlamda Sünni kimlik içerisinde yerleşen bu yorum, diğer bütün yorumları da kapsayıcı idi. Türk-İslam yorumu Hz. Peygamber ve ehl-i beyt merkeze konularak kurulmuştur. Bu sebeple Hz. Peygamber ve ehl-i beyte hürmet en önemli şeydi. Satuk Buğra Han'ın Tezkire'sinde ve Süleyman Çelebi'nin Mevlidi'nde bu çok rahatlıkla görülebilmektedir. Türk mizacının etkisinin olduğu bu yorumda, kutsal kitaba dair bir hürmet ve kutsiyet en üst seviyelere çıkarılmıştır. Bu aynı zamanda kültürün içerisinde yoğunlaşmış ve nesiller için bir gizem halini alarak Mushaf-ı Şerif hep hürmet duyulan bir kitap olmuştur. Bu anlayış adeta Satuk Buğra Han'ın Tezkire'sinden Süleyman Çelebi'nin Mevlidi'ne sirayet etmiş gibidir.⁸

Satuk Buğra Han'ın Tezkire'si Mevlid-i Şerif gibi kurucu metin olarak ele alınabilir. Tezkire Türk-İslam yorumundaki 'Hızır' ve 'Veli' kültürünün esaslı metinlerinden birisi olarak yer almaktadır. Tezkire'de olduğu gibi Mevlit'te de, hürmet, edep ve muhabbet vardır. Hz. Peygambere duyulan aşk, ehl-i beytine olan sevgi ve Kuran'a olan ihtiram her iki metnin de ana temasıdır. İki metinde de Hz. Peygamber'e olan hürmet, şeref ve haysiyet vesilesi olarak yer almaktadır. İzzet ve ikramla birlikte itibara şayan olabilmenin yolunun Hz. Peygamber'e duyulan aşktan ve hürmetten geçtiği görülmektedir.⁹

Tezkire ve Mevlid Türk-İslam yorumunun en veciz ve naif yorumuna haizdir. Tezkire Türkistan coğrafyasında bir muallim, yol gösterici, Mevlid Anadolu mayasının bir terkididir. Her iki eser de Türk toplumunun dini, ahlaki ve felsefi anlayışının yansımasıdır. Allah sevgisi, Peygamber aşkı, Kutsal kitaba olan ihtiram insanın özünde yer alan bu hislerin zarif biçimde ifadesidir.

Tezkire ve Mevlid toplumsal şuuru inşa eden temel kaynaklardır. Tezkire Türkistan coğrafyasında İslam'ın henüz yerleştiği bu coğrafyada bir bilinç inşa ederken, Mevlid Anadolu coğrafyasındaki Türk-İslam yorumu bilincinin yerleşmesinde temel oluşturmuştur. Sahici bir bilincin oluşmasında her ikisinin de rolü bulunmaktadır.

8 Necati Demir, *Satuk Buğra Han Destanı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017; İsa Özkan, *Satuk Buğra Han Destanı*, Türkbilig Yayınları, 2013. Süleyman Çelebi, Mevlid, haz. Faruk Timustaş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989; Çağfer Karadaş, "Süleyman Çelebi'nin Mevlidi ve Zihin Dünyamızdaki Yeri," *Karabatak Dergisi*, 2022, 80-81.

9 Tezkire, 2017; Mevlid, 1989.

Satuk Buğra Han,

“Ey halife Ebû'l-Fettah, vasiyetim şudur, Peygamberimizin dinini koruyun. Şeriatini biz size teslim ettik. Ona çok hassasiyet gösterin. Çocuklarım küçük kaldı. Onların terbiyeleriyle ilgilenip yetişmelerini sağlayın. Çocuklarım bir yanlışlıkla yapsa mahşerde utanırım. Yürüdüğüm yolda yürüyün. Hak'tan doğruluk isteyin. Kâinatın serveri, bütün varlığın özü Hz. Muhammed Mustafa'nın ruhundan medet ve yardım dileyin.” İfadeleriyle takip etmeleri gereken yolun Peygamber'e hürmet ile inşa etmelerini arzu etmektedir. Mevlid'de de benzer şekilde Hz. Peygamber taltif edildikten sonra, ahlakının takip edilmesi tavsiyesi yer almaktadır.¹⁰

Şeyh Mâturidî'nin hikâyesi, diğer İslam akidelerinin Türk yapısına uymadığını göstermektedir. İslamiyet öncesinde Türklerin inancı İslamiyet sonrasındaki Hızır kültü ile yoğrulmuş, gönül ve akıl birlikteliğinin dengesinde bir İslam anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu anlayışla yoğrulan tezkire Türkistan coğrafyasındaki yorum birliğini sağlarken, Mevlid Osmanlı toplumunun sıkıntılı zamanlarında dirliği ve birliği yeniden inşaada katkıda bulunmuştur.

Tezkirede Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın, Hızır ile karşılaşması detaylı bir şekilde izah edilmektedir. Olağandışı bir hikâye ile Hızır, Satuk Buğra'nın İslamiye'le tanışmasında bir motif olarak Türk-İslam inanç dairesinde yerini almıştır. Bu hikâyede henüz çocuk yaştaki Satuk Buğra Han, arkadaşlarıyla bir av esnasında tavşanın peşine düşmüş ve tavşan onu تنها bir yere götürdükten sonra don (kılık) değiştirerek aksakallı bir ihtiyar (Hızır) suretine bürünmüştür.

Bu karşılaşmada Hızır, kendisine birtakım sorular sorarak kafasını karıştırmıştır. İslamiyet'i ve İslam Peygamberini anlatmış ve bu dine davet etmiştir. Bu hikâye miraç motifi ile süslenmiş ve Türk-İslam anlayışının oluşmasında bir nirengi noktasına dönüştürülmüştür. Benzer Hızır motifinin Oğuz Destanı'nda da yer alması, Türkler arasında Hızır kültürünün, kültür ve kimliğe dönüşmesini sağlamıştır.¹¹

Abdülkerim Satuk Buğra Han ile Türk-İslam anlayışı ilk dönemin motifleri üzerinden şekillenmiştir. Hz. Peygamber miraca çıktığında, Satuk Buğra Han'ın ruhunun da diğer peygamberlerin ruhuyla aynı kfilede yer alması bunlardan birisiydi. Alegorik bir dile aktarılan miraç hadisesi, tıpkı Mevlid'de de yer aldığı gibi, esas kaynağın etrafında dokunan yoğun duygular

10 Tezkire, 62; Dursun Ali Tökel, “Mevlid Neyin Tesellisidir?”, *Karabatak Dergisi*, 2022, 82-84.

11 Mehmet Aydın, “Türklerde Hızır İnancı”, *Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Mart 1986, 2/2, 51-77.

etrafında işlenen zengin bir kilim deseni gibidir. Miraç hadisesi Türk-İslam yorumunda Tezkire ve Mevlid ve diğer edebi metinlerde yer aldığı gibi Hz. Peygamber sevgisinin bir yansıması olarak bu yorumu beslemiştir. Tezkire ve Mevlid aynı ruhun yansıması, benzer tevhidi düşüncenin farklı formlardaki akisleridir.¹²

Abdülkerim Satuk Buğra Han ile başlayan Türk-İslam anlayışında, Türk devletlerinde din ve inançları uğruna savaşan, kahraman bir veli kültürünün ortaya çıkması da bunun göstergesidir: Gazi/veli kültürünün ilk “Alperen”i, Abdülkerim Satuk Buğra Han’dır. Abdülkerim Satuk Buğra Han zamanı ile çocukları ve torunları döneminde yazılan şiirler, Türklerin İslamiyet anlayışının ilk dönem üzerine kurulduğunu pekiştirmektedir. Mevlid de bu minval üzere inşa edilmişti.¹³

Abdülkerim Satuk Buğra Han’ın İslamiyet ile tanışmasına vesile olan Ebû Nasır Sâmânî, miraç hadisesinde kendisini imanla müşerref kılacak birisi olarak tasvir edilmektedir. Mana âleminde yaşanan bu hikâye gerçek âlemde vuku bulmuştur. Ebû Nasr Sâmânî mana âleminde tanıdığı Abdülkerim Satuk Buğra Han’la, bir av sırasında -Kaşgar’ın Artuş ilçesi yakınlarındaki Beku’da- tanışmış ve iman etmesine vesile olmuştu. Karahanlılar için Ebû Nasr Sâmânî daima silsilede zikredilen biri olmuştur. Türklerin İslamiyet’le tanışması ve İslam anlayışlarının derinliği bu mürid üzerinden şekillenmiştir. Türk inanç yapısında ata kültürüne, büyüklere inanmak, onları takip etmek ve hürmetle biçimlenen bu anlayış, kahramanın amacına ulaşabilmesinde önemli idi. Mevlid’de ise Nur-u Muhammedî meselesi kitabi inanç ile tasavvufi düşüncenin bir bütün olarak Sünni kimliği oluşturan ve toplumsal bilinci inşa eden bir etken olduğu görülmektedir. Bu tasavvufi anlayışın yerleşmesinde Türkistan coğrafyasında Tezkire, Osmanlı toplumunda ise Mevlid’in önemli rolü vardır.¹⁴

Karahanlıların İslamiyet anlayışını yansıtan bir hadise de Üveysiliklerdir. Tezkire’de Abdülkerim Satuk Buğra Han, *Üveysi* olarak da tanımlanmıştır. Üveysilik, Hz. Peygamber’den, Veysel Karani’den, Hz. Hızır’dan veya bir müridinden mana âlemiyle eğitim alan kişilere denilmiştir. Yemen’de, Hz. Peygamber zamanında yaşadığı hâlde onu görmeden Müslüman olan Üveys Karanî, rüya ve manevi âlemde Hz. Peygamber tarafından irşat edilmiştir. Bu şekilde irşat olanlara *Üveysi* denmiştir. Abdülkerim Satuk Buğra Han,

12 Tezkire, 2017; Mevlid, 1989.

13 Tezkire, 2017; Mevlid, 1989; Haşim Şahin, *Orta Zamanın Türkleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.

14 Tezkire, 35-37; Mevlid, 1989; Ömer Fatih Andı, “Süleyman Çelebi’nin Mirası”, *Karabatak Dergisi*, 2022, 106-108.

mana âleminde miraç yoluyla Hz. Peygamber'in terbiyesinden geçmiş ve tarafından irşad edilmişti.¹⁵

Ehl-i beyt ve sevgisi Türk-İslam anlayışında önemli bir yer tutar: Doğu Türkistan'da Hz. Ali makamları ihdas edilmiştir. *Tezkire*'de, Satuk Buğra Han'ın torunu Ali Arslan Han'ın doğum hikâyesiyle Hz. Ali'ye varan bir bağ kurulmuştur. Yine şahadeti de Hz. Ali'nin hikâyesiyle ilişkilendirilmiştir. Seyit Ali Arslan Han'ın bedeninin cenk esnasında kaskatı kesildiği ve kendisine hiçbir silahın işlemediği vurgusu, ancak namaz esnasında vücudunun zayıfladığı ve bu durumda silahın tesir edebileceği anlatısı da Hz. Ali'nin hikâyesiyle benzeşmektedir. Bununla birlikte dört halife ve diğer sahabelere karşı da hürmet içerisinde olunmuştur. *Tezkire* ve *Mevlid* bütünlüğü kapsayıcı eserler olarak Hz. Peygamber sevgisi dört halife ve ilk dönem üzerinden bir kimlik inşa etmiş, toplumsal ahlakı buna dayalı bir şekilde oluşturanın gayretinde olmuşlardır. Türk-İslam toplumunun anlayışı da bu çerçevede meydana gelmiştir.¹⁶

Ebû Nasr Sâmânî'nin oğlu ve halifesi Ebû'l-Fettah'ın Abdülkerim Satuk Buğra Han'la ilgili ifadeleriye şöyledir: "*Zamanın emiri Allah'ın sevgilisi Şah-ı Merdan Hz. Ali'nin temiz ruhlarından terbiye almış, kahramanlıkta, güçte, kimse ona denk değildi. Bu konularda kimse kendisiyle yarışamazdı.*"¹⁷

Karahanlı coğrafyasında Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın şahsında meydana gelen anlatılar, özellikle sözlü kültürde yerleşerek söylence haline gelmiştir. Kabrinin ziyaretgâha dönüşmesi, şifahi kültürün yüzyıllar içerisinde nesilden nesile aktarılmasıyla mümkün olmuştur. Abdülkerim Satuk Buğra Han, *sultan veli*, *gazi* ve *evliya* olarak toplum hafızasında sürekliliğe kavuşmuş, Türk-İslam anlayışının temsilcisi olarak bu coğrafyada daima hatırlanmıştır.

Türk-İslam anlayışını yansıtmaları bakımından *Abdülkerim Satuk Buğra Han Tezkiresi*, oluşumuyla birlikte Karahanlı coğrafyasında olduğu kadar, Türk bölgelerinde de Türk-İslam kültürünün gelişmesinde temel eserlerden birisi olmuştur. *Tezkire*, Türklerin İslamiyet'e geçişleriyle birlikte eski Türk inançlarıyla yeni dinin anlayışını terkip eden örnek bir metin olarak yüzyıllar boyunca Müslüman Türkler üzerinde tesirini göstermiştir. Bu bağlamıyla bu inancın ve bilincin yüzyıllar sonra ve Türkistan'dan uzak bir coğrafyada toplumsal hafızada devam edegeldiği ve *Mevlid*'le Türk-İslam bilincini, terkipini ve birliğini oluşturan kurucu metinlerden biri olarak bu anlayışın

15 Ahmet Yaşar Ocak, *Veysel Karani ve Üveysilik*, Dergâh Yayınları, Ankara 2002.

16 *Tezkire*, 2017; *Mevlid*, 1989.

17 *Tezkire*, 66-67.

bir devamı niteliğinde olduğu söylenebilir. Ancak Mevlid Tezkire'ye kıyasla abideleşerek Türk-İslam yorumunun destanı, bu anlayışın bir hülasası haline gelmiştir. Mevlid, Satuk Buğra Han'dan Süleyman Çelebiye uzanan Türk-İslam anlayışının somutlaşmış halidir. İslam anlayışını toplumun anlayacağı bir sadelikle anlatan Tezkire ve Mevlid, hürmet ve muhabbet üzerine inşa edilmişlerdir. Hz. Peygamber sevgisi, ona duyulan hürmet, ehl-i beyt sevgisi ve Sünni kimliği akıl ve duygu birlikteliğinin terkihiyle ama esas olarak gönüle hitap eden tarzda işlenmişlerdir. Gerek Satuk Buğra Han'ın Tezkiresi ve gerekse Süleyman Çelebi'nin Mevlid'i olsun bunlar Türk-İslam anlayışını gösteren en önemli kurucu metinlerdir.¹⁸

Sonuç

Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın Müslüman olmasıyla birlikte İslamiyet, Karahanlı coğrafyasında peyderpey yerleşmeye başladığı gibi Türk-İslam yorumu da kendini var etmeye başlamıştır. İslamiyet'in ana aksı olan Sünnilik, Karahanlılar ile kimlikleşmiş, Türkler bu hüviyetin en önemli temsilcileri haline gelmişlerdir.

Karahanlılar, bulundukları coğrafyada Türk-İslam medeniyetinin kök salmasına neden olmuşlardır. Ayrıca Karahanlı coğrafyasındaki medreselerle birlikte kitabi bir hüviyete bürünen Sünni İslam yorumu gücünü hem Türk kimliğinden hem de İslam'ın ana prensiplerinden almıştır. Karahanlılar ile başlayan Türk-İslam çizgisi kendilerinin ardından diğer Türk devletlerine de sirayet etmiştir. Özellikle de bu dönemle başlayan medreseleşme hareketi sonraki dönemlerde sistemleşmiş ve medreseler modern zamanlara kadar yükseköğretimin bir parçası olarak kalmıştır.

Türk-İslam, Karahanlılara kadar geçen sürede yaşanan tecrübelerle birlikte ilk dönem Müslümanlarında olduğu gibi Hz. Peygamber'i örnek alarak inşa edilmiştir. Genel bağlamda Sünni kimlik içerisine yerleşen bu yorum, diğer bütün yorumları da kapsayıcı idi. Türk-İslam yorumu Hz. Peygamber ve ehli beyt merkeze konularak kurulmuştur. Bu sebeple Hz. Peygamber ve ehli beyte hürmet en önemli şeydi. Satuk Buğra Han'ın Tezkire'sinde ve Süleyman Çelebi'nin Mevlidi'nde bu çok rahatlıkla görülebilmektedir. Türk mizacının etkisinin olduğu bu yorumda, kutsal kitaba dair bir hürmet ve kutsiyet en üst seviyelere çıkarılmıştır. Bu aynı zamanda kültürün içerisinde yoğrulmuş ve nesiller için bir gizem halini alarak Mushaf-ı Şerif hep hürmet duyulan bir kitap olmuştur. Bu anlayış hep Satuk Buğra Han'ın Tezkire'sindeki bu anlayış adeta Süleyman Çelebi'nin Mevlidi'ne sirayet etmiş gibidir.

18 Tezkire, 2017; Mevlid, 1989; Elif Pehlivan, "Mevlid Külliyyatına Dair Bir Değerlendirme", *Karabatak Dergisi*, 2022, 116-117.

İslam'ın iki temel kaynağından Kuran ilk dönemden beridir okuna geliyordu. Sünnet ise Mevlid ile birlikte okunan bir kitap oldu. Çünkü Türk-İslam toplumunda Kuran'dan sonra en çok okunan kitap Mevlid'dir.

Hülasa, Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın destanı ve Süleyman Çelebi'nin Mevlid'inde Hz. Peygamberin kendisi her haliyle öne çıkmaktadır. Sahabe dönemindeki gibi Hz. Peygamber, yegâne ölçü haline gelerek bir yaşam biçimi meydana getirilmiştir. Bu minvalde Türk-İslam anlayışında ehli beyt çizgisi Sünni kimliğin içerisine yerleştirilmiştir. Aynı zamanda bu yorum ehli beyt ve Hz. Peygamber'e muhabbet ve hürmet terkibiyle inşa edilmiştir.

Kaynakça

- Andı, Ömer Fatih, “Süleyman Çelebi'nin Mirası”, *Karabatak Dergisi*, 2022, ss. 106–108.
- Aydın, Mehmet, “Türklerde Hızır İnancı”, *Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Mart 1986, 2/2, ss. 51-77.
- Barthold, V. V. Vilhelm, *Orta Asya, Tarih ve Uygarlık*, Selenge Yayınları, İstanbul 2010.
- Barthold, V. V. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, TTK Yayınları, İstanbul 1981.
- Belazûrî, *Fütühü'l-Buldan*, Abdullah Tabbai, Müessesetü'l-Mearif, Beyrut 1987.
- Cahen, Claude, *Doğuşundan Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar İslamiyet*, İstanbul 1990.
- Demir, Necati, *Türk Efsaneleri*, Edge Akademi Yayıncılık, Ankara 2013.
- Demir, Necati, *Satuk Buğra Han Destanı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017.
- Genç, Reşat, *Karahanlılar Devri Kültürü, Tarihte Türk Devletleri*, Ankara 1987.
- Gerdizî, *The Ornament of Histories: a History of the Eastern Islamic Lands AD-1041: The Original Text of Abu Sa'id Gardizi*, trans. C. Edmund Bosworth, British Institü of Persian Studies London 2011.
- Gibb, Hamilton, *Orta Asya'da Arap Fetihleri*, çev. Hasan Kurt, Çağlar Yayınlar, Ankara 2005.
- Hunkan, Ö. Soner, *Türk Hakanlığı Karahanlılar*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.
- İbnü'l Esîr, *İslam Tarihî*, Ocak Yayınları, İstanbul 1987.
- İbn Fadlan, *Seyahatname*, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015.
- Karadaş, Çağfer, “Süleyman Çelebi'nin Mevlidi ve Zihin Dünyamızdaki Yeri”, *Karabatak Dergisi*, 2022, ss. 80-81.
- Muheyimî, Ali b. Salih, “*Karahanlılar ve İslam'ın Yayılışında Gösterdikleri Çabaları*”, çev. Ali Aksu, Sivas 2001.
- Necfî, Ekber, *Karahanlılar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2005.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Veyssel Karanî ve Üveysîlik*, Dergâh Yayınları, Ankara 2002.
- Özkan, İsa, “*Satuk Buğra Han Destanı*”, Türkbilig Yayınları, 2013.

- Pehlivan, Elif, “Mevlid Külliyyatına Dair Bir Değerlendirme”, *Karabatak Dergisi*, 2022, ss. 116-117.
- Seyfeddin, Aziz, *Türklerin Müslümanlığa Geçişİ Satuk Buğra Han*, Kaynak Yayınları, çev. Rukiye Hacı, İstanbul 2000.
- Süleyman Çelebi, Mevlid, haz. Faruk Timustaş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.
- Şahin, Haşim, *Orta Zamanın Türkleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.
- Togan, A. Zeki Velidi, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981.
- Tökel, Dursun Ali, “Mevlid Neyin Tesellisidir?”, *Karabatak Dergisi*, 2022, ss. 82-84.
- Usta, Aydın *Türklerin İslamlaşma Serüveni*, Yeditepe Yayınları, Aralık 2007.

Arap Baharının Suriye'deki Etkisi: Totalitarizm ve Göç İlişkisi¹

Yunus Emre Tansü²

Ahmet Güler³

Sinan Kormaz⁴

Özet

Bu makale, Arap Baharı'nın Suriye üzerindeki etkisini, totaliter rejim ve göç arasındaki ilişki bağlamında ele almaktadır. Tarihsel olarak Osmanlı'dan Fransız mandasına, oradan da bağımsız bir devlet olarak günümüze uzanan Suriye'nin siyasi yapısı incelenmiştir. 1970'ten itibaren Hafız Esad'ın baskıcı yönetimi, Nusayriler ile şekillenen siyasi sistem ve Müslüman Kardeşler gibi muhalif hareketlere karşı sert müdahaleler ele alınmıştır. Esad rejimi, özellikle 2011'de başlayan Arap Baharı ile büyük bir kriz yaşamış, halk ayaklanmaları hızla iç savaşa dönüşmüştür. Protestoculara yönelik sert müdahaleler, ABD ve Avrupa'nın Esad karşıtı tutumunu artırırken, Rusya, İran ve Çin rejimi desteklemiştir. Bu süreçte Suriye toprakları vekalet savaşlarına sahne olmuş, etnik ve mezhepsel ayrışmalar derinleşmiştir. Sonuç olarak milyonlarca insan yerinden edilmiş, büyük bir göç dalgası başlamış ve Türkiye en çok etkilenen ülkelerden biri olmuştur. Türkiye, geçici koruma kapsamında milyonlarca Suriyeliye ev sahipliği yaparken, bu durum uluslararası siyasette ve iç politikada önemli sonuçlar doğurmuştur. Makale, totaliter yönetimlerin göç üzerindeki etkisini vurgulayarak, Suriye krizinin bölgesel ve küresel boyutlarını değerlendirmektedir.

1 Bu metin Uluslararası 2. Göç Sempozyumu 2023 'e bildiri olarak sunulmuştur. Tam metin ilk defa bu kitapta yayınlanmaktadır.

2 Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, ytansu@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-6183-5302

3 Gaziantep Üniversitesi, Sahmetguler2746@gmail.com Orcid No: 0000-0003-0410-7959

4 Gaziantep Üniversitesi, sinankormaz53@windowslive.com Orcid No: 0009-0002-9787-8663

GİRİŞ

Suriye olarak isimlendirilen bu bölge tarihsel olarak 1516 yılında Memluk Devletinin elinden alınarak Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır. Osmanlı Devleti bölgeyi topraklarına katmış ve uyum konusunda da sorun yaşamamıştır. Bu sorunu yaşamamasının sebebi ise bölgenin Müslüman nüfusa sahip özgün ağırlığından kaynaklanmaktadır. Müslümanların haricinde ise Süryani, Rum Ortodoks, Hristiyan, Ermeniler, Yahudiler, gibi gayri Müslimlerde yaşamaktadır. Osmanlı Devleti bu birlikteliği yüzyıllar boyunca güzel şekilde idare etmiştir. Bölgede farklı din ve etnik mezhep sahibi olan tebaa hoşgörü içinde yaşamıştır. Osmanlı'ya isyan eden Mısırlı İbrahim Paşa bölgenin demografik yapısının değiştirilip kaos halini almasına sebep olmuştur. 19.yy. da Mısır'dan binlerce kişiyi getirip yeni bir şehir inşa etmek istemiştir. Birinci Dünya savaşında ise Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın yanında yer alan Osmanlı Devleti savaşı kaybederek Eş-Şam olarak dönem içinde ifade edilen Suriye'yi Fransızlara kaptırmıştır.1920 yılından 1946 yılına kadar Fransız mandasında kalan bölgede istikrar sağlanamamıştır. 1946 yılında ikinci Dünya savaşının akabinde Fransa'nın düşmesi ile Fransa bölgeden çekilmiştir. Bağımsızlığını ilan etmiş olsa da 1960'lı yıllara kadar istikrar sağlanamamıştır. Nazi mensuplarını da yanına alan Suriye, Siyonist Devleti olarak İsrail'in kurulmaması için harekete geçmiştir. Ancak başarılı olamadığı gibi Suriye'de darbeler devrini başlatmıştır. Mart 1949 yılında Albay Hüsnü Zaim tarafından darbeler dönemi Suriye siyasetinde yön verici olarak filizlenmeye başlamıştır. Demokrasinin kaldırılması ile Suriye tam anlamıyla baskıcı ve kaotik bir ortama doğru evrildi. 1 Şubat 1958 yılında Mısır ve Suriye birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyetini kurmuştur. Ancak Baasçı subaylar gizli bir komite kurmuş ve 28 Eylül 1961'de askeri darbe gerçekleştirmiştir.. ilk iş olarak Mısır ile olan birliktelikten vazgeçilmiştir. Daha sonra Baas iktidarında savunma bakanı olan Hafız Esad darbeyle başa geçmiştir. SSCB ile ilişkilerini geliştiren Hafız Esad, Müslüman kardeşler muhalefetini de on binlerce kişinin ölümü ile bastırmıştır. Türkiye ile su sorunu konusunda sıkıntılar yaşanmıştır. Hafız Esad bölücü terör örgütü pkk 'ya destek vererek Türkiye ile olan ilişkilerde gerginlik çıkarmıştır. Hafız Esad 10 Haziran 2000 yılında kalp krizi sonucu hayatını kaybetmiştir. Ölümünün ardından oğlu Beşar Esad Suriye Devlet Başkanı olmuştur. Beşar Esad'ın mesleği göz doktorluğudur ve İngiltere'den dönerek Suriye'de başa geçmiştir. Arap coğrafyasında Tunus'ta başlayıp sonrasında 2011 yılında Suriye'ye sıçrayan Arap Baharı olarak tabir edilen protestolar yerini şiddete bırakmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, Suriye muhalefeti, Avrupa Birliğinin başını çektiği devletler Esad'ın koltuğu bırakmasını istemişlerdir. Bu doğrultuda isyanları hareketlendirmiş ve silahlı evreye geçişinde muhalifler

desteklenmiştir. Ordunun protestoculara tutumu sert ve kanlı şekilde olunca olaylar daha da tırmanmaya başlamıştır. Hizbullah gibi örgütlerin Esad yanlısı tavrı olayları sonrasında etnik ve dini mezhepsel boyuta taşımıştır. Arap Aleviliği olarak bilinen Nusayriler Suriye’de Sünni kesimin karşısında oldukça azdır. Esad dönemi Nusayriler ile eş güdümlü popülaritesi artmıştır. Nusayriler Suriye siyasetini ve devlet yönetimini şekillendirmiştir. Sünni kesim çoğunlukta olsa da etkinlik olarak Nusayri rejimle baş edememiş ve huzursuzluğu tetiklemiştir. Hizbullah ve Şii yapıların Sünni protestoculara karşı Esad yanında orduya dahil olması Sünni grupların da silahlanmasına sebep olmuş ve Suriye’de iç savaşa doğru ilerlemiştir. Milyonlarca insanın yerinden olmasına ve hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Suriye toprakları vekalet savaşlarının sahası haline getirilerek demografik değişimlere ve ticaret alanı haline gelmiştir. Türkiye de bu durumdan en çok etkilenen ülke olmuştur. Milyonlarca Suriyeli göç edip Türkiye’ye gelmiştir. Bu göç güvenlik ve nüfus politikasını etkilemiş ve Uluslararası sorun haline gelmiştir.

SURİYE’NİN YAKIN SİYASİ DURUMU

Tarihi geçmişinde birçok devletlere ve uygarlıklara ev sahipliği yapan Suriye toprakları sürekli bir kargaşa ve çatışmalarla anılan bölgeler arasında tarihi gerçekliğini korumaktadır. 1946 yılı itibariyle özgürlüğüne kavuşan Suriye 1963 yılında Baas partisi darbeyle yönetimi ele almıştır. Baas partisi içinde bulunan subaylar arasında da ayrılıkçı düşünceler gelişmiş ve 1970 yılında parti içinde yönetimi ele geçiren Hafız Esad bir yıl sonra da ülkedeki yönetimi devralmıştır. Hafız Esad bu iktidarını ölene kadar yani 10 Haziran 2000 yılına kadar devam ettirmiştir. Baas partisi ideolojik olarak 1940’lı yıllarda oluşmaya başlamış temel felsefesi Arap milliyetçiliği ve sosyalizm bakış açısıdır. Hafız Esad’ın uzun yıllar boyunca iktidarda kalmasının toplumsal sebebi ise kaostan sıkılan halkın tek başına idare edecek siyasi ve askeri krizlere fırsat vermeden idare edilme isteğidir. Bu durumda Hafız Esad’ın neden uzun yıllar boyunca mezhepsel farklılıklara rağmen ülkenin başında olduğu daha net anlaşılmaktadır. Hafız Esad Suriye’de sistemin kurucusudur. Sistem adamı olan Hafız Esad çözüm odaklı hareket ettiği için oğlu Esad da onun politikasını devam ettirmiştir. Hafız Esad 1930 yılında dönemi içerisinde son derece ilkel ve gelişmemiş şartlara sahip Kurdaha köyünde doğmuştur⁵.

Hafız Esad’ın doğup büyüdüğü bölge ve eğitim aldığı Suriye’nin Latakya bölgesi alevi ağırlıklıdır. Nusayri denilen Arap aleviler Suriye’de

5 CANYURT, Dilek, “Hafız Esad’ın Kararları: Olasılık Teorisi Bağlamında Bir İnceleme”, Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 30, Cilt: 15, 2022, s. 329-350.

yüzde onluk bir dilime tekabül etmektedirler. Hafız Esad’ın gençlik yılları itibari ile bölgede aktif siyaset etkili olmuştur. Latakya bölgesinde birçok alevi genç Baas partisi içinde yer almıştır. İnsan profili bakımından özgün ağırlığı bu kitlelerden oluşsa da Baas partisi için tamamıyla mezhepçi bir parti olduğunu söylemek çok zordur. Hafız Esad Latakya’da eğitimine devam ederken Baas partisinin öğrenci yapılanması içinde bulunmaya da devam etmiştir. Hedefinde ise tıp fakültesinde okumak, doktor olmak vardı ancak tıp eğitimini okuyacak maddi durumu yeterli olmadığı için hayata daha kısa yoldan başlamak adına askeri teşkilata girmiştir. 23 yaşında askeri teşkilatın hava kuvvetleri bölümüne girmiştir. Hafız Esad’ın gençlik yıllarına iki önemli olay damga vurmuş ve kişiliğinin şekillenmesinde ve hayata bakış açısının oluşmasında temelde Baas partisi ve sonrasında hava kuvvetleri yani askeri teşkilat rol model olmuştur. Hafız Esad’ın geri kalmış bir topluluk içinde büyümesi ve çevresinde eğitim alan kişilerin azlığı içinde dünyaya gelmiş olmasına rağmen ergenlik çağında Baas partisine üye olmuş olması ile kendini kabul ettirmek ve ispat çabası olarak da değerlendirilebilir. Sonrasında toplum içinde saygınlığı olan hava kuvvetlerine girmiş olması da bunu desteklemektedir. Halen günümüzde dahi uzun eğitim öğretim veren okullar ekonomik şartlara haiz olmayan ailelerin çocuklarında kabul görmemektedir. Kısa yoldan hayata atılmak ve ekonomik şartlara kavuşma isteği silahlı kuvvetlerin birçok alanına yönelim sağlamaktadır.

Suriye tarihinin dönüm noktalarında önemli bir faktör ise darbeler dönemidir. Bu döneme zemin hazırlayan etkenlere bakacak olursak dış faktör açısından Türkiye’nin ABD ve SSCB ile dengeli politika yürütmesi ve zaman zaman SSCB ile yakınlaşması silahlanan Suriye’yi rahatsız etmiştir. Suriye’nin bu silahlanma ve savunmaya sanayine bir anda yönelmesi

Türkiye açısından tehdit olarak algılanmaktadır. Türkiye aldığı kararla Suriye sınırına 50.000 asker görevlendirmiştir. Türkiye’nin bu tutumu Suriye için uyarı niteliği taşımaktadır. Bunu bir nevi askeri diplomatik nota olarak da değerlendirmek gerekmektedir. Türkiye’nin ciddi tavrı ile karşı karşıya kalan Suriye ise tek başına Türkiye’ye karşı herhangi bir girişimde bulunamayacağı için Mısır ile yakınlaşmaya başlamıştır. Bu yakınlaşma sonucunda Mısır devleti Suriye’ye iki tabur askeri destek göndererek yanında bulunmaya çalışmıştır. Suriye ise bunun yeterli olmayacağını bilmektedir. Mısır’ın göndermiş olduğu iki tabur asker ve kendi unsurlarını Türkiye ile kıyasladığında bunun Türkiye açısından bir etki yaratmayacağını farkında olduğu için Suriye rejimi Mısır ile daha da yakınlaşmaya başlamıştır. Bu yakınlaşmanın sonucunda ise Mısır ve Suriye 1 Şubat 1958 yılında birleşme kararı alıp Birleşik Arap Cumhuriyetini (BAC) kurmuşlardır. Mısır lideri Cemal Abdülnasır 1956 yılında Mısır cumhurbaşkanı seçilmiştir. Nasır

düşünce yapısı olarak sosyalist ve milliyetçi olarak bilinmektedir. Bu dönem bölgede Arap milliyetçiliğinin yükselmiş olduğu dönemdir.

Arap milliyetçiliğinin yükselmesinin en önemli faktörü İsrail devletinin kurulmuş olmasıdır. Suriye’de Birleşik Arap Cumhuriyeti’nin kurulması Baas taraftarları ve liderleri tarafından olumlu karşılanmış kendilerini feshetmek pahasına desteklerini açıklamışlardır. 1961 yılına gelindiğinde bir grup muhafazakâr subayın yaptığı askeri darbe ile son bulmuştur. Darbeyi yapanların içinde siyasiler de olup toplumun diğer tabakasında bulunan insanlar da desteklerini dile getirmiştir. Bu darbenin yapılmış olması diğer darbeleri beraberinde getirmiştir. 1959 yılında Baasçı subaylar Mısır’a gidip burada kalmıştır. 1961 yılında muhafazakâr subayların yaptığı darbeye karşılık olarak 1963 yılında Mısır’a gidip gelen Baasçı subaylar karşı darbe yaparak tasfiye sürecine girmişlerdir⁶. Bu darbe Baasçı ve Nasırcıların bir araya gelmesini sağlamıştır. Alevi ve azınlık gruplarının askeri ekonomik, siyasi ve toplumun diğer noktalarında etkin hale getirilmesini sağlamışlardır. Baasçı gruplar bir taraftan bunu yaparken diğer taraftan Sünni Emin Hafız’ı başa getirmiş ve devlet başkanı yapmışlardır. Bunun nedeni ise devlet başkanının Sünni olması ile çoğunlukta bulunan Sünni kesimin tepkisini çekmemektir. Bu dönemde Hafız Esad başa geçmiş olsaydı kabul görmeyecekti ve iktidarı tehlikeye girecekti ayrıca Hafız Esad bu dönemde tanınır bir kişilik de değildi. Bu yüzden devlet başkanını göstermelik Sünni Emin Hafız’ı koyup, diğer devletin sınır uçlarına alevi ve azınlık gruplarını yerleştirip ilerleyen yıllarda kendine zemin hazırlamıştır. 1966 yılında ise Esad ve Cedid Baas partisinin önde gelen isimleri olmuş ve nasır taraftarı olan 1961 ekibini parti içi darbeyle tasfiye etmiştir. Bunun akabinde oluşan atmosferde Hafız Esad hava kuvvetleri olmuş ayrıca Savunma Bakanlığına da gelmiştir. Bu dönemlerde halka toprak dağıtılmış, özel kuruluşlar bankalar millileştirilmiştir. Halk tarafından sevinçle karşılanan bu girişimler Cedid ve Hafız Esad’ın popülerliğini arttırmıştır. Cedid komünist bakış açısına sahip olup Esad’ı da kendi gibi görüp birlikte hareket etmişlerdir. Ancak Esad’ın liderliğinde komünist rejime geçilmesi için Esad’a baskı yapması Esad’ın da bu durumu yıllarca uygun zaman değil diye ötelemesi ile sonunda Hafız Esad cedidi tasfiye etmiştir. 5 Haziran 1967 yılında Haziran Savaşı veya Altı Gün Savaşı denilen Suriye-İsrail savaşı başlamıştır. Savaşın başladığı dönemde hava kuvvetleri komutanı ve savunma bakanı Hafız Esad’dır. Suriye savaşta topraklarından bir bölüm kaybetmiş ve yenilgiyle sonuçlanmıştır.

Hafız Esad bu yenilginin sorumlularını hükümet üyelerine yüklemiş ve 1970 yılında kendi arkadaşlarını tutuklatmıştır. Hafız Esad artık Suriye

6 <https://www.mfa.gov.tr/suriye-siyasi-gorunumu.tr.mfa> erişim tarihi 01.12.2023

rejimin sahibi olmuş ve ertesi yıl da cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bunun akabinde Hafız Esad hava kuvvetleri olmuş ayrıca savunma bakanlığına da gelmiştir.

HAFIZ ESAD DÖNEMİ (1971-2000)

1970 yılında hükümet üyelerini ve arkadaşlarını tutuklayan Hafız Esad 1971 yılında cumhurbaşkanı olmuştur. İktidarı eline alan ve yıllar öncesinde kendi ekip ve düşüncesinden olan kendine yakın kişileri devlette kritik noktalara adeta uyuyan hücre olarak getiren Esad,

1973 yılında diktatörlüğünü yeni anayasa çalışmaları ile tamamlamıştır. 1973 Suriye Anayasası ile Baas partisini devletleştirmiş ve ülkeyi polis devleti haline getirmiştir⁷. Artık Hafız Esad'a kimse karşı koyamayacak dilediğini tutuklayıp sürgüne gönderebilecektir. Asker polis ve istihbarat teşkilatı özellikle El-Muhaberat'ın ilk hedefi ülke içinde bulunan muhaliflerin tespiti fişlenmesi ve bastırılması yönünde olmuştur. Suriye'de aşiretçilik olmuş olsa da Esad tüm aşiretlerin merkezine Baas ve kendi kimliğini ön plana koymuştur. Polis asker ve istihbarat birimlerine ise azınlık unsurları olan Hristiyan, alevi, Dürzi ve diğer gruplar yerleştirilmeye başlanmıştır. Sünni ve diğer gruplara istinaden azınlık gruplarının güvenlik bürokrasisine getirilmeleri sadakat çerçevesinde yapılmıştır. Filistin meselesinde Suriye ve

Mısır İsrail ile karşı karşıya gelmiş ve nihayetinde 1973 yılında Suriye, Mısır ile ittifak kurarak İsrail'e savaş açmıştır. Tarihe Ekim Savaşı olarak geçen bu savaşta kazanan olmasa da 1974 yılında yapılan anlaşma ile Suriye daha önce kaybettiği Golan tepelerinin bir kısmını tekrar ele geçirmiştir. Bu kazanım Hafız Esad'ı ülke içindeki konumu güçlendirmiş halkın gözünde kahraman gibi karşılanmıştır. Esad Lübnan konusunda da çelişkili davranmıştır. 1975 yılında Lübnan'ın almış olduğu göçlerden kaynaklı ve iç savaş çıkması ile evveliyatında oluşan durumdan kaynaklı

Lübnan'ın Suriye'den ayrıldığını kabul etmeyen Esad bu bölgeyi kendi toprağı görmüştür. Filistinlilerin

Lübnan'a çok sayıda göç etmelerinden kaynaklı Lübnan'da mülteci sorunu oluşmuş ve iç savaş çıkmıştır⁸. Esad ise Lübnan'da Hristiyan Marunilerle ittifak etmiş bu tavrı ile Filistinlilerin savunucusu gibi davranıp İsrail'e savaş açan Esad, Lübnan'da tam aksi tavır sergilemiştir. Suriye, Askeri birliklerinin Lübnan girmesi ile ülke siyasetinde etkili rol oynamıştır. Esad Müslüman

7 Shmuel Bar, "Bashar's Syria: The Regime and its Strategic Worldview", Comparative Strategy, Cilt: 25, Sayı: 5, February 2006, s. 353.

8 Ertan Efgil, "Suriye ve Lübnan'ın Dış Politikalarını Etkileyen Faktörler", Ortadoğu Analiz Dergisi, Cilt 5, Sayı 50, Şubat 2013, s.95.

Kardeşler olarak bilinen muhalif grupla yakın temas haline girmiştir. Müslüman Kardeşler 1920'li yıllarda Mısır'da kurulmuştur⁹. 1946 yılında da Suriye siyasi hayatına dahil olmuştur. Esad'dan önceki Baas yönetimi siyasi olarak yasaklamıştır. Hafız Esad yönetime gelmesinden itibaren ılımlı politika izlemiş ve Müslüman Kardeşlerin yasağını kaldırmıştır. Sonraki yıllarda ekonomik sıkıntılar yasayan rejim ve Sünni kesim aleyhine yapılan çalışmalar neticesi ile Müslüman kardeşlerle karşı karşıya gelmiştir ve Sünni kesimden özellikle Hama şehrinden büyük destek görmüştür. Müslüman kardeşlerin kanlı eylemler yapması ile Esad Hama şehrini bombalamış ve askeri birlikleri yönlendirmiştir ve bu durum on binlerce insanın ölümüne ve yaralanmasına sebep olmuştur. Müslüman kardeşlerinin önde gelenlerini de ölüm cezasına çarptıran Esad Suriye muhalefetinden Müslüman kardeşleri silmiştir.

Esad döneminde Türkiye ile de gergin süreçler yaşanmıştır. Esad'ın Hatay konusunda kendi toprağı olarak görmesi ve işgal edilmiş Arap toprakları diye dile getirmesi ve su sorunu gerginlik oluşturmıştır. Bunun yanı sıra pkk terör örgütüne destek vermesi teröristlere başta Şam ve diğer şehirlerde yaşama hakkı tanınması Türkiye aleyhine varlığına düşmanca davranması iki ülke arasında sorun oluşturmıştır. Bu tavrın alt yapısında Arap milliyetçiliğı yatmaktadır ve ortak hedefi birleşmektir ve Bilad Al-Şam denilen güneyde Akabe körfezi, kuzeyde Toros dağları, batıda Akdeniz, doğuda Irak ve Sina'ya kadar alanı kastetmektedirler. Arapçanın konuşulduğu her yeri sahiplenme içgüdüğü vardır. Hafız Esad dönemi incelendiğinde 1970 yılı itibari ile iktidara gelip sonrasında yeni anayasa çalışmaları ile totaliter rejimini oluşturmaya başlamıştır. Bu totalitarizm anlayışı Hafız Esad 2000 yılında hayatını kaybedip oğlu Beşar Esad dönemi başlamasıyla ve oğul Esad'ın devlet yönetimine bakıldığında aynı şekilde devam ettiğini göstermiştir. Dönem değerlendirilecek olduğunda bu totaliter anlayış kendi iktidarlarını 1970 yılından itibaren ayakta tutmuştur ve iktidarları açısından başarılı da olmuştur.

2000 YILI SONRASI BEŞAR ESAD DÖNEMİ POLİTİKASI

10 Haziran 2000 yılında Hafız Esad hayatını kaybettiğinde geride 30 yıl boyunca yönettiğı güçlü bir devlet bırakmıştır. Bu gücün boyutu ise güvenlik bürokrasi, Baas partisi, ordu ve istihbaratın tamamen kontrolünün kendi oluşturduğu Nusayri olarak tabir edilen Arap Aleviliğinin oluşmasıdır. Beşar Esad yurt dışında eğitim görmüş mesleğı tıp doktorluğudur. Babası

9 Tayyar Arı, Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi, Alfa Yayınları, İstanbul 2007, s. 425

vefat edince çağırılıp ülkenin anahtarını teslim almıştır. Başa geçtiğinde daha liberal ve reformist hareketlerde bulunmuştur¹⁰. Bu durum babasının da iktidara geldiği ilk yıllara benzemektedir. Ancak dışa açılım yapması, kapitalist sermayenin ülkeye gelmesi, ekonomik canlandırmaları tam anlamıyla hayata geçirememiştir. Esad Irak ile ekonomik iş birliği içerisine girmiş, İsrail ile Golan tepeleri konusunda gerginliği devam ettirmiş, ABD'nin öncülük ettiği Irak'a yaptırımları reddetmiştir. Irak konusunda ABD'nin İsrail'e açık destek vermesi ile gerginlik yaşamış ve Esad Iraklı direnişçilere destek vermiştir. Direnişçilere verilen destek ve Lübnan'daki Suriye varlığı ABD tarafından Suriye'ye siyasi ve ekonomik yaptırımlara sebebiyet vermiştir. ABD'nin bu tutumu ve sonrasında Irak işgali ile Esad bölgesel etkinliğini arttırmak amacıyla Türkiye ve İran ile yakın dostane ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Hizbullah, İslami cihat hareketi. Hamas gibi geniş kitleleri olan yapılara destek olmuş onların hamisi olmaya çalışmıştır. İran'da Ahmedinecad'ın iktidara gelmesi ile yakın temas haline geçen Esad İran'ı yanına almıştır. Lübnan'daki Suriye varlığından rahatsız olan ABD 2005 yılında Lübnan başbakanı Refik Hariri'nin suikast sonucu öldürülmesi ile Suriye aleyhine her alanda baskı yapmaya başlamış ve babasından kalan 30 yıllık Lübnan'daki Suriye güçlerini geri çekmeye razı olmuştur. Esad'ın geri çekilmesi prestiji açısından kan kaybı olmuş ve ABD-İsrail denklemi bu konuda Suriye'ye karşı başarılı olmuştur.

Türkiye ile gergin dönemler yaşayan Suriye 1998 yılındaki pkk terör örgütü başı Abdullah Öcalan'ın Suriye'de yaşaması ve sonrasında çıkarılıp Adana protokolü olarak bilinen imzanın atılması ile yumuşamaya başlamıştır. Hafız Esad vefat ettiğinde Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in cenaze törenine katılması ile ilişkiler normalleşmeye başlamıştır. Sonrasında Türkiye'de iktidar değişikliği ile Adalet ve Kalkınma Partisinin yönetime gelmesi ile komşu ülkelerle ekonomik siyasi iş birliği yoluna gidilmiştir¹¹. Türkiye, aralarında gerginlik bulunan Suriye-İsrail arasında barış görüşmeleri yürütmüştür ancak bu dönemde İsrail'in Gazze'ye saldırıp sivilleri öldürmesi ile Türkiye de İsrail'e tavır almıştır. Bunun neticesinde Suriye ile daha da yakın temas haline geçilmiştir. İsrail'e karşı iki devlet ortak askeri iş birliği yapmıştır. Sonrasında ise Gaziantep'te Suriye ile stratejik iş birliği bakanlar kurulu toplantısı yapılmıştır. 2009 tarihinde yapılan bu görüşmeler ve sonrasında vizelerin kaldırılması ile ülke iş birliğinin gelişmesi 2011 yılının mart ayına kadar sürmüştür. Suriye'de başlayan rejim karşıtı gösteriler ve

10 6 Çimen, Ali, *Tarihi Değiştiren Diktatörler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

11 bbas, Hassan, "Suriye'deki Ayaklanmanın Dinamikleri", *Arap Reform Özeti*, Ekim 2011 (ayrıca inamo'da yayınlandı, 2011 kışında). al-Azm, Sadiq J., "Arap Baharı: Neden tam olarak bu zamanda?", *Reason Papers*, Cilt. 33 Güz 2011.

Esad rejiminin kanlı şekilde bu gruplara müdahalesi ile Türkiye'nin tepkisini çekmiştir.

TOTALİTARİZM KAPSAMINDA ARAP BAHARI VE GÖÇ

Tunus'ta başlayan Arap baharı hareketi diktatör rejimleri yıkmaya yönelik harekete dönüşmüştür. Beşar Esad'ın babasının döneminden itibaren gelen muhalifleri baskılama yöntemi Suriye'nin de Arap baharından etkilenmesine yol açmıştır. Beşar Esad reform yanlısı girişimlerde bulunmuşsa da bunu hayata geçirememiştir. Muhalifler Esad'ın yenilik özgürlük gibi sözlerini inandırıcı bulmamış, babasının izinden gittiği yönünde fikir birliği oluşturmuşlardır. Tunus, Libya, Mısır gibi ülkelerde totaliter rejimlere yıkmaya yönelik başlayan muhalif eylemler Suriye'ye de sıçramıştır. Mart 2011 de Dera kentinde başlayan protestolar Humus, Şam, Lazkiye, Halep, Hama gibi şehirlere yayılmaya başlamıştır. Protestoların daha da artmasından ve rejimin güvenliği açısından tedirgin olan Esad babasının zamanında Hama şehrinde Müslüman kardeşlere yapılanın benzerini kendisi yapmaya başlamış ve sert bir şekilde protestoları bastırmaya çalışıp çok sayıda ölüme sebebiyet vermiştir. Bir yandan da Devlet Güvenlik Mahkemelerini kapatıp Suriye'de yaşayan kimliksiz Kürt kökenlilere Suriye vatandaşlığı vererek reformist yanını göstermeye çalışmıştır¹².

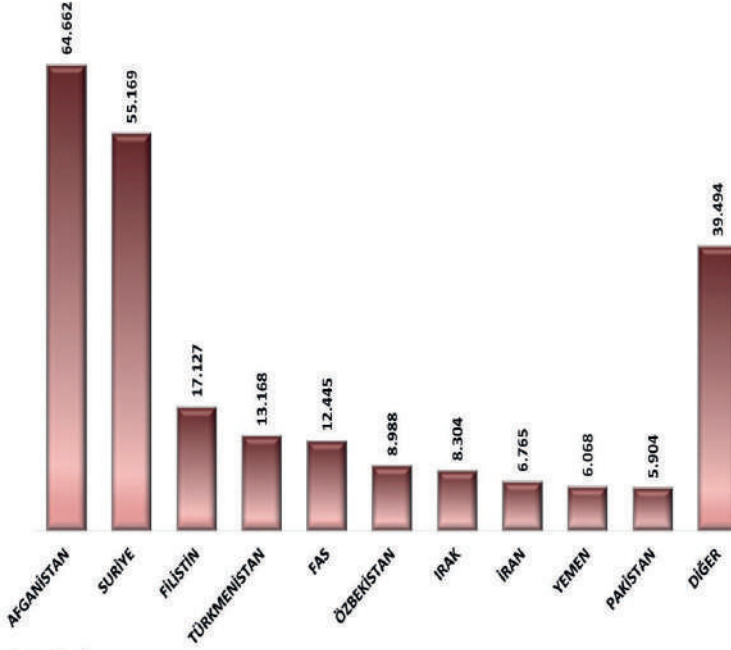
Ancak protestoculara tutumu yapmış olduğu bu girişimleri boşa çıkarmıştır. Esad'ın sert tutumu başta ABD ve Avrupa olmak üzere sert bir şekilde kınanmış ve ekonomik siyasi yaptırımlara neden olmuştur. ABD ve Avrupa Esad yönetiminin meşruiyetini kaybettiği ve görevi bırakması konusunda tavır sergilemiştir. ABD ve Avrupa'nın bu tutumu Rusya, İran ve Çin'i doğu bloğu şeklinde Esad taraftarı olmasına itmiştir. Türkiye ise olayların seyrini izleyerek akılcı ve dengeli bir tavır sergilemiş ve bu süreci sentezledikten sonra hak ve özgürlüklerin savunucusu olarak halklardan yana tutum sergilemiştir. Birçok ülkenin totaliter rejimden yana olması çıkar ilişkilerini demokrasi isteyen halka karşı terk etmiş olduklarının göstergesidir. Türkiye'nin Esad yönetimine reformları hızlandırması ve sivil unsurların öldürülmemesi yönündeki tavsiyelerini dinlememiş aksine Hafız Esad'ın en küçük oğlu olan Mahir Esad komutasındaki askeri birlikler tanklarla protestoculara ateş edip katliamlara başlamıştır. Bunun alt yapısında babasının Hama şehrini yok edip Müslüman kardeşleri yok etmiş olması Mahir ve Beşar Esad kardeşleri bu şekilde sert tavır göstermeye itmiş olmuştur.

12 Salik, N. (2011). Beşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikasında Pragmatizm ve Türkiye-Suriye İlişkilerinin Geleceği. *Middle Eastern Analysis/Ortadoğu Analiz*, 3(35).

Mahir Esad ordunun ve istihbaratın başı olarak Türkiye sınırında kasabalara operasyon düzenlemiş ve birçok Suriyelinin Türkiye'ye iltica etmesine neden olmuştur¹³. Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Şam'da Esad ile görüşme gerçekleştirmiş ancak beklentiler karşılanmamıştır. Türkiye verilen sözlerin tutulmaması ve katliamların devam edip yoğun bir göç dalgası ile karşılaşmaya başlaması neticesinde Suriye'ye olan tavrını değiştirmiştir. İlişkiler gerilmeye başlamış ve karşılıklı tehditkâr sözlere dönüşmüştür. Bunun neticesinde Türkiye Suriye'ye giden uçaklara hava sahasını kapatmış ve sınırda askeri hazırlıklara yönelmiştir. Muhaliflerin İstanbul'da toplanıp birleşmesinde ev sahipliği yapıp gerekli siyasi, diplomatik ve lojistik destek sağlanmıştır. Türkiye Esad'ın tutumuna karşı muhalifleri tanıyan ve destek olan ilk ülke konumuna gelmiştir. Türkiye'nin bu tutumu Suriye meselesinin dış mesele değil iç meselesi olduğunu süreç boyunca ve yıllar içerisinde daha iyi anlamasını sağlamıştır. Birleşmiş Milletler açısından Suriye'ye yaptırımlar ile ilgili konular gündeme geldiğinde Rusya ve Çin veto hakkını kullanmıştır. Türkiye bu süreçten Recep Tayyip Erdoğan öncülüğünde dünya beşten büyüktür söylemini yürütmüştür¹⁰. Esad yönetiminin Rusya, Çin, İran üçlüsünü yanına alarak hareket etmesi Türkiye'ye karşı tavrında özgüvenli davranmasına ve ilişkileri koparmaktan çekinmemesine neden olmuştur. Baskıcı diktatör yönetimlerin göç konusunda sadece kendi ülkeleri açısından değil birçok ülkenin siyasi ekonomik ve toplumsal yönleri ile problemler yaşamasına da neden olmuştur. Türkiye'ye giriş çıkış ve yakalanan düzensiz göçmenler istatistiği incelendiğinde sadece Suriyeliler değil Pakistan Afganistan Filistin gibi ülkeler ilk sıralarda yer almaktadır. Bu ülkelerde kaos ortamı ve totaliter yönetimler kendini dışlanmış yaşama hakkı görülmeyen bireylerin çoğalmasına sebep olmuştur. Filistin'den kaçışlarda İsrail devletinin soykırım yapma gayesi Filistinlileri göçe zorlamıştır. Suriye'de Esad rejimi Irak'ta ise Saddam dönemi ve sonrasında oluşan durumlar göçe neden olmuştur. Afganistan'da ise ülke içi iç çatışmalar, Taliban yönetiminin iktidar çatışması içinde olması gibi etkenler neden olmuştur. Türkiye'nin bu ülkelerin yakınında ve komşusu olma özelliği stratejik dezavantaj olmuştur. Göç yapılan ilk ülke olarak göçmenlerde Türkiye faktörü etkili olmaktadır. Anadolu'nun stratejik coğrafi konumu transit ülke olarak da görünmesine sebep olmuş, göç eden kişiler açısından cazibe merkezi haline dönüşmüştür. Son güncel verilere bakıldığında totalitarizm ve göç unsuru arasındaki doğru orantı net bir şekilde anlaşılmaktadır.

13 <https://www.ntv.com.tr/dunya/suriyedeki-katliamlarin-arkasinda-o-var,swCbknWOXUCWUtnnG2wEhA> ¹⁰ <https://www.tcgb.gov.tr/haberler/410/1373/dunya-5ten-buyuktur-bm-kuresel-ve-bolgesel-sorunlara-agirliginikoyimalidir> erişim 25.11.2023

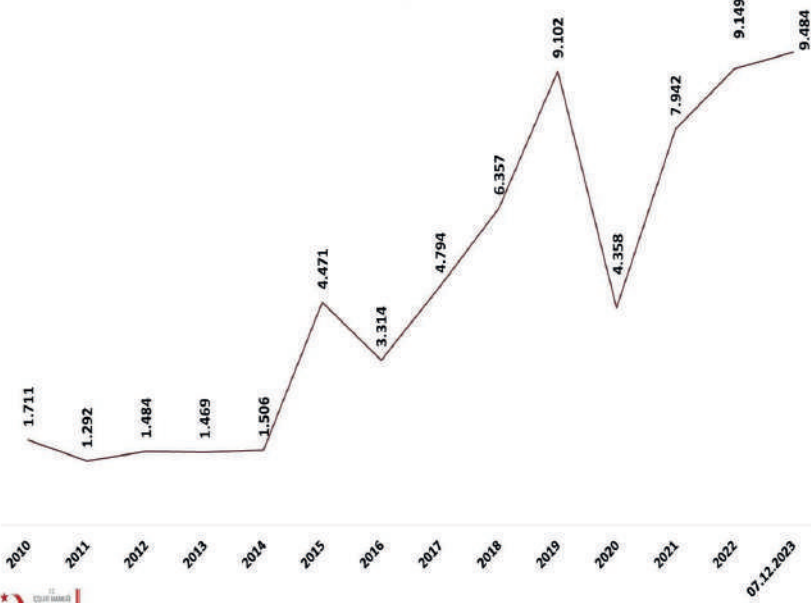
YAKALANAN DÜZENSİZ GÖÇMENLER (İLK 10 UYRUK)

Göç İdaresi Başkanlığı verisidir.

*07.12.2023 tarihi itibarıyla

YILLARA GÖRE GÖÇMEN KAÇAKÇILIĞI

Göç İdaresi Başkanlığı verisidir.

*07.12.2023 tarihi itibarıyla

Geçici koruma kapsamında bulunan yabancı uyruklular açısından ilk sırada Suriyeliler gelmektedir. Suriyelilerin sayısal olarak bakıldığında ilk sırada İstanbul gelmiş olsa da nüfus oranına kıyaslandığında Gaziantep en çok geçici koruma kapsamında yabancı uyruklu kişi bulunduran şehirdir. Geçici koruma kitlesel akın olaylarında acil ve pratik çözüm bulmak işleyişi kolaylaştırmak açısından zorunluluktur. Bir anda ülke sınırlarına dayanan yüzbinlerce sığınmacıya başka alternatifler üretmek oldukça zordur. Ülkemizde geçici korumayı 04/04/2013 tarihli ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun 91'inci maddesi ve bu maddeye dayanılarak çıkarılan 13/10/2014 tarihli ve 2014/6883 sayılı Geçici Koruma Yönetmeliği çerçevesinde sağlamaktadır¹⁴.

SONUÇ

Türkiye milyonlarca yabancıya ev sahipliği yapmaktadır. Yabancıların barınma, sosyal yardım, sağlık ve temel ihtiyaçların tamamını karşılamaktadır. Bu kadar kişinin Türkiye'ye alınması ile maddi olarak düzgün bir destek görmeyen Türkiye kendi imkanları ile savaştan kaçmış insanlara yardım elini uzatmıştır. Bu durum sadece ekonomik olarak değil siyasi ve toplumsal etkenler bakımından risk alınarak kabul edilmiştir. Gaziantep ilinin oransal bakımdan en çok sığınmacıya ev sahipliği yapması ve ayrıca genel siyasi seçimlerin haricinde yerel seçim istatistiklerine bakıldığında Adalet ve

14 <https://www.goc.gov.tr/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler> erişim 03.12.2023

Kalkınma Partisinin mevcut Büyükşehir Belediye Başkanı Fatma Şahin'in yoğun göçe rağmen oy oranını arttırarak devam etmesi ve tekrar seçilmesi ise Gaziantep özelinde Türkiye geneli açısından göç politikalarının Türk milleti tarafından desteklendiğinin ve benimsendiğinin göstergesidir. Fatma Şahin En yakın rakibine iki katına yakın oy farkı oluşturmuştur¹⁵. Toplumsal bakımdan Türk vatandaşlarının milliyet farkı gözetmeksizin mazlumlara ev sahipliği yapıp bunu doğru kabul ettiğinin göstergesidir aksi yönde olsaydı toplum bunun yansımasını siyasi olarak göstermiş olurdu. Yüksek bir sayısal orana sahip olarak sığınmacılara ev sahipliği yapan Gaziantep şehri göç konusunda sistemli ve çözüm odaklı hareket etmektedir. Bu sürecin en kritik aşamada büyük bir sorun teşkil etmeden ilerlemesinin sebebi tarihsel bağlar ile alakalıdır. Türkler, Orta Asya'dan göç ettiklerinde Anadolu haricinde Suriye'ye de gelmiştir. Selçuklular zamanında daha da yoğunlaşmaya başlamıştır. Osmanlı devleti 1516 yılında Mercidabık'ta Memluk devletini yenip akabinde bugün Suriye topraklarını da kapsayan Ortadoğu'yu topraklarına katmış ve Türk boylarını yerleşmesini sağlamıştır . Osmanlı devleti birçok Müslüman topluluğu Suriye, Beyrut, Ürdün gibi yerlere yerleşmelerini sağlamıştır. Rusya'nın Panславizm politikasına karşı II. Abdülhamit'in Panislamizm ya da İttihad-ı İslam politikasını gerçekleştirmek için kanunnameler hazırlaması toplumsal kaynaşmanın tarihsel derinliklerini göstermektedir. Karşılıklı göç yıllar içinde dinamik bir şekilde devam edip gelmiştir. Günümüzde Sınırlar ve ülkeler farklı olsa da ortak tarihsel bağlar ve kültür alışverişi bunun pozitif bir şekilde ilerlemesine neden olmuştur.

15 <https://www.sabah.com.tr/secim/31-mart-2019-yerel-secim-sonuclari/gaziantep/ili-yerel-secim-sonuclari> erişim 04.12.2023

Kaynakça

- CANYURT, Dilek, “Hafız Esad’ın Kararları: Olasılık Teorisi Bağlamında Bir İnceleme”, Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 30, Cilt: 15, 2022
- <https://www.mfa.gov.tr/suriye-siyasi-gorunumu.tr.mfa> erişim tarihi 01.12.2023
- Shmuel Bar, “Bashar’s Syria: The Regime and its Strategic Worldview”, Comparative Strategy, Cilt: 25, Sayı: 5, February 2006
- Ertan Efeğil, “Suriye ve Lübnan’ın Dış Politikalarını Etkileyen Faktörler”, Ortadoğu Analiz Dergisi, Cilt 5, Sayı 50, Şubat 2013
- Tayyar Arı, Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi, Alfa Yayınları, İstanbul 2007
- Çimen, Ali, Tarihi Değiştiren Diktatörler, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- bbas, Hassan, “Suriye’deki Ayaklanmanın Dinamikleri”, Arap Reform Özeti, Ekim 2011 (ayrıca inamo’da yayınlandı, 2011 kışında). al-Azm, Sadiq J., “Arap Baharı: Neden tam olarak bu zamanda?”, Reason Papers, Cilt. 33 Güz 2011.
- Salik, N. (2011). Beşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikasında Pragmatizm ve Türkiye-Suriye İlişkilerinin Geleceği. *Middle Eastern Analysis/Ortadoğu Analiz*
- <https://www.ntv.com.tr/dunya/suriyedeki-katliamlarin-arkasinda-o-var,swCbknWOXUCWUtnnG2wEhA> ¹⁰ <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/1373/dunya-5ten-buyuktur-bm-kuresel-ve-bolgesel-sorunlara-agirliginikoymalidir> erişim 25.11.2023
- <https://www.goc.gov.tr/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler> erişim 03.12.2023
- <https://www.sabah.com.tr/secim/31-mart-2019-yerel-secim-sonuclari/gazi-antep/ili-yerel-secim-sonuclari> erişim 04.12.2023

Erken Cumhuriyet Döneminde Siyasi Kurumlar 8

Lütfi İbrahim Kadem¹

Özet

Türkiye Cumhuriyeti'nin doğumundan çok partili sisteme geçişe kadar uzanan Erken Cumhuriyet Dönemi, ülkenin siyasi yapısının baştan aşağı yeniden kurgulandığı ve modern bir ulus devletinin temellerinin atıldığı bir süreçtir. 23 Nisan 1920'de Meclis'in açılmasıyla ilk adımları atılan bu dönem, 1926'dan 1950'ye kadar tek bir siyasi partinin yönetimi altında şekillenmiştir. Bu dönemde, devletin siyasi kurumları, merkezi, taşra ve yerel olmak üzere üç ana başlıkta örgütlenmiştir. Merkezi yönetim, devletin zirvesini oluştururken, taşra ve yerel yönetimler, merkezi otoritenin ülke geneline yayılmasını sağlamıştır. Cumhurbaşkanlığı, Meclis tarafından seçilen bir makam olarak belirlenmiş, Başbakanlık ve Bakanlar Kurulu ise Cumhurbaşkanı'nın atamalarıyla oluşturulmuştur. Merkezdeki yardımcı kuruluşlar, devletin çeşitli alanlardaki işleyişine destek sağlamıştır. Taşra teşkilatı, iller, ilçeler ve bucaklar aracılığıyla merkezi yönetimin taşradaki temsilini üstlenmiştir. Yerel yönetimler ise il özel idareleri ve köyler üzerinden yerel hizmetlerin yürütülmesini sağlamıştır. Bu yapı, merkeziyetçi bir yönetim anlayışını yansıtarak, ulusal bütünlüğün korunmasını ve modernleşme projelerinin hayata geçirilmesini amaçlamıştır. Erken Cumhuriyet Dönemi, Türkiye'nin siyasi ve toplumsal yapısında köklü değişikliklerin yaşandığı bir dönemdir. Tek parti yönetimi, istikrarı sağlarken, farklı siyasi görüşlerin ifade edilmesini kısıtlamıştır. Modernleşme hamleleri, toplumsal dönüşümü hızlandırmış, ancak bazı uygulamalar eleştirilere neden olmuştur. Bu dönem, Türkiye'nin modernleşme yolculuğunda önemli bir aşama olmuş ve ülkenin gelecekteki gelişimini derinden etkilemiştir.

1 Öğr. Gör., Zonguldak Bülent Ecevit University, Vocational School of Devrek, Department of Property Protection and Security, Zonguldak – Türkiye, kademayza@Gmail.com, ORCID: 0000-0001-9745-7979.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, sadece bir rejim değişikliği değil, aynı zamanda toplumsal, siyasi ve kültürel alanlarda köklü dönüşümlerin başlangıcı olmuştur. Erken Cumhuriyet Dönemi olarak adlandırılan 1923-1950 yılları arası, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kimliğini inşa etme, modernleşme ve ulus-devlet modelini benimseme sürecinde kritik bir öneme sahiptir. Bu dönemde siyasi kurumların oluşturulması ve geliştirilmesi, ülkenin gelecekteki yönünü belirleyen temel taşları oluşturmuştur.

Bu çalışma, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'nin siyasi yapısını şekillendiren kurumları, bu kurumların işleyişini ve geçirdikleri değişimleri incelemeyi amaçlamaktadır. Merkezi yönetimden yerel yönetimlere, yargıdan orduya kadar geniş bir yelpazede ele alınan siyasi kurumlar, dönemin ruhunu ve Türkiye'nin modernleşme çabalarını yansıtmaktadır. Tek parti yönetiminin hâkim olduğu bu dönemde, siyasi kurumların rolleri, yetkileri ve birbirleriyle olan ilişkileri, Türkiye'nin siyasi tarihine ışık tutmaktadır.

Bu bağlamda, çalışmada öncelikle Erken Cumhuriyet Dönemi'nin genel siyasi atmosferi ve temel ilkeleri ele alınacaktır. Ardından, merkezi yönetim kurumları olan Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık, Bakanlar Kurulu ve TBMM'nin yapısı, işleyişi ve birbirleriyle olan ilişkileri incelenecektir. Taşra teşkilatı ve yerel yönetimlerin yapısı, yetkileri ve merkezi yönetimle olan ilişkileri de detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Ayrıca, yargı sistemi, ordu ve diğer önemli siyasi kurumlar da çalışmanın kapsamı içinde yer alacaktır.

Çalışma boyunca, Erken Cumhuriyet Dönemi'nin siyasi kurumlarının Türkiye'nin modernleşme sürecindeki rolü, karşılaşılan zorluklar ve elde edilen başarılar değerlendirilecektir. Dönemin siyasi kurumlarının günümüz Türkiye'si üzerindeki etkileri de tartışılacak ve bu kurumların gelecekteki olası gelişim yönleri hakkında öngörülerde bulunulacaktır.

Bu çalışma, Erken Cumhuriyet Dönemi'nin siyasi kurumlarını anlamak ve Türkiye'nin siyasi tarihine ışık tutmak isteyen araştırmacılar, öğrenciler ve genel okuyucular için kapsamlı bir kaynak sunmayı hedeflemektedir.

1. Erken Cumhuriyet Dönemi

Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesiyle, 1920'de İstanbul'un işgal edilmesi ve Mebusan Meclisinin dağılması ile Heyet-i Temsiliye adıyla Mustafa Kemal yayımladığı bildiriyle, "Ulusça olağanüstü yetki verilecek bir meclisin 19 Mart 1920'de Ankara'da toplantıya çağırılması ve meclise katılmalarını" istemiştir (Atatürk, 1981). Meclisin açılmasından evvel bağımsız mutasarrıflıklar tarafından seçimin hazırlıkları yürütülmüş,

Ankara ilinde görev alacak vekillerin seçilmesi sağlanmış ve seçimler gerçekleştirilmiştir (Akin, 2010). Böylece Büyük Millet Meclisi 7 Ekim 1919'da yapılan genel seçim ile seçilmiş olanlar ve Meclis-i Mebusanın dağılmasıyla 19 Mart 1919 tarihinde yayınlanan tebliğle yapılan seçimden sonra yeni seçilen vekillerin katılımlarıyla tarihte örneği olmayan bir şekilde kurulmuştur (Demirel, 2010).

Türkiye büyük savaş ve toprak mücadelelerinin ardından 23.Nisan.1920'de Birinci TBMM çeşitli yasal düzenlemeler ile Türkiye Cumhuriyeti'nin taşları döşenmiştir. Tüm bunlar olurken meclis içerisinde demokratik bir iktidar-muhalefet mücadelesi yaşanmıştır. Meclisin üstünlüğüne dayanan sistem ve meclis içerisindeki serbest görüş bildirme ortamı, Türkiye'nin bugüne kadar gelmiş olan en demokratik meclislerinden birisi olmasını sağlamıştır. İşgal altındaki zor şartlarda yaşayan ülkenin, böylesi bir dönem içerisinde, olağanüstü durumlara rağmen demokratik bir meclisinin varlığı ve bu yapının koruması, Türkiye'de demokrasi tarihi bakımından önemli bir miras olarak karşımıza çıkmaktadır (Demirel, 2019).

TBMM, 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'daki 115 vekille ilk toplantıyı yapmıştır. İlk söz hakkını Mustafa Kemal almış, meclisin, yeniden seçilmiş mebuslar ile “İstanbul Meclisi'nden gelmiş mebuslardan” kurulduğunu ve tümünün aynı sıfatlar ve yetkiler ile görev yapacaklarını bir kez daha açıklamış ve bu konu meclis tarafından onaylanarak BMM'nin ilk Genel Kurul Kararı olarak mevzuata geçmiştir. Tüm mülki ve askeri makamların ve milletin makamı olarak Büyük Millet Meclisi ilan edilmiştir (Tanör, 1998; TBMMZC, Devre I, C.I). Bu olay yeni bir meşruluk ve yasallık anlayışının da kurulması anlamına gelmiştir.

Birinci Meclis'te yasama, yargı ve yürütme yetkilerinin meclis elinde olduğu, meclis üstünlüğü ve kuvvetler birliği ilkesine dayanan bir yönetim şekli benimsenmiştir. Bu durum, o dönemdeki savaş koşullarının bir gereği olarak ortaya çıkmıştır. Meclis, hızlı ve etkili kararlar alabilmek için tüm yetkileri kendi bünyesinde toplamıştır (Özbudun, 2012).

1921 Anayasası'nın kabulüne kadar, Meclis'in etkinliği, yetki alanı ve halk desteğiyle çağdaş kurumsallaşmanın ilk adımı tamamlandı. 1921 Anayasası yürürlüğe girene kadar, Meclis, Kanun-i Esasi'ye bağlı kalmayarak kendi egemenliğini ilan etti. Yeni devletin doğduğu bu dönemde, Kanun-i Esasi ile siyasi sistemde yer alan parlamento, demokratik siyasi kültürün oluşmasında önemli bir tarihi görev üstlendi. Ancak, Kanun-i Esasi'de hala “Devlet-i Osmaniye” ifadesi bulunurken, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda “Türkiye Devleti” ifadesi kullanıldı. Bu durum, yeni kurulan Türkiye Devleti'nin ilk anayasasının 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olduğunu ve henüz resmi olarak

ilan edilmemiş olan yönetim şeklinin Cumhuriyet olduğunu göstermektedir (Yamaç, 2020).

Birinci Meclis kuvvetler birliğinin temel alındığı bir dönemin başlamasını sağlamıştır. Kuvvetler birliği ilkesinin benimsenmesinin nedeni, meclisin savaş durumunda böylesi bir güce ihtiyaç duyulmasıdır. Kuvvetler birliği esasını savunurken Mustafa Kemal; “Bildiginiz meşruti ve Cumhuri hükümetler teşkilatı, taksim-i kuva esasına müstenid kabul edilmektedir. Biz vahdeti kuva esasına istinaden tesis-i hükümet ettik. Bence hakikatte taksim-i kuva yoktur. Vahdet-i kuva vardır”, sözleri ile milli hakimiyet ilkesine vurgu yapmaktadır (Özbudun, 2012). Meclis Başkanı sıfatı ile Mustafa Kemal’in 13.Eylül.1920 tarihinde sunmuş olduğu taslak programın başlığı “Halkçılık Programı”dır (Arı, 1982). Temmuz 1920 tarihinde mecliste yaptığı konuşmasında halkçılıkla ilgili fikirlerini “bugünkü mevcudiyetimizin mahiyeti asliyesi milletin temayülâtı umumiyesini ispat etmiştir, o da halkçılıktır. Hükümetin halkın eline geçmesidir” sözleri ile açıklar (TBMMZC, Devre I, C.II).

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 18 Eylül’de Hükümetçe gönderilmiş olan bir tasarı olarak tartışılmıştır (TBMMZC, Devre I). Tasarının görüşülmesinde bilhassa taslakta bulunan “mesleki temsil” üzerinde durulmuştur. Buna göre; “Büyük Millet Meclisi vilayetlerin halklarından meslekler erbabı temsil edilmek üzere doğrudan doğruya müntehap azadan mürekkeptir” denmektedir (TBMMZC, Devre I; Akın, 2010). Tasarının görüşülmesinde vekillerin önemli bir kısmı mesleki temsili savunmuştur. Encümen-i Mahsus adına söz alan Nadi Bey, Meclis üyelerinin doğrudan halk tarafından, ama “meslek erbaplarını temsil edilmek üzere” seçilmesini savunmuştur (Çavdar, 1995). Siyasi açıdan yetersiz veya yerel nüfuz sahibi üyelerin mecliste etkili olacağı kaygısıyla mesleki temsil sistemi hayata geçirilmemiştir. Ek olarak, meclisin yetkilerini devredeceği daha ufak bir meclis önerisi de kabul edilmemiştir. Bu taslaktaki düşünceler, hükümet ve meclisin padişah ve halifenin özgürlüğüne kadar meşru olduğunu savunan bir bakış açısıyla hazırlanmıştır (Özbudun, 1992; Akın, 1999).

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, temel hak ve özgürlükler, yargı erki ve anayasa değişikliği gibi konuları içermediği için tam anlamıyla bir anayasa olarak kabul edilmemiştir. Birinci BMM üyelerinin çoğu, bu kanunu yeni bir devletin kuruluşu için değil, Kurtuluş Savaşı sırasında ulusal güçlerin yönetimini düzenleyen bir anayasa değişikliği olarak görmüşlerdir. Teşkilat-ı Esasiye; Kanun-i Esasi’yi ortadan kaldıran yeni bir anayasa şeklinde değil, onun bazı maddelerinin değiştirildiği veya ortadan kaldırıldığı bir kanun şeklinde algılanmıştır (Özbudun, 2008).

Beş ay kadar süren tartışmaların sonucunda kanun 20 Ocak 1921 tarihinde Meclisten geçebilmiştir (Kili ve Gözübüyük, 2000). Yoğun tartışmaların neticesinde olağanüstü koşullarda hazırlanmış olan, 20 Ocak 1921 tarihinde BMM tarafından kabul edilen 85 sayılı “Teşkilatı Esasiye Kanunu” 23 maddeden oluşan kısa bir anayasa niteliğindedir. Anayasanın kabul edilmesinde özel kurallar uygulanma yoluna gidilmemiş, bir yeter sayısının aranması yoluna da gidilmemiştir (TBMMZC, Devre I). Anayasanın tamamı son oylamada el kaldırma yoluyla yapılmış olan oylamayla kabul edilmiştir (Tanör, 2014; Kili ve Gözübüyük, 2000). Böylece Cumhuriyet’in ilanı için uygun zemin oluşturulmuştur.

Türkiye’de Cumhuriyet’in ilan edildiği 29 Ekim 1923 ile tek partili yönetim sisteminin sona erdiği ve çok partili hayata geçişin yaşandığı 1950 yılları arası erken cumhuriyet dönemi olarak adlandırılmaktadır (Alkan, 2022; Kıvrak Köroğlu, 2022; Efe ve Bibar, 2022; Şener ve Emiş, 2022).

2. Erken Cumhuriyet Döneminde Siyasi Kurumlar

Cumhuriyet Türkiye’inde kuruluş öncesince, kuruluş aşamasında ve kurumsallaşmasında anayasal süreçler dikkate alınarak kamu yönetiminin yapısında, bürokraside ve yönetimde önemli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, siyasi kurumlar merkezi yönetim, taşra yönetimi ve yerel yönetim başlıkları altında incelenmiştir.

2.1. Merkezi Yönetim

Bu başlık altında yürütme organını oluşturan cumhurbaşkanlığı, bakanlar kurulu ve bakanlıklar ile merkezdeki yardımcı kuruluşlara yer verilmiştir.

2.1.1. Cumhurbaşkanlığı

Cumhurbaşkanlığı ile ilgili düzenlemeler 1924 Anayasası’nın 3. Bölümünde “Yürütme Görevi” başlığında bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı seçimiyle yetki, görev ve sorumluluklara ilişkin hükümlere Anayasanın 31-43. maddelerinde yer verilmiştir. 1924 Anayasası’nda Meclis, kendisinde toplanmış olan yürütme yetkisini Cumhurbaşkanı’yla Başvekil ve İcra Vekilleri Heyeti’ne bırakmıştır. Meclis tarafından seçilen Cumhurbaşkanı, yasamayla yürütme arasında yer alan bir organdır. Aynı kişinin bir defadan fazla cumhurbaşkanı olarak seçilmesine olanak tanınmıştır. Cumhurbaşkanının vefatı, istifası gibi durumlarda veya Cumhurbaşkanının yurt dışına çıkması ya da hastalık nedeniyle görevini yerine getiremediği hallerde BMM Başkanının Cumhurbaşkanlığına vekâleti kabul edilmiştir (Afetinan, 1998).

Cumhurbaşkanının idari işlevselliği, hükümetin teşkilinden başlayarak yürütme süreçlerinin tamamına nüfuz eden geniş bir yetki alanını içerir. Hükümetin temel unsurları olan başbakan ve bakanların, meclis onayından önce cumhurbaşkanınca tasdik edilmesi, hükümetin kuruluş aşamasında cumhurbaşkanına kritik bir kontrol mekanizması bahşeder. Cumhurbaşkanının temel idari görevleri; meclis tarafından kabul edilen yasaların yayımlanması, kanunların uygulanmasını düzenleyen tüzüklerin hazırlanmasına iştirak edilmesi, devletin üst düzey yöneticilerinin atanması ve merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerindeki denetimini sağlayan yönetsel vesayet yetkisinin kullanılmasıdır. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişle birlikte, cumhurbaşkanının yetki alanı daha da genişleyerek, kanun hükmünde kararname çıkarma, bakanları doğrudan atama ve üst kademe kamu yöneticilerini görevlendirme gibi yetkiler de kazanmıştır. Bu durum, cumhurbaşkanının devletin başı olarak kapsamlı yetkilere sahip olmasını ve yürütme süreçlerinde merkezi bir rol üstlenmesini sağlamaktadır (Sencer, 1986).

2.1.2. Başbakan ve Bakanlar Kurulu

Başbakan Meclisin üyelerinin içerisinde Cumhurbaşkanınca görevlendirilir. Cumhurbaşkanı, Başbakanın Meclis üyelerinin arasından seçtiği bakanları onaylar. TBMM'nin güvenoyu verdiği Hükümet'se Bakanlar Kurulu'nu oluşturur.

Başbakan devlet yönetiminin tüm sorumluluklarını taşımaktadır ve Bakanlar Kurulu'nun da başkanı pozisyonundadır. Bakanlar Kurulu toplantılarına başkanlık yapar; Meclisin Hükümet ile iletişimde aracılık görevi üstlenir ve bakanların kendi dairelerine ilişkin görevlerini yerine getirirlerken Hükümetin genel politikalarına uygun bir yol izlemesini, tüm bakanların çalışmalarında dayanışmayı ve amaç birliğini sağlamak ile sorumludur (Afetinan, 1998).

Başbakanlık kurumu müsteşar ve müsteşar emrindeki müdürlüklerden oluşmaktadır. Başbakanın ayrıca özel kalem müdürü de bulunur. Başbakan Meclis Başkanı, Cumhurbaşkanı, Bakanlar ve Devlet Şurası Başkanı'yla iletişim içerisinde. Yüksek İktisat Meclisi, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı ve İstatistik Genel Müdürlüğü Başbakanlığın emrinde olan kurumlardır (Afetinan, 1998).

Başbakanlık örgütlenmesi uzun bir aranın ardından 09.Mart.1954 tarih ve 6330 sayılı Başvekâlet Teşkilatı Hakkında Kanun ile düzenlenmiş bulunmaktadır. Bu kanuna göre Başbakanlık kurumu bir müsteşar idaresinin altındaki müşavirlikler ile Özel Kalem Müdürlüğü, Kanunlar

ve Kararlar Tetkik Dairesi, Basım ve Yayın Genel Müdürlüğü, Yazı İşleri Genel Müdürlüğü, Arşiv Genel Müdürlüğü, Özlük ve Evrak ve Levazım Müdürlüğü'nden oluşur (Sencer, 1986).

Bakanlar Kurulu görünüşe bakıldığında TBMM'nde de Osmanlı dönemindeki Bakanlar Kurulu'ndan farklı görünmemektedir. Oluşturulan bakanlıklar, yapılarıyla ve görünüşleri ile eski bakanlıkların devamı şeklindedir. Fakat Osmanlı Kanuni Esası'sı bu kurumları yürütme örgütlerinin arasında sayarken, 1921 Anayasası'ndan itibaren bakanlıklar yürütme yetkisini Meclis adına kullanan kurumlardır. Bir başka ifade ile Osmanlı Sadrazamları ve bakanları yetkilerini yürütme erkini elinde tutan Padişah'tan aldıklarından gücü paylaşılan yetkiler ile donatılmış olduğu halde, Cumhuriyet döneminde Başvekil ve vekiller yürütme erkini Meclis adına kullanan özel yetkileri olmayan bir organ şeklindedir (Sencer, 1986).

Hükümetin genel politikalarından Bakanlar Kurulu ortaklaşa sorumluyken, bakanların her biri kendi bakanlıklarındaki işler ve izledikleri genel politikalarından tek başlarına sorumlu sayılmışlardır. Bakanlar Kurulu ve bakanların eylemleri ve uygulamaları idari yargının denetimi altındadır.

2.1.3. Bakanlıklar

Cumhuriyet'in ilanından evvel, 8 Temmuz 1922 tarihli 244 sayılı İcra Vekillerinin Seçim Şekline Dair Kanun, İcra Vekilleri Heyeti'nin yapısını ve seçim usullerini belirleyerek, Şeriye ve Evkaf, Sıhhiye ve İçtimai Yardım, Ziraat, Ticaret, Sanayi, Ekonomi, Milli Eğitim, Orman ve Madenler, Adalet, Maliye, İçişleri, Milli Savunma, Bayındırlık, Dışişleri ve Genelkurmay bakanlıklarından oluşacağını ve bu bakanların TBMM tarafından Meclis içinden oy çokluğu ile seçileceğini hükme bağlamıştır.

1921 Anayasası, merkezi yönetim ve bakanlıkların teşkilat yapısına dair özel bir düzenleme içermezken, Meclis'in hükümetin işleyişini düzenleyen daireleri, özel bir yasa ile seçilen vekiller aracılığıyla yönetileceğine ve Bakanlar Kurulu'nun görev ve sorumluluklarının yine özel yasalarla belirleneceğine dair hükümler içermektedir. Cumhuriyet'in ilanını gerçekleştiren 29 Ekim 1923 tarihli ve 364 sayılı "Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Açıklanmasına İlişkin Kanun" ise, Türkiye Devleti'nin Meclis tarafından yönetildiğini vurgulamış ve hükümetin yönetim şubelerinin Meclis tarafından İcra Vekilleri aracılığıyla yönetileceğini belirtmiştir.

Bakanlıkların kuruluşu 1924 Anayasası'na göre özel kanunlara bağlı olmakla birlikte, kamu hizmetlerinin artması ve çeşitlenmesi sonucunda bakanlıkların kuruluşları ve sayıları konusunda daha esnek düzenlemelere gidilmiştir. 8 Şubat 1937 tarihli ve 3117 sayılı "Devlet Dairelerinin

Vekaletlere Ayrılması ve Siyasi Müsteşarların Görevleri Hakkında Kanun” ile devlet daireleri bakanlıklara ayrılmıştır. Buna göre, devlet daireleri 16’dan fazla ve 12’den az olmamak üzere bakanlıklara ayrılmıştır (Devlet dairelerinin vekâletlere tefriki ve siyasi müsteşarların vazifeleri hakkında kanun, 1937).

Bakanlıkların kuruluşu ve sayısı hakkında esnek bir yaklaşım sunan söz konusu yasa, hükümetin yapısını başbakanın önerisi ve cumhurbaşkanının onayıyla şekillendirme yetkisini yürütmeye devretmiştir. Bu düzenleme, bakanlıkların oluşturulması ve kaldırılması süreçlerinin doğrudan yürütme erkinin kontrolüne bırakılmasını sağlamıştır. Ayrıca, bazı bakanlıklar bünyesinde “siyasi müsteşarlık” kadrolarının ihdas edilmesiyle, her bakanlığa bir danışman atanarak yönetsel kapasitenin güçlendirilmesi amaçlanmıştır.

Fakat bu düzenleme kısa ömürlü olmuş ve 29.Kasım.1937 tarihli 3271 sayılı “Devlet Dairelerinin Vekâletlere Ayrılması Hakkında Kanun”la siyasi müsteşarlıklar kaldırılmıştır (Sencer, 1986). Bunun yerine Bakanlar Kurulunu oluşturan bakanlıkların kuruluşları ve sayıları konusunda esnek bir yaklaşıma gidilmiştir. Bu değişiklik ile bakanlıkların kurulmaları ve kaldırılmaları yasamadan ayrılmış, yürütmenin kararlarına bağlanmıştır.

Çok partili sisteme geçiş aşamasında, 13 Eylül 1946’da yürürlüğe giren 4951 sayılı “Bakanlıklar Kuruluşu Hakkında Kanun”, bakanlıkların tesisini kolaylaştıran düzenlemelerle devlet bakanlığı pozisyonlarının da oluşturulmasına imkân tanımıştır. Bu yasa, devlet dairelerinin başbakanın önerisi ve cumhurbaşkanının onayıyla bakanlıklara ayrılabilceğini belirttiikten sonra, bakanlık görevine atanacak kişilerin haricinde, devlet bakanlarının da atanabileceğini ve bu devlet bakanlarından birinin başbakan yardımcısı olarak görevlendirilebileceğini düzenlemiştir. Söz konusu yasa sayesinde, özellikle devlet bakanlıklarının tesis edilmesiyle, 1946’da 16 olan bakanlık sayısı 1960’ta 21’e yükselmiştir (Sencer, 1986).

Tüm bakanlıklar merkezi yönetim ilkelerine uygun bir şekilde, müsteşarın denetiminde örgütlenmişlerdir (Afetinan, 1998; Karaer, 1987). Bakanlıkların merkez teşkilatı, yönetim kademelenmesi içerisinde müsteşarlık, genel müdürlük, daire başkanlığı, şube müdürlüğü ve şefliklerden oluşan hiyerarşik bir yapı arz etmektedir. Bu organizasyon, bazı birimlerin doğrudan kamu hizmeti sunarken, diğerlerinin bakanlık işleyişine destek veren fonksiyonlar üstlendiği bir model üzerine kuruludur. Ana hizmet birimlerine yardımcı olan bu destek birimleri arasında mali işlemler, personel yönetimi ve denetim mekanizmaları yer almaktadır (Afetinan, 1998; Sencer, 1986).

2.1.4.Merkezdeki Yardımcı Kuruluşlar

Hükümetlere yürüttükleri görevlerde yardımcı olmak, belirli konularda görüş sunmak veya denetlemek amacı Erken Cumhuriyet döneminde kurulan kuruluşlar vardır. Bunlar, Genelkurmay Başkanlığı, Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu, Yüksek Askerî Şûra, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü biçimindedir.

2.1.4.1.Yüksek Askerî Şûra (YAŞ)

22 Nisan 1925 tarihinde yürürlüğe giren 637 sayılı “Yüksek Askerî Şûra Kanunu” ile, Genelkurmay Başkanlığı’na destek sağlamak amacıyla “Ali Askerî Şûra” adıyla YAŞ kurulmuştur. Bu kurul, başbakan, genelkurmay başkanı, millî savunma bakanı, kuvvet komutanları ve general-amirallerden oluşmaktadır. Ali Askerî Şûra, askeri bürokrasinin siyasal sistemdeki gözetim ve denetimini artırmasına olanak tanımıştır. Yüksek Savunma Meclisi ve Genel Sekreterliği ile Millî Savunma Yüksek Kurulu ve Genel Sekreterliği gibi yapılar, askeri bürokrasiyi savunma politikalarının belirlenmesinde sivil otoriteye karşı daha etkili bir konuma taşımıştır. YAŞ, askeri konuların ele alındığı ve kararların alındığı önemli bir platformdur. Kurulun üyeleri, askeri hiyerarşinin en üst kademelerinde yer alan isimlerden oluşmaktadır. Bu yapı, askeri bürokrasinin karar alma süreçlerinde etkin bir rol oynamasını sağlamıştır. Yüksek Savunma Meclisi ve Millî Savunma Yüksek Kurulu gibi yapılar, askeri bürokrasinin savunma politikalarının belirlenmesinde daha fazla söz sahibi olmasına yol açmıştır. Bu durum, askeri bürokrasinin sivil otorite karşısında güçlenmesine ve savunma politikalarının şekillenmesinde etkili olmasına neden olmuştur. 637 sayılı Kanun ile kurulan YAŞ, askeri bürokrasinin siyasal sistemdeki rolünü ve etkisini artıran önemli bir düzenlemedir. Kurulun yapısı ve işleyişi, askeri bürokrasinin savunma politikalarının belirlenmesinde etkin bir rol oynamasına olanak tanımıştır. Bu durum, Türkiye’nin savunma politikalarının şekillenmesinde askeri bürokrasinin etkisini artırmıştır (Afetinan, 1998; Işık, 2003).

2.1.4.2.Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti

Osmanlı askeri teşkilatının temelini oluşturan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, modern Genelkurmay Başkanlığı’nın tarihsel karşılığıdır. 19. asrın sonlarına doğru, Osmanlı askeri teşkilatı, Bab-ı Seraskeri, Erkan-ı Harbiye, Tophane-i Amire Nezareti ve Dar-ı Şûra-yı Askerî olmak üzere dört ana unsurdan müteşekkildi. II. Mahmud döneminde tesis edilen Dar-ı Şûra-yı Askerî hem Genelkurmay Başkanlığı’nın hem de Millî Savunma Bakanlığı’nın vazifelerini deruhte etmekteydi. Zamanla, Dar-ı Şûra-yı Askerî’nin mesuliyetleri Erkan-ı Harbiye’ye devredilmiştir. Tophane-i Amire Nezareti

ise ordunun muharebe araçları ve silahlarını temin etmek ve tamiratını icra etmekle mükellefti. Bu yapı, Osmanlı askeri teşkilatının mürekkep ve çok yönlü yapısını yansıtmakta, aynı zamanda askeri ihtiyaçların karşılanmasında farklı birimlerin nasıl iş birliği ettiğini göstermektedir (Aksu, 2004; Küçüçük, 2002).

Orduyu siyasetten ayrı bir konuma yerleştirmek amacıyla, 3 Mart 1924 tarihli ve 429 sayılı “Şeriye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye Vekaletlerinin Kaldırılmasına Dair Kanun” ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti feshedilerek, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti adında bağımsız bir makam vücuda getirilmiştir. Bu düzenleme, ordunun eğitim, istihbarat, harekât, disiplin, emir ve komuta gibi temel işlevlerinden sorumlu olan makamı, iç siyasetin tesirinden uzaklaştırmayı amaçlamıştır (Hürriyet Gazetesi, 29.Ekim.1998).

Genelkurmay Başkanlığı’nın sivil erk ile olan ilişkileri, 1944 ve 1949 yıllarında yürürlüğe konulan yasal düzenlemelerle önemli dönüşümlere uğramıştır. 5 Haziran 1944 tarihli ve 4580 sayılı “Genelkurmay Başkanlığının Görev ve Yetkileri Hakkında Kanun” ile Genelkurmay Başkanlığı, barış döneminde Başbakanlığa irtibatlandırılmış, bu düzenleme Genelkurmay Başkanlığı’nın emir komuta ve genelkurmay işlerinden Başbakan’a hesap vermesini öngörmüştür. Böylelikle, TBMM’ye karşı sorumlu olan Başbakanlığa bağlanmıştır. Ardından, 30 Mayıs 1949 tarihli ve 5398 sayılı “Millî Savunma Yüksek Kurulu Kanunu” ile Genelkurmay Başkanlığı, Millî Savunma Bakanlığı’na irtibatlandırılmıştır. Bu kanun, Türk TSK’nin sulh ve harp dönemlerindeki hazırlık ve sevk ve idaresinden Millî Savunma Bakanlığı’nın sorumlu olduğunu hükme bağlamıştır. Bu yasal değişiklikler, Genelkurmay Başkanlığı’nın sivil erk ile kurduğu münasebetlerin zaman içinde farklı şekillerde tanzim edildiğini göstermektedir. Özellikle 1949 düzenlemesi, TSK’nın Millî Savunma Bakanlığı vasıtasıyla sivil denetime tabi tutulmasını temin etmiştir. (Yılmaz, 2005). Kanuna göre istihbarat, harekât, personel, seferberlik, eğitim, ikmal ihtiyaçlarında ve dağıtımlarında önceliklerin tespit işlemlerinin Genelkurmay Başkanlığı aracılığı ile diğer hizmetlerin de Bakanlık Müsteşarlığı kanalı ile gerçekleştirilmesi uygun görülmüştür (Hürriyet Gazetesi, 29.10.1998).

2.1.4.3. Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu (YDK)

Kamu iktisadi teşebbüslerinin (KİT) ekonomik alanda etkinleştiği 1930’ların sonlarında, bu kuruluşların işleyiş ve denetimini düzenlemek amacıyla 17 Haziran 1938 tarihli 3460 sayılı kanun ile “Umumi Murakabe Heyeti” adında bir denetim mekanizması tesis edilerek başbakanlığa

bağlanmıştır. Daha sonra, 15 Temmuz 1960 tarihli 23 sayılı kanun ile Yüksek Denetleme Kurulu (YDK) Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) bağlanmış, ancak bu durum kısa sürmüş ve 12 Mayıs 1964 tarihli 468 sayılı kanun ile YDK tekrar başbakanlık bünyesine alınmıştır. Bu değişiklikler, KİT'lerin denetiminde sivil ve siyasi erkin rolünün zaman içinde nasıl değiştiğini ve bu kuruluşların denetiminde hangi otoritenin daha etkili olması gerektiği konusundaki tartışmaları yansıtmaktadır (www.ydk.gov.tr).

2.1.4.4. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB)

Türkiye Cumhuriyeti'nin laik devlet yapısının inşasında önemli bir adım olan Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), 3 Mart 1924 tarihinde, Şer'îye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılmasıyla 429 sayılı kanun ile kurulmuştur. İlk dönemlerinde dini hizmetlerin düzenlenmesi ve toplumun dini konularda aydınlatılması temel görevlerini üstlenen DİB'in teşkilat yapısı, zaman içinde toplumun değişen ihtiyaçlarına ve devletin idari reformlarına paralel olarak evrilmiştir. Özellikle 1950'li yıllardan itibaren görev alanları genişleyen DİB, dini eğitim, hac organizasyonu ve uluslararası dini ilişkiler gibi yeni sorumluluklar üstlenmiştir. 1965 yılında yürürlüğe giren 633 sayılı kanun, DİB'in teşkilat yapısını ve görevlerini daha kapsamlı bir şekilde düzenleyerek günümüzdeki işleyişinin temelini oluşturmuştur. Laiklik ilkesi doğrultusunda toplumun dini ihtiyaçlarını karşılamak, doğru dini bilgi sunmak ve farklı inanç grupları arasında diyalogu teşvik etmek gibi önemli görevleri yerine getiren DİB, sadece Türkiye sınırları içinde değil, yurt dışındaki Türk vatandaşlarına yönelik dini hizmetler sunarak ve İslam dünyasıyla ilişkileri geliştirerek uluslararası alanda da faaliyet göstermektedir (Kodamanoğlu, 1991).

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın (DİB) teşkilat yapısında ve işleyişinde bir dönüm noktası olan 2800 sayılı "Diyanet İşleri Reisliği Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun", 14 Haziran 1935 tarihinde kabul edilerek 22 Haziran 1935'te yürürlüğe girmiştir. Bu kanun, Başkanlığın ilk teşkilat kanunu olarak, DİB'in idari çerçevesini ve görev tanımlarını belirlemiştir. Kanun ile teşkilat yapısı, kadroların oluşturulması, merkez ve taşra görevlilerinin nitelikleri ve atanma yöntemleri detaylı bir şekilde düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler, DİB'in daha sistemli ve etkin bir şekilde çalışmasını sağlamayı amaçlamıştır. Ayrıca, DİB'in görev ve sorumlulukları belirlenerek, dini hizmetlerin daha düzenli ve standart bir şekilde sunulmasına katkıda bulunulmuştur. Personelin nitelik ve atanma kriterlerinin belirlenmesi, DİB'in liyakat esasına göre yapılanmasını desteklemiştir. 2800 sayılı kanun, DİB'in kurumsal

kimliğinin oluşmasında ve dini hizmetlerin modern devlet yapısı içinde yürütülmesinde önemli bir rol oynamıştır. (Tarhanlı, 1993).

Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), 1927’de oluşturulan kurum yapısında 1950’ye kadar kayda değer bir değişikliğe uğramamış, ancak 20 Nisan 1950’de yürürlüğe giren 5634 sayılı kanun ile zamanın koşullarına uygun olarak yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile Diyanet İşleri Reisliği’nin adı Diyanet İşleri Başkanlığı olarak değiştirildi, cami ve mescitlerin idaresi ile cami görevlilerinin kadroları yeniden DİB’e devredildi, vaizlerin maaşa bağlanması, yeni kadroların oluşturulması ve köy ile kasabalarda görev yapacak imamlara izin verme yetkisinin Başkanlık ve müftülüklerle devredilmesi gibi hususlar hayata geçirilerek kurumun etkinliği ve yaygınlığı artırılmıştır (Gündüz, 1998; www.diyaret.gov.tr).

2.1.4.5. Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM)

TBMM’nin açılmasıyla, dini vakıfların idaresi ve denetimi, devletin yeniden yapılandırılma sürecinde önemli bir konu haline geldi. İlk olarak, 1920’de çıkarılan bir kanunla vakıf işleri, Şer’iye ve Evkaf Vekaleti’nin sorumluluğuna verildi. Ancak, 1924’te bu vekaletin lağvedilmesiyle, vakıf yönetimi Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne (VGM) devredildi. 1935’te yürürlüğe giren yeni bir kanunla, vakıfların işleyişi ve kategorileri yeniden düzenlendi. Bu kanun, vakıfları farklı yönetim tiplerine göre sınıflandırarak, devletin vakıf işlerindeki denetimini ve düzenlemesini güçlendirdi. Bu değişikliklerle, vakıfların modern devlet yapısına uyum sağlaması ve daha etkin bir şekilde yönetilmesi amaçlanmıştır (www.vgm.gov.tr).

2.2. Taşra Teşkilatı

Türkiye’nin yerel yönetim yapısı, coğrafi ve ekonomik faktörlerin etkisiyle iller, ilçeler ve bucaklar şeklinde aşamalı bir sisteme dayanır. Bucaklar ise kasaba ve köylerden meydana gelir. 1924 Anayasası, vilayetlere dair hükümleri oldukça sınırlı tutmuştur. Anayasada “çeşitli maddeler” başlığı altında illere yapılan göndermeler bulunsa da bu göndermelerin yerel yönetimlerin kuruluşu, görevleri ve yetkileri gibi detaylı düzenlemeleri içermediği görülmektedir. Bu durum, o dönemde yerel yönetimlerin anayasal çerçevesinin henüz tam olarak oluşturulmadığını göstermektedir (Özmen, 2012).

1924 Anayasası’nın taşra yönetimine dair sınırlı hükümleri, 1927 tarihli İl İdaresi Kanunu ile daha ayrıntılı bir yapıya kavuşturulmuştur. Bu yasa, taşra yönetimlerini 1924 Anayasası’nın prensiplerine uygun olarak yeniden düzenlemiştir. İl yönetiminde birlik prensibi benimsenerek, birim

başkanları idari hizmetler açısından mülki amirlere bağlanmış ve valilerin ildeki devlet temsilcisi pozisyonu vurgulanmıştır. Valiler, il yönetiminden ve yasal düzenlemelerin uygulanmasından hükümete karşı sorumlu tutulmuştur. Hükümet, gerekli görülen illerde vali yardımcılarını ve ilçe kaymakamlıklarını kurarak yönetim kademelerini genişletmiştir. 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesinde yer alan idare meclisleri, bu kanunla il ve ilçe idare kurullarına dönüştürülmüştür. Bu kurullar, hem idari ve yargısal yetkilerle donatılmış hem de danışma niteliğinde kararlar alabilme yetkisiyle güçlendirilmiştir. Böylece, yerel yönetimlerin hem merkezi hükümetle uyumlu çalışması hem de yerel ihtiyaçlara cevap verebilmesi amaçlanmıştır (Sanal, 1998).

2.2.1. İl Yönetimi

Türkiye'nin idari yapılanması, coğrafi ve ekonomik faktörlerin tesiriyle vilayet, kaza ve nahiye şeklinde kademeli bir teşkilat yapısına sahiptir. Nahiye, kaza ve kasabaların bir araya gelmesiyle müteşekkildir. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda vilayetlere müteallik hükümler oldukça mahdud bir şekilde yer almaktadır. Anayasanın "muhtelif maddeler" başlığı altında vilayetlere yapılan atıflar mevcuttur. Taşra teşkilatına ilişkin tanzim edici hükümlerin bunlardan müteşekkil olduğu ve bu tanzimlerin mahalli idarelerin teşkilleri, vazifeleri ve yetkilerine ilişkin tanzimleri ihtiva etmediği görülmektedir (Yayla, 1982; Keleş, 1998).

İl yönetimi, temel olarak vali, il müdürleri heyeti ve il idare kurulu olmak üzere üç yapısal unsurdan oluşur. Vali, ildeki en üst düzey yönetici olarak devletin temsilini üstlenirken, İçişleri Bakanı'nın teklifi ve Bakanlar Kurulu'nun kararıyla Cumhurbaşkanı tarafından atanır. İl müdürleri heyeti, her bakanlığın il teşkilatının başındaki üst düzey memurlardan meydana gelir ve valinin yönetiminde çalışarak kendi görev alanlarıyla ilgili olarak ona karşı sorumludur. İl idare kurulu ise, valinin başkanlığında toplanan ve hukuk, eğitim, mali işler, sağlık, imar, tarım ve veterinerlik gibi çeşitli alanlardan yetkilileri içeren önemli bir karar alma organıdır. Bu yapı, il yönetiminin hem merkezi hükümetin politikalarını uygulamak hem de yerel ihtiyaçlara cevap verebilmek için çeşitli uzmanlık alanlarından temsilcileri bünyesinde barındırdığını göstermektedir (Afetinan, 1998).

2.2.2. İlçe Yönetimi

1921 Anayasası'nın 15. maddesi, ilçeyi öncelikli olarak idari ve güvenlik işlevleriyle donatılmış bir birim olarak tanımlamıştır. Bu dönemde, ilçe yönetimleri, TBMM hükümeti tarafından atanan ve vali kontrolünde çalışan kaymakamlar tarafından yürütülmekteydi. 1924 Anayasası'nda ise ilçelere

dair herhangi bir spesifik düzenleme bulunmamaktadır. İlçe yönetimlerinin başında, İçişleri Bakanlığı tarafından atanan kaymakamlar bulunmaktadır. İlçe idare şube başkanları ve ilçe idare kurulu, diğer yönetim organlarını oluşturmaktadır. İlçe idare şube başkanları, yazı işleri müdürü, sağlık görevlisi, mali işler sorumlusu, tarım uzmanı, veteriner, güvenlik amiri, eğitim müdürü, jandarma komutanı ve nüfus memuru gibi çeşitli alanlardan uzman kişilerden oluşmaktadır. Bu yapı, ilçelerin hem merkezi hükümetin politikalarını uygulamakla görevli olduğunu hem de yerel ihtiyaçlara cevap verebilmek için çeşitli uzmanlık alanlarından temsilcileri içerdiğini göstermektedir (Afetinan, 1998).

2.2.3.Bucak Yönetimi

1921 Anayasası, o döneme özgü yerel yönetim anlayışını yansıtarak bucaklara kendine özgü bir özerklik tanımıştır. Bucaklar, iç işlerinde bağımsız bir tüzel kişilik olarak kabul edilmiş ve bu sayede yerel halkın kendi yönetiminde söz sahibi olması amaçlanmıştır. Her bucakta, halkın seçtiği üyelerden oluşan bir meclis, meclis tarafından seçilen bir yönetim kurulu ve bir bucak müdürü bulunmaktaydı. Meclis ve yönetim kurulu, yargı, ekonomi ve mali işler gibi alanlarda yetkilere sahip olacak şekilde düzenlenmiş, bu yetkilerin kapsamı ise özel kanunlarla belirlenmiştir. Bucakların sınırları, bir veya birden fazla köyü kapsayacak şekilde çizilmiş, her kasaba da bir bucak olarak kabul edilmiştir. Bu anayasa, yerel yönetimlere verdiği önemle dikkat çekerken, bucaklara tanınan özerklik, yerel halkın kendi kendini yönetme ilkesini güçlendirmeyi hedeflemiştir.

1921 Anayasası'nda bucaklar ile ilgili önemli ve ayrıntılı düzenlemeler bulunmasına rağmen, 1924 Anayasası'nda bucaklar önemlerini yitirmişlerdir. Bucak yönetim organları; bucak müdürü, komisyonu ve meclisinden oluşmaktadır. Bucak müdürü bucakta en yüksek Hükümet memuru olarak görev yapmaktadır. Nahiye müdürlerini valiler atamaktadır. Bucaktaki jandarma komutanı bucak müdürünün emrinde görev yapmaktadır. Tam teşekküllü bucaklarda nüfus, vergi ve tapu kâtibiyile hükümet doktoru ya da sağlık memuru da bulunur (Afetinan, 1998).

2.3.Yerel Yönetimler

1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye, 23 maddeden meydana gelen bir anayasadır. 1921 Anayasası, merkezi idarenin yanı sıra yerel yönetimlerinde ülkenin önemli bir yapıtaşı olduğu hususuna dikkat çekmektedir. Modern yerel yönetim birimlerinin oluşumunda önemli bir yere sahip olan 1921 Anayasası'nın 10-22. maddeleri arasında yerel yönetimler ile ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. 10. maddeden sonra "İdare" başlığı altında

14 madde olarak sunulan bölümde vilayetler, kazalar ve nahiyelerin tanımları yapıldığı bu birimlerin yerel yönetim bağlamında değerlendirildiği görülmektedir (Güven, 2023). 1921 Anayasası kapsamında yerel yönetimler, yerel demokrasinin temel unsurları olarak sayılan karar alma ve alınan kararları uygulama yetkilerine ek olarak ekonomik, mali ve adli konularda da belirli yetkilere sahiptirler (Beyazyıldız, 2010). 1921 Anayasası, sonraki anayasalara kıyasla yerel yönetimlere en geniş yetkileri ve hakları tanıyan anayasadır. Bu anayasayla yerinden yönetim ve özerklik anlayışı benimsenmiştir. 1921 Anayasası il ve bucaklara özerk bir statü verip onları tüzel kişilik olarak düzenlemiştir. Karar organı il meclisi, yürütme organı olarak da il başkanı ve il yönetim kurulu oluşturulmuştur. Yapılan bu düzenlemeler ışığında, 1921 Anayasası'nın idari yapıda merkeziyetçi sistemin dışına çıkarak âdem-i merkeziyetçi bir yapı oluşturmayı hedeflediği anlaşılmaktadır. (Koçak ve Sadıç, 2020). Yapılan bu düzenlemeler ışığında, 1921 Anayasası'nın idari yapıda merkeziyetçi sistemin dışına çıkarak âdem-i merkeziyetçi bir yapı oluşturmayı hedeflediği anlaşılmaktadır.

1921 Anayasası, yerel yönetimlere daha fazla özerklik ve bağımsızlık tanımıştır. Böylece merkezi yönetimden uzaklaşarak yerinden yönetim anlayışını güçlendirmeyi amaçlamıştır. O dönemdeki şartlar düşünüldüğünde, 1921 Anayasası'nın yerel yönetimlere oldukça fazla yer ayırdığı söylenebilir. Ancak o dönemdeki şartlar nedeniyle bu anayasanın uygulanması pek mümkün olmamış ve bu da anayasanın etkisinin kısa süreli olmasına yol açmıştır.

Tanzimat'tan cumhuriyetin ilanına kadar olan dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun demokrasi açısından önemli yol kat ettiği bir süreç olmuştur (Aydilek ve Bükücü Kazkodu, 2016:174). Bu dönemde çeşitli reformlar ve modernleşme çabalarıyla birlikte demokratikleşme yönünde de olumlu girişimler olmuştur. Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan süreç, temel hak ve özgürlüklerin korunması ve eşitlik ilkesinin vurgulanması açısından önemli bir dönemi başlatmıştır. Bu süreçte gerçekleştirilen reformlar toplumda adalete ve eşitliğe yönelik önemli adımların atılmasına öncülük etmiştir. Tanzimat reformları, bireylerin hak ve özgürlüklerini güvence altına alarak toplumun farklı kesimlerinin daha geniş katılım ve eşitlik arayışını desteklemiştir. Ancak Tanzimat reformlarının uygulanmasında tabi ki bazı zorluklarla da karşılaşmıştır. Ama bu zorluklara rağmen Tanzimat Dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme sürecine adım atmasını ve demokrasi yolculuğunda önemli bir ilerleme kaydetmesini sağlamıştır.

Meşrutiyet Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasal gelişmelerin yaşandığı dönem olmuştur. Bu dönemde parlamento kurulmuş ve temsili

demokrasi için adımlar atılmıştır. Ancak iç ve dış müdahalelerin yaşanması, siyasi istikrarsızlık ve iktidar mücadeleleri meşrutiyetin sık sık askıya alınmasına yol açmıştır.

Kurtuluş Savaşı Dönemi'ne gelindiğinde ise bu dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra yeni bir devletin temellerinin atıldığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde halkın katılımıyla gerçekleştirilen ve demokrasiye dayalı bir Millî Mücadele ortaya konmuştur. 23 Nisan 1920 yılında TBMM'nin açılması halkın iradesine dayalı temsilin sağlanması adına önemli bir adım olmuştur.

Sonuç olarak, Tanzimat'tan cumhuriyete kadar olan dönem Osmanlı'nın demokratikleşme ve modernleşme çabalarının yaşandığı ancak zorluklarla da karşılaşıldığı bir geçiş dönemi olmuştur. Bu dönem, Türkiye'nin demokrasi ve modernleşme çabalarının temelini oluşturarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecine ve demokratik gelişimine temel olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim yapısı ile Cumhuriyet Dönemi'nin yönetim yapısı arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle sona eren dönemde, Osmanlı Devleti'nin yönetim yapısı monarşik bir sistemdi ve padişahın otoritesinde merkeziyetçi bir yapıya sahipti. Mustafa Kemal'in önderliğinde açılan TBMM 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'ni ilan ettiğinde ülkenin yönetim yapısında köklü değişikliklere gidildi. Cumhuriyet ile demokratik, laik ve hukuk devleti ilkelerine dayanan bir yönetim sistemi anlayışı benimsendi. Mustafa Kemal, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurarak ülkeyi modern, seküler, demokratik ve uluslararası ilişkilere açık bir devlet haline getirmek amacıyla çeşitli reformları hayata geçirdi. Bu reformlar; dil ve kültür, hukuk, eğitim alanlarında yapılan köklü değişiklikleri içermektedir. Cumhuriyetin ilanı ile beraber Osmanlı İmparatorluğu'nun merkeziyetçi yönetim yapısı terk edilerek yerel yönetimlere önem veren bir anlayış benimsendi ve ülkenin yönetimi daha demokratik ve katılımcı hale getirildi.

Demokrasinin temel gereklilikleri arasında yer alan halk katılımı, çoğunluk ilkesi ve seçmenlere karşı hesap verme sorumluluğu, yerel yönetimlerde ulusal düzeye göre daha yoğun ve doğrudan bir şekilde hayata geçirilir. Bu, yerel katılımın daha etkin olmasını sağlar ve demokratik süreçlerin güçlenmesine imkân tanır (Koçak ve Ekşi, 2010). Ancak cumhuriyetin ilanı ile birlikte başlayan dönemde, merkezi yönetim yerel yönetimleri kendi politikalarını destekleyen ve uygulamalarına katkı sağlayan iş birliği içindeki kuruluşlar olarak değerlendirmiştir. Cumhuriyetin ilanından beri devletin birliğini ve bölünmez bütünlüğünü koruma düşüncesi ile yerel yönetimlere mali ve idari anlamda özerklik konusunda temkinli bir yaklaşım benimsenmiştir (Çiçek,

2014). Bu çerçevede, cumhuriyetin ilanından bu yana yerel yönetimlere daha kontrollü bir şekilde yetki verilmiş, verilen bu yetkiler devletin genel politikalarına uyumlu olacak şekilde düzenlenmiş ve devletin birliğini ve bütünlüğünü bozabilecek unsurlardan kaçınılmıştır.

1923-1946 yılları arasında tek parti yönetimi, ülkeyi modernleştirme ve ulusal bir kimlik oluşturma hedefleri doğrultusunda geniş kapsamlı reformlar gerçekleştirmiştir. Bu dönemde CHP tek parti olarak iktidarda bulunmuş ve modernleşme hedefleri doğrultusunda pek çok alanda önemli reformlar gerçekleştirmiştir.

1946 yılına gelindiğinde Türkiye’de çok partili siyasi sisteme geçiş yaşanmıştır. 1946 yılında yapılan çok partili seçimler sonucunda, CHP’nin tek parti iktidarı sona ermiş ve çeşitli siyasi partilerin kurulmasına izin verilmiştir. Türkiye İşçi Partisi (TİP), DP gibi önemli siyasi oluşumlar bu dönemde ortaya çıkmış ve siyasi partilerin seçimlerde iktidar seçilebilme amaçlarını ön planda tuttıkları rekabete dayalı bir siyasi ortam oluşmuştur. Bu dönem, demokrasi bakımından olumlu sayılabilecek gelişmelerin yaşandığı bir dönem olsa da 1960 yılına gelindiğinde Türkiye bir askeri darbe ile sarsılmış ve DP hükümeti devrilerek ülkedeki demokratik süreçler kesintiye uğratılmıştır.

1924 Anayasası’nın yürürlüğe girmesiyle birlikte devlet idaresinin birçok alanında olduğu gibi yerel yönetimler ile ilgili olarak da yeni kurulmuş olan devletin temel değerleriyle uyumlu bir hukuki düzenlemelerin oluşturulması gerekliliği ortaya çıkmış ve bu kapsamda birçok düzenleme 1930’ların ortalarına kadar uygulamaya konulmuştur.

1924 Anayasası, 1921 Anayasası’ndan farklı bir yaklaşım izleyerek merkeziyetçiliği benimsemiş ve âdem-i merkeziyetçi modelden tümüyle uzaklaşmıştır. Artık anayasada il yerel yönetiminin yetkileri belirtilmemekte, il ve bucak meclisleri hakkında herhangi bir ifade yer almamaktadır (Uygun, 2015). 1924 Anayasası’nın 89. maddesi, Türkiye’nin ekonomik ve coğrafi faktörleri gözetilerek idari birimler olan iller, ilçeler, bucaklar, kasabalar ve köylere bölündüğünü belirtmektedir. Anayasanın 90. maddesinde yer alan idari birimlerden illere, kasabalara ve köylere tüzel kişilik statüsü verilmiştir. Anayasanın 91. maddesi, il düzeyindeki faaliyetlerin yetki genişliği ve görev bölümü ilkesine uygun bir biçimde gerçekleştirileceğini ifade etmektedir (Kırılmaz ve Kılıç Kırılmaz, 2014). 1924 Anayasası’ndaki görev bölümü ilkesi yasama, yürütme ve yargı organlarının ayrılığına değil, merkezi idare ile yerel yönetimlerin birbirinden ayrı belirgin görev sahalarına sahip olmasına vurgu yapmaktadır (Akarca, 2023). 1924 Anayasası’nda mahalli idarelerle ilgili düzenlemeler oldukça kısıtlıdır ve doğrudan belediyelerle

ilgili herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Bununla birlikte, 85. madde belediyelerin vergi yetkisi konusundan bahsetmektedir (Akarca, 2023). 1924 Anayasası'nda mahalli idarelerle ilgili detaylı düzenlemeler yerine, belediyelere vergi konularında atıfta bulunan 85. madde bulunmaktadır.

1924 Anayasası döneminde belediyeler ile ilgili herhangi bir hüküm bulunmaması sebebiyle 1877 tarihli Vilayet Belediye Kanunu 1930 yılına kadar etkin olarak kullanılmıştır. 1924 Anayasası'nda mahalli idarelerle ilgili düzenlemeler oldukça kısıtlıdır ve doğrudan belediyelerle ilgili herhangi bir düzenleme yoktur. Bu kanunun yürürlükte olduğu süreçte başka bir önemli gelişmede Ankara'da gerçekleşmiştir. 1924 tarihli ve 417 sayılı Kanun'la, Ankara'nın adı "Ankara Şehremaneti" olarak değiştirilmiştir (Batal, 2022). 1924 Anayasası, dönemin siyasi atmosferine uygun olarak merkezi otoriteyi güçlendirmeyi amaçlamış ve bu doğrultuda yerel yönetimleri merkezi hükümetin sıkı denetimi altına almıştır. Yerel yönetimlere tanınan kısıtlı yetkiler, onların merkezi idarenin yardımcı kuruluşları gibi işlev görmesine neden olmuş, bu durum yerel özerkliği ve vatandaş katılımını önemli ölçüde engellemiştir. Demokrasinin temel ilkelerinden biri olan yerel yönetimlerin özerkliği ve katılımcılığı, 1924 Anayasası'nda yeterince sağlanamamış, bu da demokratik mekanizmaların tam olarak işlemlerini zorlaştırmıştır. Yerel yönetimlerin, halkın yerel ihtiyaçlarına uygun politikalar üretebilmesi ve hesap verebilir olması demokratik bir sistem için elzemken, bu anayasanın merkeziyetçi yapısı bu gerekliliklerin yerine getirilmesini zorlaştırmıştır. Sonuç olarak, 1924 Anayasası'nın yerel yönetimlere yaklaşımı, merkezi denetimi ön planda tutarak yerel demokrasinin gelişimini kısıtlamıştır.

2.3.1. İl Özel İdaresi

İl özel idaresi, bir ilin coğrafi sınırları içerisinde yerel hizmetlerin sunulmasını sağlayan yerel yönetim birimlerinden biridir. İl özel idareleri, diğer yönetim birimleri olan belediyeler ve köylerden farklı olarak il sınırları içerisindeki tüm coğrafyaya hizmet sunma sorumluluğuna sahip olan yerel yönetim birimleridir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de belediyelere yönelik yeterli hukuki düzenlemelerin olmaması, iç ve dış siyasi olayların etkisi ve yeni kurulan devletin güçlendirilme çalışmaları il özel idaresi yapısının önemini artırmıştır (Eyidiker, 2019).

1426 sayılı Vilayet İdaresi Kanunu, 18 Nisan 1929'da kabul edilmiş ve 5 Mayıs 1929 tarihinde 71 madde ile yürürlüğe girerek 1913'te çıkartılan İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu'nun vilayet idaresi ile ilgili birinci bölüm hükümlerini geçersiz kılmıştır. Yürürlüğe giren bu kanun, merkeziyetçi ve âdem-i merkeziyetçi anlayışlar arasında bir dengenin kurulmasını sağlamıştır.

1426 sayılı Kanun ile ülkedeki idari yapı coğrafi ve ekonomik faktörlere dayalı olarak iller, ilçeler ve bucaklar şeklinde düzenlenerek anayasaya uygun bir taşra yapılanması sağlanmıştır. 1426 sayılı Kanun, ülkenin idari yapısını merkeziyetçi bir yaklaşımdan uzak, tamamen ülke gerçekleri ve ihtiyaçlarına uygun bir şekilde düzenlemeyi amaçlamıştır. Bu düzenleme ile liva kademesi mülki idare kademeleri arasından çıkarılmış, illerin yönetimi daha esnek ve yerel ihtiyaçlara duyarlı bir yapıya kavuşturulmuştur (Eyidiker, 2019). İki bölümden oluşan bu kanunun birinci kısmında genel idare, ikinci kısmında ise özel idare düzenlenmiştir. 1923-1945 yılları arasındaki tek parti döneminde, il özel idareleri vilayet yönetiminde alınacak kararlar için danışılan önemli bir yapı olarak belirgin bir rol oynamıştır. Bu dönemde, il özel idareleri işlevsel olarak giderek daha da önem kazanan yapılar olmuştur. Ancak çok partili hayata geçiş ile belediyelerin daha çok ön plana çıkması ve etkinliklerini artırması, il özel idarelerinin zamanla işlevlerini kaybetmelerine neden olmuştur.

1949 yılında kabul edilen 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu, 1426 sayılı Vilayet İdaresi Kanunu'nu yeniden düzenleyerek Türkçeleştirmiştir. 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu'nun kabulüyle birlikte, yönetim birimlerinin adlandırılmasında değişiklik yapılmıştır. Vilayet yerine il, kaza yerine ilçe ve nahiye yerine bucak kavramları kullanılmaya başlanmıştır. Bu sayede idari birimlerin isimlendirilmesinde yeni kavramlar benimsenmiştir (Kartal, 2013).

1949'da kabul edilen 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu, il özel idarelerine yönelik düzenlemelerde sınırlı değişiklikler içermektedir. Bu kanunla il özel yönetimlerine ilişkin yapılan düzenlemelerin kapsamı ve etkisi oldukça sınırlı düzeyde kalmıştır (Eyidiker, 2019).

Çok partili siyasal hayata geçilmesi ile il özel idarelerinin işlevlerinde azalma olduğu gözlemlenmiştir. Diğer taraftan belediyelerin gücünde önceki döneme kıyasla artış yaşanmıştır. Bu durum, belediyelerin daha demokratik bir yapısının olmasından ötürü siyasetteki ağırlığını hissettirdiğini, il özel idarelerinin ise valilerin etkisi altında kalarak hükümette, yasama organında ve kamuoyunda yeterince sesini duyuramayarak siyasette etkin bir ağırlık ortaya koyamadıklarını göstermektedir. Sonuç olarak, çok partili siyasal hayata geçiş il özel idareleri açısından olumsuz sonuçlar doğururken, belediyeler açısından ise olumlu sonuçlar doğurmuştur (Eyidiker, 2019).

2.3.2. Belediye

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, yerel yönetimlerde hem demokratikleşme hem de merkeziyetçilik yönünde çelişkili adımlar atılmıştır.

1876 Kanun-i Esasi, belediyelerin seçimle iş başına gelen meclislerce yönetilmesini ve bu meclislerin yetkilerinin kanunlarla belirlenmesini öngörerek yerel demokrasiye bir kapı aralamıştır. 1877 Dersaadet Belediye Kanunu, İstanbul'daki belediye sayısını artırarak yerel hizmetlerin yaygınlaştırılmasına katkıda bulunmuştur. 1912'de çıkarılan kanunla belediye daireleri şubelere dönüştürülerek yerel yönetimlerin daha işlevsel hale getirilmesi amaçlanmıştır. Ancak, 1913 Geçici Vilayet Kanunu ile yerel demokrasi askıya alınarak merkeziyetçi bir yönetim anlayışı benimsenmiş, bu da yerel yönetimlerin özerkliğinin kısıtlanmasına yol açmıştır. Bu dönemdeki değişimler, imparatorluğun içinde bulunduğu siyasi ve sosyal koşulların bir yansıması olarak hem yerel yönetimlerin güçlendirilmesi hem de merkezi otoritenin korunması arasında bir denge kurma çabasını ortaya koymaktadır (Ortaylı, 1998; Tortop vd., 2007). Bu yapı 1930'da 1580 sayılı Belediyeler Kanunu çıkarılana dek değiştirilmemiştir.

1924 tarihli 417 sayılı Ankara Şehremaneti Kanunu, yeni başkent Ankara'ya özgü bir yönetim modeli oluşturarak, İçişleri Bakanlığı'nın atadığı bir Şehremini, bir belediye dairesi ve 24 üyeli bir Belediye Umumi Cemiyeti'nden oluşan bir yapı getirmiştir. Bu düzenleme, başkentin hızla gelişen ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla merkeziyetçi bir yaklaşımı benimsemiş, bütçelerin cemiyet tarafından hazırlanıp bakanlıkça onaylanması, zabıta hizmetlerinin polis teşkilatınca yürütülmesi ve memur maaşlarının bakanlıkça ödenmesi gibi uygulamalarla merkezi denetimi güçlendirmiştir. Ankara'nın başkent olarak özel statüsü, bu kanunla belirginleşmiş ve şehrin modernleşme sürecinde merkezi yönetimin etkin rol oynamasını sağlamıştır (Tortop vd., 2007).

1930 tarihli 1580 sayılı Belediyeler Kanunu, Türkiye'deki yerel yönetim anlayışında bir devrim yaratarak, il ve ilçe merkezleri ile 2.000'den fazla nüfusa sahip tüm yerleşim yerlerinde belediye kurulmasını zorunlu kılmıştır. Bu kanun, belediye yönetimini meclis, encümen ve başkan olmak üzere üç temel organa ayırmış, meclisi halkın seçtiği üyelerden oluşan en yüksek karar mercii, encümeni ise hizmet birimlerinin yöneticileri ve meclisçe seçilen üyelerden müteşekkil ikinci karar organı olarak belirlemiştir. Belediye başkanlığı, yürütme görevini üstlenmiş, 1963'e kadar meclis üyeleri arasından seçimle veya belirli şartlar altında merkezi yönetim tarafından atama yoluyla belirlenirken, bu tarihten sonra doğrudan halk tarafından seçilmeye başlanmıştır. Bu düzenleme, yerel yönetimlere daha standart ve işlevsel bir yapı kazandırarak, yerel hizmetlerin etkinliğini artırmayı ve yerel demokrasiyi güçlendirmeyi amaçlamıştır (Afetinan, 1998).

2.3.3.Köy

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, 1923-1960 döneminde, köylerin gelişimi, ülkenin çağdaşlaşma ve kalkınma hedefleriyle paralel olarak ilerledi. 1924'te yürürlüğe giren 442 sayılı Köy Kanunu, bu yerleşim yerlerinin hukuki statüsünü belirleyerek, 2.000'den az nüfusa sahip yerleri "köy", 2.000-20.000 arasında "kasaba" ve 20.000'den fazlasını "şehir" olarak sınıflandırdı. Bu kanun, köylerin yönetiminden tarımsal faaliyetlere, eğitimden sosyal konulara kadar geniş bir yelpazede düzenlemeler yaparak, köy ve ziraat kongreleri gibi etkinliklerle köylülerin eğitime ve bilinçlendirilmesine odaklandı. Köy enstitüleri gibi projelerle de desteklenen bu dönem, köylerin modernleşme sürecinde önemli bir adım biçiminde kabul edilmektedir (Batal, 2022). Bu dönemde, köylerde tarımsal üretimin artırılması ve modernleştirilmesi için tarımsal kooperatifler kurulmuş ve tarım eğitimi veren köy enstitüleri açılmıştır. 1945 yılında kabul edilen 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanun, çiftçilere toprak sahibi olma fırsatı sunarak tarım sektörünü desteklemeyi amaçlamıştır (Yaylı, 2008). Ayrıca, altyapı çalışmalarına odaklanılmış ve su kanalları, yollar ve köprüler gibi projelerle ulaşım ve tarımsal üretim kolaylaştırılmıştır.

Köy Kanunu'nun kırsal yerleşimleri güçlendirme amacı, yeterli kaynak ve destek sağlanamaması nedeniyle tam olarak gerçekleşemedi. 1929'daki ekonomik çöküş ve ardından gelen II. Dünya Savaşı, kanunun uygulanmasını aksattı. Savaşın ardından, köylerin yetersiz gelirleri ve temel hizmetlerdeki eksiklikler, devletin bu hizmetleri üstlenmesini zorunlu kıldı. Devlet, yol, su ve okul gibi temel ihtiyaçları karşılayarak köylerdeki yaşam koşullarını iyileştirmeye çalıştı. Bu durum, köylerin kendi kendine yetme potansiyelini artırmak yerine, devletin müdahalesini güçlendirmiştir (Batal, 2022).

Sonuç

Erken Cumhuriyet Dönemi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan çok partili döneme kadar uzanan, 1923-1945 yılları arasında kapsayan kritik bir zaman dilimi olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde siyasi kurumlar, ülkenin yönetim yapısını şekillendiren temel unsurlar olarak öne çıkmıştır. CHP tek parti yönetimi altında geçen bu dönemde, ulusçuluk, laiklik, devletçilik, halkçılık, inkılapçılık ve cumhuriyetçilik ilkeleri, devletin ve toplumun temel dayanakları olarak benimsenmiştir. Tek parti yönetimi, modernleşme hedeflerine ulaşmak için merkezi bir otorite ve hızlı karar alma mekanizması sağlamıştır. Ancak, bu durum aynı zamanda demokratik katılımın sınırlandırılmasına ve farklı görüşlerin bastırılmasına yol açmıştır.

1924 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti'nin hukuki temelini oluşturmuştur. Bu anayasa, egemenliğin millete ait olduğunu vurgulamış ve devletin temel organlarını belirlemiştir. Yapılan hukuki düzenlemeler, modern bir hukuk sisteminin kurulmasını ve devletin işleyişinin yasal bir zemine oturtulmasını amaçlamıştır. Ancak, bazı antidemokratik uygulamalar ve yargının bağımsızlığına yönelik eleştiriler, bu dönemin tartışmalı konuları arasında yer almıştır. İstiklal Mahkemeleri gibi yapılar, dönemin siyasi atmosferini yansıtan ve eleştirilen uygulamalar arasında yer almıştır.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, modern bir bürokrasi ve devlet yapısı oluşturulmuştur. Bu süreçte, liyakat esasına dayalı bir memuriyet sistemi kurulmuş ve devletin hizmet kapasitesi artırılmıştır. Bürokrasinin güçlenmesi, devletin modernleşme projelerini hayata geçirmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ancak, bürokrasinin aşırı merkeziyetçi yapısı ve toplumsal taleplere yeterince duyarlı olmaması, eleştirilere neden olmuştur. Özellikle kırsal kesimdeki vatandaşların bürokrasi ile ilişkilerinde yaşadığı zorluklar, bu eleştirilerin temelini oluşturmuştur.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, eğitim, kültür, ekonomi ve sosyal yaşam alanlarında kapsamlı modernleşme projeleri hayata geçirilmiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu, eğitim sisteminin birleştirilmesini ve laikleştirilmesini sağlamıştır. Harf Devrimi, okuryazarlık oranının artırılmasına ve ulusal bir kültürün oluşturulmasına katkıda bulunmuştur. Ekonomik alanda, devletçilik politikaları benimsenmiş ve sanayileşme çabaları hızlandırılmıştır. Ancak, ekonomik kalkınmanın dengesizliği ve kırsal kesimin ihmal edilmesi, toplumsal gerilimlere yol açmıştır. Köy Enstitüleri gibi projeler, kırsal kalkınmaya yönelik önemli adımlar olsa da bu projelerin etkileri sınırlı kalmıştır.

Erken Cumhuriyet Dönemi, ulus-devlet inşasının ve ulusal kimliğin oluşturulmasının en yoğun yaşandığı dönemdir. Tarih ve dil alanında yapılan çalışmalar, ulusal bir tarih ve dil bilincinin oluşturulmasını amaçlamıştır. Ancak, bu çalışmaların bazıları, farklı etnik ve kültürel kimliklerin dışlanmasına neden olmuştur. "Türk Tarih Tezi" ve "Güneş Dil Teorisi" gibi yaklaşımlar, ulusal kimliğin inşasında önemli rol oynamış, ancak eleştirilere de maruz kalmıştır.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, toplumsal tabakalar ve sınıf ilişkileri önemli ölçüde değişmiştir. Yeni bir orta sınıfın oluşması, kentleşme ve sanayileşme süreçleri, toplumsal hareketliliği artırmıştır. Ancak, kırsal kesimde yaşayanların ve işçi sınıfının sorunları, yeterince çözüme kavuşturulamamıştır. Toprak reformu gibi girişimler, kırsal kesimdeki eşitsizlikleri gidermeye

yönelik adımlar olsa da bu reformların uygulanmasında yaşanan zorluklar, toplumsal gerilimleri artırmıştır.

Erken Cumhuriyet Dönemi, Türkiye'nin tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bu dönemin mirası, Türkiye'nin günümüzdeki siyasi, toplumsal ve kültürel yapısını derinden etkilemektedir. Bu dönemde yapılan reformlar ve düzenlemeler, Türkiye'nin siyasi, idari, ekonomik ve sosyal yapısını derinden etkilemiştir. Ancak, tek parti yönetiminin benimsenmesi ve bazı antidemokratik uygulamaların görülmesi, demokratikleşme sürecindeki zorlukları ortaya koymuştur. Bu dönemin analiz edilmesi, Türkiye'nin geçmişini anlamak ve geleceğini şekillendirmek için önemlidir.

Kaynakça

- Afetinan, A. (1998b). *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akarca, A. (2023). "Türkiye'de Yerel Yönetim Reformları: Belediye Yönetimi". *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 13(2): 1545-1568.
- Akın, İ. F., (1999). *Türk Devrimi Tarihi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Akın, R. (2010). *Türk Siyasal Tarihi 1908 – 2000*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Aksu, C. (2004). *Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri (Kuruluşundan 1876 Yılına Kadar)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Alkan, Y. S. (2022). Erken Cumhuriyet Dönemi Kemalizmi "Kapsamlı Bir Doktrin" miydi?, (s.7-34), içinde *Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye (1923-1950) Disiplinler Arası Bir Bakış*, (Ed. Kadriye Okudan Dernek ve Funda Kemahlı Garipoğlu), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Arı, İ. (1982). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Atatürk, M. K. (1981). *Nutuk-Söyleş, Cilt I, XXIII*. Dizi-Sa.2, Ankara: TTK Basımevi.
- Aydilek, E. ve Bükücü Kazkondur, Ş. (2016). "Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Devlet Aygıtının Dönüşümü", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*(55), 173-194.
- Batal, S. (2022). "Tanzimat Döneminden Günümüze: Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Reform Tarihi". *Journal of History School*. 15(LIX): 2648-2686.
- Beyazyıldız, O. (2010). *Türkiye'de Yerel Yönetimler ve Demokratikleşme Sürecine Etkisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Çavdar, T. (1995). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Çiçek, Y. (2014). "Geçmişten Günümüze Türkiye'de Yerel Yönetimler". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 11(1): 53-64.
- Demirel, A. (2010). *İlk Meclisin Vekilleri – Milli Mücadele Döneminde Vekiller*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, A. (2019). Tek Parti Dönemi'nde Türkiye (1923-1950), içinde *Türkiye Cumhuriyeti Siyasal Tarihi*, (Ed. Muhittin Ataman), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, No: 3215.
- Devlet dairelerinin vekâletlere tefriki ve siyasî müsteşarların vazifeleri hakkında kanun https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc017/kanuntbmmc017/kanuntbmmc01703117.pdf İnternet Erişim: 22.01.2025.

- Diyanet İşleri Başkanlığı (2012). Kuruluş ve Tarihi Gelişim. <http://www.diyamet.gov.tr/turkish/dy/Diyanet-Isleri-Baskanligi-Duyuru-8221.aspx>, (Erişim Tarihi: 23.02.2025).
- Efe, H. ve Bibar, D. (2022). Erken Cumhuriyet Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Batılılaşma Politikaları, (s.57-88), içinde *Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye (1923-1950) Disiplinler Arası Bir Bakış*, (Ed. Kadriye Okudan Dernek ve Funda Kemahlı Garipoğlu), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Eryılmaz, B. (2010a). *Bürokrasi ve Siyaset: Bürokratik Devletten Etkin Yönetime*. 4. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Eryılmaz, B. (2010b). *Kamu Yönetimi*. 3. Baskı, Ankara: Okutman Yayıncılık.
- Eyidiker, U. (2019). "Osmanlı ve Türkiye'nin Yerel Yönetim Geleneğinde İl Özel İdarelerinin İşlev Sorunu". *Atlas International Refereed Journal on Social Sciences*. 5(17): 96-111.
- Gündüz, T. (1998). Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi (1923-1998). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 7, ss. 543-557.
- Güven, A. (2023). "Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Modernleşmesinde Türk Anayasalarının Rolü". *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives*. 11(1): 14-27.
- Hürriyet (1998). *Türk Ordusu*, 29.10.1998.
- İşık, H. M. (2003). 1921 ve 1924 Anayasal Düzenlemeleri Bağlamında Askeri Bürokrasinin Devlet Teşkilatı İçindeki Yeri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 3.
- Karaer, T. (1987). Cumhuriyet Türkiye'sinde Bakanlıkların Kuruluş ve Örgütlenmesine İlişkin Gelişimin Yasal Süreci. *Türk İdare Dergisi*, Sayı 374, ss. 39-40.
- Kartal, N. (2013). "Tanzimat'tan Cumhuriyete Osmanlı'da Mülki İdare". *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*. 4(1): 1-24.
- Keleş, R. (1998). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kırılmaz, H. ve Kılıç Kırılmaz, S. (2014). "Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Kamu Yönetimi: Anayasal Sistem, Yönetim Yapısı, Bürokrasi ve Reform Uygulamaları". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (40): 25-44.
- Kıvrak Köroğlu, E. (2022). Erken Cumhuriyet Döneminde Popülizm, (s. 35-56), içinde *Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye (1923-1950) Disiplinler Arası Bir Bakış*, (Ed. Kadriye Okudan Dernek ve Funda Kemahlı Garipoğlu), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kili, S. ve Gözübüyük, Ş. (2000). *Türk Anayasa Metinleri*. İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Koçak, B. ve Sadıç, V. (2020). “Türkiye’de Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı Çerçevesinde Merkezi Yönetim – Yerel Yönetim İlişkileri: İl Özel İdaresi”. *EKEV Akademi Dergisi*. (84): 143-160.
- Koçak, S. Y. ve Ekşi, A. (2010). “Katılımcılık ve Demokrasi Perspektifinden Türkiye’de Yerel Yönetimler”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2010(21): 295-307.
- Kodamanoğlu, M. N. (1991). Laik Devlet Düzenimizin İlk Yasal Dayanağı. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı 8, ss. 643-646.
- Küççük, Z. A. (2002). *Osmanlı Askeri Salnamelerine Göre Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ve Harbiye Nezareti Teşkilatı*. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.
- Ortaylı, İ. (1998). Devraldığımız Miras. (s. 143-152) içinde (Ed. Dursun, D. ve Al, H.), *Türkiye’de Yönetim Geleniği (Kurumlar, Sorunlar ve Yeniden Yapılanma Arayışları)*, İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Özbudun, E. (1992). *1921 Anayasası*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Özbudun, E. (2012). *1924 Anayasası*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özmen, A. (2012). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Anayasalarda Merkezi Yönetim - Yerel Yönetim İlişkileri. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, ss. 171-175.
- Sanal, R. (1998). Tarihi Gelişimi İçerisinde Türk Anayasalarında Genel Yönetimin Taşra Örgütüne İlişkin Düzenlemeler ve Yönetim Deseniindeki Değişmeler. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 6, Sayı 22, ss.173-200.
- Sencer, M. (1986). *Türkiye’nin Yönetim Yapısı*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Şener, T. ve Emiş, F. (2022). Tek Parti Döneminden Demokrasiye Geçiş Dörtlü Taktik ve 1946 Seçimleri, (s.109-130), içinde *Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye (1923-1950) Disiplinler Arası Bir Bakış*, (Ed. Kadriye Okudan Dernek ve Funda Kemahlı Garipoğlu), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tanör, B. (1998). *Türkiye’de Kongre İktidarları (1918-1920)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tanör, B. (2014). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tarhanlı, İ. B. (1993). *Müslüman Toplum Laik Devlet - Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığı*. İstanbul: AFA Yayıncılık.
- Tortop, N., İsbir, E. G., Aykaç B., Yayman H. ve Özer A. (2007). *Yönetim Bilimi*. Ankara: Nobel Yayınları.

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, (1944). Birinci Devre, C. 7, Ankara: TBMM Matbaası.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, (1956). Birinci Devre, C. 1, Ankara: TBMM Matbaası.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, (1981). Birinci Devre, C. 2, Ankara: TBMM Matbaası.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, (1981). Birinci Devre, C. 5, Ankara: TBMM Matbaası.
- Uygun, O. (2015). “Yerel Yönetim Reformu İçin Anayasal İlkeler”. *Strategic Public Management Journal*. 1(2): 1-27.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü. *Tarihî Vakıflar*. <http://www.vgm.gov.tr/sayfa.aspx?Id=3>, (Erişim Tarihi: 21.02.2025).
- Yamaç, M. (2020). Türkiye Devleti’nin İlk Anayasası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt: 22, Sayı: TBMM’nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı, Kasım 2020, 204-220.
- Yayla, Y. (1982). *Anayasalarımızda Yönetim İlkeleri: tevs-i mezuniyet ve tefrik-i vezâif*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayını.
- Yaylı, H. (2008). *Türkiye’de Belediyelerin Yeniden Yapılandırılması: 2004 Belediye Reform Çalışmalarının Değerlendirilmesine Yönelik Bir Çalışma*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Yılmaz, H. (2005). Türk Silâhlı Kuvvetleri ve Millî Savunma Hizmeti. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 54, Sayı 4, ss. 375-430.
- Yüksek Denetleme Kurulu. *Türkiye’de Yüksek Denetim*. <http://www.ydk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 24.02.2025).

XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Keles'te (Kiraz) Kullanılan İsimler ve Lâkaplar (Temettüât Defterlerine Göre)

Samet Yıldız¹

Özet

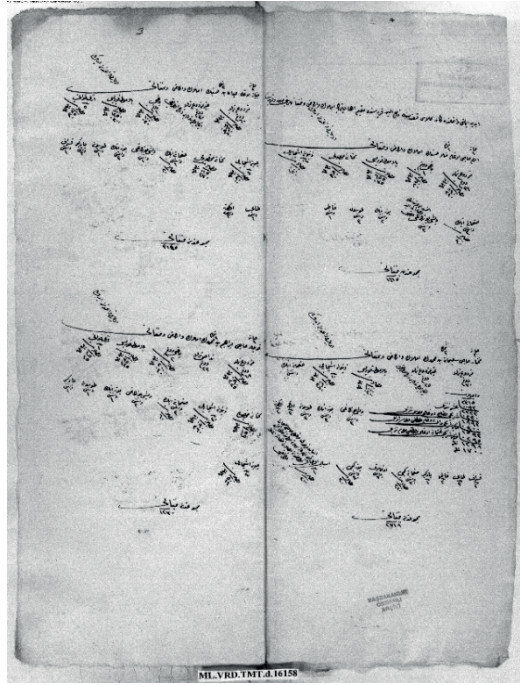
Devlet ile kendisini meydana getiren milleti/halkı arasında ciddî bir ünsiyet bulunmaktadır. Maddî ve manevî açılardan ele alınabilecek olan devlet-millet bağı, farklı farklı alanlarda boy gösteren unsurlar çerçevesinde kendisini gösterir. Bahse konu unsurlar arasında bulunan vergiler, devletin ayakta kalabilmesi noktasında oldukça önemlidirler. Bundan ötürüdür ki; Osmanlı İmparatorluğu, hâne reislerini ve her türlü maddî varlığını kayıt altına alma çabasına girmiş ve “temettüât defteri” adı verilen kayıtlar tutulmuştur.

Bu çalışmada; günümüzde İzmir'e bağlı bir ilçe hüviyetinde bulunan Kiraz'ın (Keles) XIX. yüzyılın ilk yarısındaki durumu incelenmiştir. Bahse konu incelemeler, 1845 yılında kaydedilmiş olan ve Keles bünyesindeki yerleşim birimleri hakkında bilgiler içeren temettüât defterleri doğrultusunda yapılmıştır. Bu gerekçyledir ki; “Giriş” kısmı, “makalenin asıl kaynağı” olarak ifade edebileceğimiz temettüât defterleri hakkında bilgiler içermektedir. Temettüât defterleri hakkında bilgi verilmesinin ardından, daha önce bir teze konu olmuş olan bu verilerin nasıl kullanıldığına ilişkin açıklama yapılmış ve Keles'e dair tutulan defterlerin “arşiv tasnif numaraları” paylaşılmıştır. Akabinde başlayan ilk bölüm, Keles'in coğrafi özelliklerini ve tarihini ele almaktadır. Bu bölüm, birtakım harita ve tablolar vâsıtasıyla da desteklenmiştir. Sonrasında, asıl kısma geçilmiş ve Keles'te kullanılan isimler ve lâkaplar hakkında bilgi verilmiştir. Temettüât defterlerinde kayıtlı bulunan hâne reislerine ilişkin bilgiler ise, “Ekler” kısmında paylaşılmıştır.

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Bornova/İZMİR, E-Posta: sametyildiz.iletisim@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4098-2718.

Giriş

Hayatı süresince insan, kendisine has bir kimliğe sâhip olur. Bir temel üzerinde oluşan ve süreç içerisinde “ortak gövdeye bağlı dallar” misali çeşitli kollara ayrılan şahsî kimlik; yaratılış fitratının ve ailevî hususların yoğrulmasıyla başlar. İsimlerin, belki de lâkapların ilk kez telâffuz edildiği ve tam anlamıyla “şahsî kimliğin” verildiği aile hayatı; özelde insanın, genelde de toplumun kültürel dinamiklerini şekillendirecek bir olgudur. Bahse konu olgunun üzerine eklenen “çevre” faktörü, şahsî kimliği ciddi oranda etkileyen ve “toplumsal kimlik” ortaya çıkarabilecek kudrete sâhip olan bir faktördür. Dolayısıyla; isimlere ve lâkaplara ilişkin veriler tam olarak tespit edildiğinde bir bölgenin veya toplumun tarihine yönelik ciddi adımlar atılabilir. Nitekim XIX. Yüzyıl Osmanlı’sının tarih kaynaklarından olan “temettüât defterleri” zikredilen konuya ilişkin önemli bir “veri deposu” olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görsel-1: Temettüât Defterlerinden Alman Örnek Bir Varak

Kaynak: ML.VRD.TMT.d.02178 (Elbi Karyesi Temettüât Defteri)

XIX. yüzyılın ilk yarısı hakkında bilgiler veren temettüât defteri, Osmanlı İmparatorluğu’nun “tebaasını maddî-manevî tanımak” emeline uygun olarak ortaya çıkmıştır. Arapça bir kelime olan “temettüât” sözcüğü; “fayda

sağlama, gelir ve kâr elde etme” anlamlarına tekâbüil eden “temettü” sözcüğü² ile kelimeye “çoğul eki (-lar, -ler)” getiren “-ât” takısının bileşimidir. Adından da anlaşılacağı üzere; maddî duruma ilişkin tutulan temettüât defterleri, *tebaaya* mensup “hâne sâhibi” erkekleri ve sâhip oldukları her türlü maddî varlığı kaydederlerdi. Bahse konu varlıklar arasında gayrimenkul (tarla, bağ, bahçe, zeytinlik vb.); değirmen, kahvehane, bakkal vb. işletme; çeşitli türlerde hayvanlar, her bir hayvan türünden kaç adet (baş) olduğu; ticarî ortaklık veya kiralanmış bir gayrimenkul arazi üzerinde icra edilen tarımsal faaliyet gibi pek çok gelir kaynağı bulunmaktadır. Böylece; bir hânenin senelik olarak elde ettiği gelir hesaplanacak ve devlet, hâne reisinin geliri nispetinde vergi toplayacaktı.³

Temettüât defterleri, maddî bilgilerin yanı sıra birtakım sosyo-kültürel hususiyetler de içermektedirler. Bunlar arasında; isimler ve lâkaplar, karye, mahalle ve çiftlik adları, aşiret ve konar-göçer topluluk adları gibi mühim bilgiler bulunmaktadır. Ayrıyeten, temettüât defterinde kaydı tutulan karyenin muhtar-ı evveli, muhtar-ı sânisî, imam ve hatibi, varsa diğer cemaatlerin liderleri (papaz, haham vs.) hususunda bilgiler de edinilmektedir. Keza, kayıtların tutulmasında muhtarların (muhtar-ı evvel, muhtar-ı sâni) ve bölgenin ileri gelen şahsiyetlerinden görülen imamların, papazların ve kocabaşlarının⁴ üstlendikleri görev yadsınamaz niteliktedir.⁵

Devletin idarî teşkilâtına göre tutulan temettüât defterleri, devlet bünyesindeki nahiye, karye, mahalle ve çiftlik gibi küçük yerleşim birimlerin kayıtlarını içermektedirler. Böylece; en küçük idarî birimden başlayarak kaza, sancak ve nihâyetinde de vilâyet hakkında genel bir “sosyo-ekonomik” tespit yapabilmek mümkün olmaktadır.

Bu çalışmada; Keles bünyesindeki *tebaanın* isim ve lâkap bilgileri üzerinde durulacaktır. Temettüât defterlerinin ışığında XIX. asrın ilk yarısına odaklanacak olan eser, Keles’in sosyo-kültürel açıdan değerlendirilmesine katkıda bulunacaktır. Ancak, yeri gelmişken belirtilmelidir ki; Keles, temettüât defterleri bakımından bir “yüksek lisans” tezine konu olmuştur. “Temettüat Kayıtlarına Göre 19. Yüzyıl Ortalarında Kiraz/Kilas Kazasının Sosyo-Ekonomik Durumu (1844-1845)” başlığını taşıyan ve Aytaç Tütüncü tarafından hazırlanan tez⁶; gerek içerik bakımından ve gerekse defterlerin

2 Mehmed Sâlâhi, II, 1313: 146; Pakalın, III, 1993: 453; Şemseddin Sâmî, 1317: 437.

3 Adıyke, 2000: 772.

4 Kocabası; Osmanlılarda, Rumeli’de bulunan Hristiyan köylerinde ihtiyarlar ileri-gelenlerinin lideri/başkanı olan kimse. Bkz. Baykal, 1981: 60.

5 Kütükoğlu, 1995: 397-398.

6 Bkz. Aytaç Tütüncü, *Temettüat Kayıtlarına Göre 19. Yüzyıl Ortalarında Kiraz/Kilas Kazasının*

incelenmesi bakımından birtakım noksanlıklara sâhiptir. Noksan görülen yerler, şöyle sıralanabilir:

1. Keles adının anlamı ve tarihî kökenleri ile Kiraz'ın coğrafyası kısımlarında birtakım “akademik olmayan” kaynaklardan aynen alıntılar bulunmakta.
2. Bölgenin tarihi hakkında bölüm, alt-bölüm veya herhangi bir kapsamlı açıklama yapılmamıştır. Dolayısıyla; araştırma konusu olarak belirtilen bölge, tarihî zemine oturtulamamış ve doğrudan temettüât defterleri bahsine geçilmiştir.
3. Tezdeki en büyük sorunlar arasında; Keles'in ve Keles'e bağlı bulunan köy ve çiftlik adlarının yanlış okunması gelmektedir. Meselâ; Keles, “Kilas” olarak ele alınırken Elbi köyü “Elin”, Emenler köyü “Ennar”, Karaburç köyü “Karabaş”, Sırmalı köyü “Sırmalı”, halk arasında “Şemetler” olarak da bilinen Şemedoğlu köyü “Şehidoğlu”, günümüzde “Suludere” adını taşıyan Yağas köyü “Yakası”, halk arasında “İpsara/İbsara” olarak da bilinen Absara köyü “Ayasra” şeklinde okunmuştur. Yâni, hâlihazırda temettüât defterine konu olmuş olan köylerin tamamına yakını, gerçekte olmayan şekillerde adlandırılmıştır.⁷ Ayrıca, tezin “Giriş” kısmında bulunan ve “Kiraz İsmiinin Kaynağı” başlığını taşıyan bölümde (s.34-35) “Keles” sözcüğü üzerinde durulmasına rağmen, niçin teze “Kilas” adı verilmiştir? Bu da akıllara takılan bir sorudur.
4. Temettüât defterleri okunurken birtakım atlamalar yapılması ve hâne sayılarının yer yer eksik gösterilmesi, tezdeki bir başka “büyük eksiklik” olarak değerlendirilebilir. Yağlar ve Karaman Çiftlikleri hususunda alenen gözlemlenebilecek olan bu durum⁸; defterlerin okunmasındaki eksiklikler gerek maddî varlıkların tespitine ve gerekse meslek, isim, unvan, lâkap gibi sosyo-ekonomik verilerin elde edilmesine ket vurmaktadır.
5. Keles'teki yaşama ve arazilerin kullanımına ilişkin bilgi veren bir unsur, belki de “tezde kullanımının gereksiz olduğu” düşüncesinden ötürü

Sosyo-Ekonomik Durumu (1844-1845), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Manisa 2019.

7 Tütüncü, 2019: 31. Köy isimlerinin orijinal hâlleri için bkz. Yıldız, 2024a: 41.

8 Tezin 36. Sayfasında verilen “temettüât defterindeki nüfusa” ilişkin bilgiler arasında “Yağlar” çiftliğinin adı geçmemektedir. Yağlar ve Karaman'ın aynı defterde bulunmasından kaynaklanabilecek olan duruma ilâveten; tez, Karaman'da 41 hânenin temettüât bilgisi bulunduğunu ele almaktadır. Ancak, Yağlar ve Karaman Çiftliklerinin temettüâtının mukayyit olduğu defterde 61 adet temettüât kaydı bulunmaktadır. Bkz. Tütüncü, 2019: 36; BOA. ML.VRD.TMT. d.02186.

atlanmıştır.⁹ Bahsedilen unsur, hâlihazırda Keles'te ikâmet etmese de burada arazi sâhibi olan şahıslara ilişkin verilerdir. Hangi şahsın, hangi köyde, ne kadar mal varlığı olduğu hakkında bilgi veren ve temettüât defterlerinin son kısmında bulunan verilerin atlanması; Keles'in arazi planlaması, rağbet gören köylerin tespiti, genellikle nerelerde ikâmet eden şahısların Keles'te mülk sâhibi oldukları gibi malûmatın ortaya çıkmamasına sebebiyet vermiştir.

6. Temettüât defterlerinde geçen hâne reislerinin isim, unvan, lâkap bilgileri, her köy için ayrı ayrı tablolar hâlinde verilebilirdi. Böylelikle; temettüât defterleri, bir “bütün” olmak suretiyle daha derli-toplu kullanılmış olurdu. Bir önceki maddede belirtildiği üzere; defterlerin okunmasında atlamalar yapılmış ve isimler ile lâkaplar meselesi de bu durumdan etkilenmiştir. Hangi lâkabin, hangi köydeki, hangi kişiye ait olduğu bilgisi ise; bahse konu tezde zaten tespit edilememektedir.

Yukarıda ifade ettiğimiz gerekçeler; Keles'i konu alan temettüât defterlerinin daha kapsamlı bir şekilde, yeniden ele alınmasına sebebiyet verebilir. Zira bölgenin XIX. yüzyılın ilk yarısındaki durumuna ilişkin önemli bir tarih kaynağı olan defterler, -dönemin diğer kaynaklarıyla birlikte ele alındığında- en azından “XIX. yüzyılın tamamen değerlendirilebilmesi” hususunda kilit rol oynamaktadırlar. Bu yüzdendir ki; Keles'in “gelire dayalı erkek nüfusuna” ilişkin isim ve lâkap bilgilerini irdeleyen bu çalışmamız, “bahsedilen durumu gidermenin yollarından bir tanesi” olarak görülmelidir.

Keles Kazasına ait temettüât defterleri ve defterler hakkındaki bazı bilgiler, şöyledir:

Tablo-1: Keles (Kiraz) Kazasına İlişkin Temettüât Defterlerine Ait Bilgiler			
Sıra Nu.	Karye Adı	Defterin Arşiv Tasnif Numarası	Fiziksel Özellikleri
1	Karye-i Çavuşdağı	BOA. ML. VRD. TMT. d.02173	Ciltsiz, Ebrusuz, 19X55 Ebadında, 32 Sayfa
2	Karye-i Çölmekçi	BOA. ML. VRD. TMT. d.02174	Ciltsiz, Ebrusuz, 20X56 Ebadında, 16 Sayfa
3	Karye-i Çanakçı	BOA. ML. VRD. TMT. d.02175	Ciltsiz, Ebrusuz, 20X56 Ebadında, 16 Sayfa
4	Karye-i Akkeçili	BOA. ML. VRD. TMT. d.02176	Ciltsiz, Ebrusuz, 20X56 Ebadında, 8 Sayfa
5	Karye-i Emenler	BOA. ML. VRD. TMT. d.02177	Ciltsiz, Ebrusuz, 20X56 Ebadında, 12 Sayfa

9 Örnek için bkz. BOA.ML.VRD.TMT. d.02173: 28-31; BOA.ML.VRD.TMT. d.02183: 26; BOA.ML.VRD.TMT. d.02186: 8-11; vd.

6	Karye-i Elbi	BOA. ML. VRD. TMT. d.02178	Ciltsiz, Ebrusuz, 21X56 Ebadında, 20 Sayfa
7	Karye-i Arkacılar	BOA. ML. VRD. TMT. d.02179	Ciltsiz, Ebrusuz, 21X56 Ebadında, 16 Sayfa
8	Karye-i Haliller	BOA. ML. VRD. TMT. d.02180	Ciltsiz, Ebrusuz, 20X55 Ebadında, 12 Sayfa
9	Karye-i Sııımlı	BOA. ML. VRD. TMT. d.02181	Ciltsiz, Ebrusuz, 19X56 Ebadında, 12 Sayfa
10	Karye-i Şemedeoğlu (Şemetler)	BOA. ML. VRD. TMT. d.02182	Ciltsiz, Ebrusuz, 20X56 Ebadında, 8 Sayfa
11	Karye-i Karaburç	BOA. ML. VRD. TMT. d.02183	Ciltsiz, Ebrusuz, 20X56 Ebadında, 28 Sayfa
12	Çiftlik-i Yağlar ve Çiftlik-i Karaman	BOA. ML. VRD. TMT. d.02185	Ciltsiz, Ebrusuz, 20X54 Ebadında, 24 Sayfa
13	Karye-i Absara	BOA. ML. VRD. TMT. d.02186	Ciltsiz, Ebrusuz, 20X45 Ebadında, 12 Sayfa
14	Karye-i Umurca (Umurcalı)	BOA. ML. VRD. TMT. d.02187	Ciltsiz, Ebrusuz, 20X55 Ebadında, 12 Sayfa
15	Nefs-i Keles	BOA. ML. VRD. TMT. d.02188	Ciltsiz, Ebrusuz, 20X55 Ebadında, 24 Sayfa
16	Karye-i Yağas (Suludere)	BOA. ML. VRD. TMT. d.02189	Ciltsiz, Ebrusuz, 19X55 Ebadında, 28 Sayfa

Harita-1: Günümüzde İzmir'e Bağlı Olan Kiraz İlçesi'nin Topoğrafyasını Gösterir Harita

1. Tarihi Ve Coğrafi Yönleriyle Keles (Kiraz)

Keles; Batı Anadolu'da, bugünkü İzmir sınırları içerisinde bulunmaktadır. İzmir'in en doğu kısmında bulunan ve sınır itibarıyla Nazilli (Aydın) ile Alaşehir ve Salihli (Manisa) illeriyle sınırdaş olan bölge; kuzey, kuzeydoğu ve güneydoğu yönleri bakımından dağlık ve engebeli bir araziye sâhiptir.¹⁰ Coğrafi konumu itibarıyla Akdeniz ikliminin hâkim olduğu Keles; maki bitki örtüsüyle bezenmiş bir hâlde bulunmakta ve türlü meyve ile sebze üretimine olanak sağlamaktadır.

Şemseddin Sâmî, "tarih ve coğrafya sözlüğü" olarak kaleme aldığı *Kâmusü'l-A'lâm*'da Keles'i şöyle tarif etmektedir:

*"Aydın Vilâyeti'nin İzmir yâni merkez sancağına tâbi (Ödemiş) Kazası'nda ve Ödemiş'in 28 kilometre şarkında nahiye merkezi bir karye olup, 362 ahâlisi vardır. Keles Nahiyesi kazanın kısm-ı şarkîsinden ibaret olup, 29 karyeden mürekkeptir. Ahâlisi 8032 kişi olup, cümlesi Müslim'dir. Arazisi mümbit olup, zahire ve meyve vesaireye müteallik hayli mahsulâtı vardır."*¹¹

Küçük Menderes Havzası dâhilinde bulunan Keles, tarih boyunca pek çok medeniyetin ve siyasî teşekkülün hâkimiyetinde kalmıştır. Bölgenin verimli araziler ile Küçük Menderes Nehri gibi mühim bir su kaynağına sâhip olması, bahse konu durumun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Nitekim Antik süreçte Lidya (Lydia) sınırları içerisinde bulunan bölge, kuzeyde "Tmolos" olarak adlandırılan Bozdağlar, güneyde de "Messogis" olarak adlandırılan Aydın Dağları tarafından kuşatılmıştır. Bu iki dağ silsilesi arasında bulunan Küçük Menderes Nehri ise, bu dönemde "Kaystros" nâmiyle anılmıştır. Bölgedeki tarımı besleyen bir nehir konumundaki Kaystros, dönem içerisinde "doğaya dair birtakım kutsal değerler atfedilmesi" olgusundan etkilenmiştir. Dolayısıyla; nehrin adı olan Kaystros, aynı zamanda "ırmak tanrısı" hüviyetine bürünmüştür.¹² Kaystros'a bu denli kıymet bahşeden Lidyalıların, nehrin kaynağı olan mahalle, yâni Keles'in "Kadın Deresi" olarak bilinen mevkiine de "kutsallık" atfetmeleri muhtemeldir.¹³ Keles, bahse konu dönem içerisinde¹⁴ "Coloe" olarak adlandırılmıştır.¹⁵

10 Bkz. Harita-1.

11 Şemseddin Sami, 1314: 3871.

12 Üreten, 2016: 572.

13 Yıldız, 2024a: 14.

14 Bölgedeki diğer yerleşimler ise, şunlardır: Palaiapolis (Beydağ), Dıgda (Adagide), Dioshieron (Birgi), Hypaipa (Datbey / Günlüce), Neikaia (Gerçekli-Ayasuret Dolayları), Dideiphyta (Gökçen dolayları), Thyaira (Tire), Almoura (Tire-Eskioba), Bona (Bonita, Boğaziçi), Larisa (yeri belli değil), Metropolis (Torbalı), Ephesos (Efes). Bkz. Sevin, 2001:188-189; Üreten, 2016: 565; Yıldız, 2024b: 71.

15 Kiraz adının kökeni ve tarihçesi hakkında tafsilâtı bilgi için bkz. Yıldız, 2024a: 7-11.

Lidya Devleti'nin Akhemenidler tarafından yıkılması (MÖ.547-546), Batı Anadolu'da Pers idaresinin başlamasına ve birtakım siyasî yapılar kurulmasına zemin hazırlamıştır.¹⁶ Ancak Küçük Menderes Bölgesi'nde varlık gösteren idarî birimler, Roma otoritesinin tesis edilmesine değin yapılarını muhafaza edebilmeyi başarmışlardır.¹⁷ Romalıların bölgede otorite kurmalarıyla birlikte; idarî birimler, birtakım dinî merkezlere ve buna dayalı adlandırmalara maruz kaldılar. Bu değişimlere maruz kalan yerleşimler arasında, çalışma konumuz olan Keles de bulunmaktadır ki; Kaytros'un doğduğu Kadın Deresi, bu dönemde "Kilbos" olarak adlandırılmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz üzere; nehrin doğduğu yere atfedilen kutsallık dolayısıyla Coloe (Kiraz), Palaiapolis (Beydağ) ve Neikaia (Ayasuret) yerleşimlerini kapsayan bölgeye "Kilbianon" adı verilmiştir.¹⁸ "Kilbosluların yeri/yurdu" anlamına tekâbüle edebilecek olan bu adlandırma, yukarı ve aşağı olmak üzere bölgeyi iki parçaya ayırmıştır. Buna göre; Coloe ve Palaiapolis "Yukarı Kilbianon" ve Neikaia ise "Aşağı Kilbianon" olarak benimsenmiştir (Bkz. Harita-2).¹⁹

Bölgede Bizans hâkimiyetinin başlaması, idarî yapılanmada ve bu yapılanmaların isimlerinin değiştirilmesine etkili olmuştur. Bizans İmparatorluğu'nun Hristiyanlığı kabul etmesi dolayısıyla yaşanan bu değişiklikler, daha önceki dönemlerde paganlıkla ilişkili olan mahalleri daha ziyade etkilemiştir. Koloe (Kiraz) ve Palaiapolis (Beydağ) ahalilerinin kendi hâlinde yaşamış olmaları dolayısıyla; milâttan sonraki dönemde "şehir" statüsüne bürünen bu yerleşimler, para basmaya gerek duymamışlardır.²⁰

Türkler, Malazgirt Meydan Muharebesi'nin (1071) ardından, Anadolu'nun "Türk yurdu" hâline getirilmesini hedeflediler. Bu hedefin gerçekleşmesi noktasında Anadolu'da başlayan hâkimiyet mücadeleleri, Anadolu'nun en batı kısmında bulunan İzmir'i de etkilemiştir. İzmir, Emîr Çaka tarafından fethedilmiş (1081) ve bölgede Türk hâkimiyeti başlamıştır. Ancak bu hâkimiyet, Emîr Çaka'nın vefatından kısa bir süre sonra ortadan kalmıştır. İzmir'deki Türk hâkimiyeti her ne kadar ortadan kalkmışsa da Türkler, Anadolu içerisinde hızlıca ilerlemişler ve Bizans'ın hâkimiyetine kritik darbeler indirmişlerdir. Bunun neticesinde; Bizans, -her ne kadar dinen ve siyaseten ayrı olsa da- "Katoliklerin lideri" konumundaki Papa'dan ve tabîi olarak Katoliklerden "yardım alabilme" umudunu beslemiştir.

16 Sevin, 2001:186-187.

17 Veli Sevin, bölgedeki kültürel varlığın ve yapının Septimius Severus (193-211) Dönemi'ne değin sürdüğünü belirtmektedir. Bkz. Sevin, 2001: 189.

18 Meriç, 1988: 203; Sevin, 2001:180.

19 William M. Ramsay'a göre; Neikaia, Coloe (Ramsay'a göre Kolose (?)) Yukarı Kilbianon arazisi içerisinde. Bkz. Ramsay, 1960: 121.

20 Meriç, 1988: 206.

Uzun bir dönem beslenen bu umut, Papa II. Urban Dönemi'nde icraata geçmiş ve Haçlı Seferleri süreci başlamıştır. Dolayısıyla; bu seferler, İzmir'in bulunduğu Batı Anadolu başta olmak üzere, Türklerin ve Müslümanların hâkim oldukları büyük bir coğrafyada etkili olmuşturlar.²¹

İzmir çevresindeki Bizans hâkimiyeti, Tavâifu'l-Mülûk dönemine değin sürmüştür. Bu dönemde ise, iyice gücünü yitiren Bizans, elde tuttuğu pek çok alanı kaybetmiştir. Küçük Menderes Bölgesi'nin bulunduğu İzmir de bunlardan bir tanesidir. Batı Anadolu'nun Türk hâkimiyetine girmesi için gayret gösteren Germiyanogulları Beyliği'nin sübaşlarından olan Aydınoglu (Mübarizü'd-Din) Mehmed Bey, Küçük Menderes üzerinde fetih faaliyetleri icra etmiş ve bu icraatın sonucunda beyliğini kurmuştur (1308).²² Beyliğin kurulmasından itibaren hızlıca artan seferler neticesinde; Aydınogulları Beyliği, Yıldırım Bayezid Dönemi'ne değin bağımsızlığını müdafaa etti. Yıldırım Bayezid'in fetihleri neticesinde Osmanlı İmparatorluğu'na ilhak olan beylik, Emîr Timur ile Yıldırım Bayezid arasında gerçekleşen Ankara Savaşı'nın (1402) ardından yeniden bağımsızlık kazandı. Osmanlıların "Fetret Devri" süresince birtakım hareketliliklere sahne olan bölge; Sultan II. Murad Dönemi'nde, kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine girdi (1426).

Bölgede Osmanlı hâkimiyetinin başlaması, bölgedeki idarî yapının aynen devam etmesine zemin hazırladı. XVI. asra kadar aynı şekilde kalan bölge; Kânunî Sultan Süleyman'ın seferleri dolayısıyla düzenlenen idarî teşkilâtın nasibini aldı ve Sığla Sancağı'na dâhil edildi. Aydın Bölgesi'nin doğu kesimlerinde yer alan Keles ise, Aydın Sancağı'na tâbi oldu. Bölge, Sultan II. Mahmud'un köklü reformları ve akabinde gelen idarî düzenlemelerden etkilendi. Yeniçeri Ocağı'nın lâğvından (1826) sonraki süreçte yapılan bu reformlar arasında, idarî taksimat, büyük bir yer tutmakta idi.²³ Öyle ki; bu dönemde Aydın, Menteşe, Saruhan ve Sığla Sancakları, "Aydın Eyâleti" çatısı altında toplanmıştır.

21 Ostrogorsky, 2006: 332.

22 Köprülüzâde Mehmet Fuad, 1928: 4.

23 II. Mahmud'un mahallî idareler noktasında reform yapmasına zemin hazırlayan gelişmeler ve bu gelişmelerin İzmir'e etkileri hakkında detaylı bilgi için bkz. Tuncer Baykara, *XIX. Yüzyılda Aydın Eyaleti*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İstanbul, 1966; Serap Tabak, *İzmir Şehrinde Mülki İdare ve İdareciler (1867-1950)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 1997.

Harita-2: Küçük Menderes Bölgesi'nin Antik Dönemdeki Doğu Kısımlarını Gösterir Harita (Bkz. Meriç, 1988: 204)

XIX. yüzyılın ilk yarısı (1845) hakkında bilgi veren temettüât defterlerine göre; Keles'teki karye, mahalle ve çiftlikler şunlardır: Çavuşdağı Karyesi, Çölmekçi Karyesi, Çanakçı Karyesi, Akkeçili Karyesi, Emenler Karyesi, Elbi Karyesi, Arkacılar Karyesi, Haliller Karyesi, Sırmılı Karyesi, Şemedoğlu (Şemetler) Karyesi, Karaburç Karyesi, Absara Karyesi, Umurca (Umurcalı) Karyesi, Yağas (Suludere) Karyesi, Yağlar Çiftliği ve Karaman Çiftliği. İsimleri zikredilen yerleşimlerin muhtarları ve imam-hatipleri hakkında temettüât defterlerinde tespit edilen bilgiler ise, şöyledir: Çavuşdağı Karyesi'nde "muhtar-ı evvel" Koca Hasan oğlu İsmail bin Hasan, "muhtar-ı sâni" Korgalıoğlu Molla Hasan bin Mehmed ve "hatib" Abdullah Efendi ibn-i Ali; Çölmekçi Karyesi'nde "imam" Molla Hüseyin bin İsmail; Emenler Karyesi'nde "muhtar" Zeyrek oğlu İbrahim, "imam" Ak Mehmed oğlu Molla Hüseyin; Elbi Karyesi'nde "muhtar" Hacı Süleyman bin Mehmed, "imam" Hacı oğlu Molla Hasan; Karaburç Karyesi'nde "hatib" Hasan Efendi ibn-i Mehmed; Umurca (Umurcalı) Karyesi'nde "muhtar-ı evvel" Koca Ali bin Hasan, "muhtar-ı sâni" Hacı Mustafa bin Mustafa, "imam" Molla Mustafa bin Hasan; Keles kaza merkezinde "muhtar" Demirci Hüseyin bin Hüseyin, "imam" Mehmed Efendi ibn-i Süleyman; Yağas (Suludere) Karyesi'nde

“muhtar” Molla Mehmed bin İbrahim, “büyük ihtimâlle hatib²⁴” Hatiboğlu İbrahim Efendi bin Mehmed vazife yapmaktadır. Dolayısıyla; Keles’te 6 muhtar, 2 muhtar-ı sâni, 5 imam ve 2 hatip görev yapmaktadır.

Temettüât defterleri -Giriş’te belirtildiği üzere- hâne reislerini kaydeder. Yâni, hâne reisi konumunda bulunan erkek -gelir söz konusu olan bâzı durumlarda, kadın- ve bu erkeğin farklı alanlardaki gelirleri defterin konusu olur. Dolayısıyla; defterler, kayıtlarını muhafaza ettikleri karye, mahalle ve çiftlik üzerinde bulunan hâne adedini de aktarmış olurlar. Hâne bilgisine vâkıf olunması, tarihçiler arasında “hâne bilgisiyle tahminî nüfus çıkarımı yapılabilir mi?” sorusunu tartışmaya açmıştır. Uzun müddet süren tartışmalar neticesinde birtakım hocalar tarafından çeşitli katsayılar ileri sürülmüştür²⁵ ki; tarihin sosyo-ekonomik meseleleri üzerine ciddi eserler meydana getirmiş olan Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan’ın (1903-1979) “Hâne x 5” metodu²⁶, bu katsayılardan bir tanesidir. Bu çalışmada kullanacağımız “Hâne x 5” metoduna göre; 1845 tarihli temettüât defterlerinde Keles’e dair nüfus bilgisi şöyledir:

<i>Tablo-2: Temettüât Defterlerine Göre Keles’in (Kiraz) Nüfusu</i>			
	Karye, Mahalle, Çiftlik Adı	Hâne Sayısı	Tahminî Nüfus (Hâne x 5)
1	Karye-i Çavuşdağı	87 Hâne	435 Kişi
2	Karye-i Çölmekçi	28 Hâne	140 Kişi
3	Karye-i Çanakçı	24 Hâne	120 Kişi
4	Karye-i Akkeçili	13 Hâne	65 Kişi
5	Karye-i Emenler	15 Hâne	75 Kişi
6	Karye-i Elbi	45 Hâne	225 Kişi
7	Karye-i Arkacılar	11 Hâne	55 Kişi
8	Karye-i Haliller	30 Hâne	150 Kişi
9	Karye-i Sırimlı	23 Hâne	115 Kişi
10	Karye-i Şemedoğlu (Şemetler)	12 Hâne	60 Kişi
11	Karye-i Karaburç	62 Hâne	310 Kişi

24 Şahsın “imam-hatip” olduğu, defterde kayıtlı değildir. Lâkin Keles temettüât defterleri, önce imamları ve hatipleri sonrasında da muhtarları kaydetmektedir. Bu, ilgili şahsın imam-hatip olması yolundaki ilk ipucu olabilir. Bir diğer ipucu da mesleki yapılanmanın baba-oğul arasında “miras” gibi telâkki edilmesi veya meslekî türden lâkapların taşınmasıdır. Burada bahsedilen şahsın adı, Hatiboğlu İbrahim Efendi bin Mehmed’dir. Dolayısıyla; “Hatip” lâkabını taşıyan İbrahim Efendi’nin hatip olma ihtimâli, kuvvetle muhtemeldir. Bkz. BOA.ML.VRD.TMT.d.02189, 1261: 2.

25 Bkz. Nejat Göyünç, ““Hane” Deyimi Hakkında”, *Tarih Dergisi*, S.32, (1979), ss.331-348.

26 Barkan, 1953: 13.

12	Çiftlik-i Yağlar ve Karaman	61 Hâne	305 Kişi
13	Karye-i Absara	18 Hâne	90 Kişi
14	Karye-i Umurca (Umurcalı)	18 Hâne	90 Kişi
15	Nefs-i Keles	28 Hâne	140 Kişi
16	Karye-i Yağas (Suludere)	59 Hâne	295 Kişi
TOPLAM (Keles)		534 Hâne	2670 Kişi

Yukarıdaki tabloda (Tablo-2) aktardığımız verilere göre; Keles bünyesinde 534 hâne bulunmakta ve bu hânelerde 2670 kişi (tahmini) yaşamaktadır. Yine tablodan elde edilen bir başka malûmat ise, nüfusun büyük bir kısmının kaza merkezinden uzakta yaşadığıdır ki; Çavuşdağı, Elbi, Karaburç, Haliller gibi karyelerin nüfusu, bu çıkarımı doğrulamaktadır.

Temettüât defterleri, bölgede icra edilen iktisadî faaliyetler hakkında teferruatlı bilgiler içermektedir. Bunlar arasında bölgede yapılan tarım ve hayvancılık, ticaret, gelir sağlayan her nevi zanaat, üretilen hammaddeyi işleyecek çeşitli atölye ve tesisler (değirmen, yağhane vs.) gibi gelir kaynakları bulunmaktadır. Keles'e dair tutulan temettüât kayıtlarına bakıldığında görülmektedir ki; Keles, ekseriyetle (433 hâne) tarım ve hayvancılık üzerine geçimini sağlayan *tebaayı* bünyesinde barındırmaktadır. Hayvancılık sahasında küçükbaş hayvancılık birinci sırada yer alırken; sırasıyla büyükbaş hayvancılık, arı kovanı (adet)²⁷, yük ve binek hayvanı, ipek böceği kozası²⁸ gibi faaliyetler de bunu takip etmektedir. Tarımsal faaliyetlerde ise, -defterlere göre- şöyle bir çıkarım yapılabilmektedir: Keles'te zeytin, ceviz, kestane, armut, dut, üzüm bağı gibi ağaçlar yetiştirilmektedir. Kolaylıkla fark edilebileceği gibi; bu ağaçlar, genellikle iyi gelir getiren ve birtakım sınaî hammadde olarak değerlendirilebilme potansiyeli taşımaktadırlar. Ayrıyeten Keles, tahıl tarımı hususunda önemli bir üretim mahallidir. Kaza dâhilinde ciddî oranda arpa, buğday, çavdar, susam, yulaf, darı, börülce gibi bitkilerin yetiştirilmesi, zikredilen durumu açıklamaktadır.²⁹

27 Örneğin; Elbi Karyesinde ikamet eden ve “erbâb-ı ziraattan” olan Canbazoglu Abdullah bin Hüseyin’in 5 adet arı kovanı bulunmaktadır. 1260 yılında arıcılıktan 35 kuruş gelir elde eden şahıs, 1261’de de 30 kuruş kazanmıştır. Bkz. BOA.ML.VRD.TMT. d.02178, 1261: 3. Bir başka örnek ise, Umurca (Umurcalı) Karyesi’nden verilebilir. “Erbab-ı ziraattan” olan İmam Molla Mustafa bin Hasan’a ait olan 8 adet arı kovanı, 120 kuruşluk gelir getirmiştir. Bkz. BOA.ML.VRD.TMT. d.02187, 1261: 1.

28 Örneğin; Keles’in Yağas (Suludere) Karyesinden Ak Hasan oğlu Hüseyin bin Mahmud, 300 adetlik ipek mahsulü elde etmiş ve 1260 yılında, bu mahsulün geliri olarak 100 kuruş kazanmıştır. Bkz. BOA.ML.VRD.TMT. d.02189, 1261: 8.

29 Bu durum, Aydın Vilâyet Sâlnâmelerinde de aktarılmıştır. Bkz. Aydın Vilâyet Sâlnâmesi, H.1313/M.1895: 202.

Tanzimat Dönemi içerisinde faaliyete geçirilen 1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnâmeleri, bölgenin durumunun değişmesi bakımından gayet önemli bir gelişme idi. Zira bu nizamnâmeler dolayısıyla idarî birimler ve bölgelerin mahallî yönetimleri köklü değişikliklere maruz kalmıştı. Keles'in ve Küçük Menderes Bölgesi'nin bu düzenlemelerden nasıl etkilendiği hususu, kendisini sâlnâmelerde göstermiştir. Öyle ki; Osmanlı nüfus defterlerinde ve temettüât defterlerinde “kaza” olarak adlandırılan Keles, artık “Ödemiş Kazasına bağlı bir nahiye” hüviyetine bürünmüştür. H.1285/M.1868 Tarihli *Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmanîyye*'de de açıkça görülecek olan bu durum; bahse konu sâlnâmenin satırlarında, şöyle aktarılmıştır:

“Aydın Vilâyeti – İzmir Sancağı

Nefs-i İzmir, Nahiye-i Birûnâbad [Bornova], Nahiye-i Seydiköy [Gaziemir], Nahiye-i Torbalı maa Tiryande, Nahiye-i Nif [Kemalpaşa], Urla, Nahiye-i Seferihisar, Nahiye-i Kilizman [Güzelbahçe], Menemen, Nahiye-i Yamanlar, Nahiye-i Karşuyaka, Foçateyn, Nahiye-i Güzelhisar-ı Menemen, Kuşadası, Nahiye-i Çanlı, Nahiye-i Ayasuluğ [Selçuk], Çeşme, Nahiye-i Alaçatı, Nahiye-i Karaburun, Tire, Nahiye-i Bayındır, Ödemiş, Nahiye-i Birgi, Nahiye-i Keles maa Balyanbolu [Beydağ]”³⁰

Aydın Vilâyet Sâlnâmelerine göre; Keles'teki belediye teşkilâtının kuruluşu, 1888 yılına rastlamaktadır. Yine aynı sâlnâmeye göre; Keles'in ilk belediye başkanı İbrahim Efendi iken ilk kâtibi de Şevket Efendi'dir.³¹ Keles'in XIX. yüzyılın nihâyetlerindeki nüfusu ise, -Aydın Vilâyet Sâlnâmelerine göre- şöyledir:

<i>Tablo-3: Aydın Vilâyet Sâlnâmelerine Göre Keles (Kiraz) Nahiyesinin Nüfusu</i> (Yıldız, 2024a: 47)				
Veri Kaynağı	Nüfus		Toplam / Tahmini Nüfus	Bina / Hâne
	Erkek	Kadın		
<i>R.1307/M.1891 Tarihli Aydın Vilâyet Sâlnâmesi</i>	-	-	7869	1392
<i>H.1312/M.1894 Tarihli Aydın Vilâyet Sâlnâmesi</i>	4185	4254	8439	1382
<i>H.1313/1895 Tarihli Aydın Vilâyet Sâlnâmesi</i>	4215	4292	8507	1382

30 Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmanîyye, H.1285/M.1868: 179.

31 Aydın Vilâyet Sâlnâmesi, R.1304/M.1888: 301; Yıldız, 2024a: 38-39.

Keles'in XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki eğitim durumu hakkında sâlnâmelerden bilgi edinmek mümkündür. Hem Aydın Vilâyet Sâlnâmeleri hem de Maarif Sâlnâmeleri kaynaklığında elde edilebilecek bilgilere nazaran denilebilir ki; Keles'te medrese bulunmamakta, nahiye merkezinde bir ibtidaî ve bir rüşdiye³² bulunmakta ve nahiyeye tâbi bulunan karyelerde 20 adet ibtidaî mektebi faaliyet göstermektedir.³³

Keles Nahiyesi, sâhip olduğu statüsünü Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında da sürdürmüştür. İzmir'e bağlı bir nahiye olarak uzun müddet varlık gösteren Keles, bu süreçte "Kiraz" adını almıştır. 11 Haziran 1947 tarihinde yayımlanan Bakanlar Kurulu Kararı'na göre; Kiraz, artık "ilçe" statüsüne kavuşmuştur. Ancak, kânun, 1 Ocak 1948 tarihinde yürürlüğe gireceğinden ötürü; Kiraz'ın ilçe olarak kuruluşu, "1948" olarak kabul görmektedir.³⁴

2. XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Keles'te (Kiraz) Kullanılan İsimler ve Lâkaplar (Temettüât Defterlerine Göre)

2.1. İsimler

İnsanın kimliğini gösteren ve bulunduğu ortamda ayırt edilebilmesini sağlayan isim, aynı zamanda bir "sosyolojik" malzemedir. Bir bölgenin siyasî, dinî, içtimaî, örfî vb. hususiyetleri hakkında önemli bir "yol gösterici" kaynak olan isimler, bahse konu ifadelerle binaen mahallî tarih için gayet mühimdirler. Osmanlı İmparatorluğu özelinde, XIX. yüzyılda, isimler hususunda bilgi edinmeye olanak tanıyan temettüât defterlerine göre; Keles'te kullanılan isimler, aşağıdaki tablodaki gibidir:

32 Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda tespit edilen bir vesikaya göre; Keles'teki rüşdiyenin açılması amacıyla ahalinin yardımına başvurulmuş ve ahali, kendi arasında 11.700 kuruş miktarında bir yardım toplayabilmiştir. Ahalinin yardımları neticesinde ortaya çıkan rüşdiyenin temel atma töreni sırasında 4 adet kurban kesilmiştir. Bkz. BOA.MEMKT.303-13-1. (Belge Tarihi:16 Kânun-ı Evvel 1311).

33 Yıldız, 2024a: 52-54.

34 Resmî Gazete, 1947: 12506-12507.

Tablo-4: Temettüât Defterlerinde Geçen İsimler ve Sıklıkları (Alfabetik Sıraya Göre)

Sıra Nu.	İsim ve Kullanım Adedi	Sıra Nu.	İsim ve Kullanım Adedi	Sıra Nu.	İsim ve Kullanım Adedi
1	Abdullah – 37	16	Hamza – 3	31	Osman – 38
2	Abdülkadir – 3	17	Hasan – 125	32	Ömer – 4
3	Abdülkerim – 3	18	Haydar – 2	33	Ramazan – 4
4	Âdem – 3	19	Himmet – 10	34	Receb – 2
5	Ahmed – 44	20	Hüseyin – 109	35	Samed – 1
6	Ali – 87	21	İbrahim – 54	36	Sefer – 4
7	Atnaş – 1	22	İsmail – 28	37	Süleyman – 34
8	Ayşe – 2	23	Kerim – 1	38	Şâ’ban – 2
9	Bekir – 8	24	Mehmed – 222	39	Şemsi – 1
10	Bolat – 2	25	Memiş – 1	40	Veli – 21
11	Derviş – 1	26	Mestan – 2	41	Yanni – 1
12	Emir – 8	27	Musa – 8	42	Yunus – 1
13	Gökçen – 3	28	Muslih – 9	43	Yusuf – 15
14	Habib – 1	29	Mustafa – 106	44	Zeliha – 1
15	Halil – 56	30	Nasuh – 1		
TOPLAM: 44 Farklı İsim – 1069 Defa Kullanım					

Tabloya göre; Keles’te yaşamakta olan erkekler arasında Mehmed, Hüseyin, Hasan, Ali, Mustafa, İbrahim, Ali, Halil, Ahmed, Süleyman gibi isimler sıkça kullanılmaktadır. Müslümanlar tarafından kullanılan ve Arap kökenli olan isimlerin sıkça kullanılması; bölgede ikamet eden nüfusun, ekseriyetle Müslüman olduğunu göstermektedir. Ayrıyeten; Atnaş ve Yanni gibi ecnebi isimlerin çok cüz’i sayıda bulunması, bahse konu durumu güçlendiren bir diğer göstergedir.

Tablodaki isimlere bakılırsa; Muhammed isminin değiştirilmiş hâli olan “Mehmed” ile Hülefâ-yı Râşidîn Dönemi’nin halifelerinin isimleri olan [Ebu] Bekir, Ömer, Osman, Ali gibi isimlerin ciddî oranda kullanılması, Kelesliler tarafından gösterilen hürmete örnek verilebilir.³⁵ Bununla birlikte; Hasan ve Hüseyin isminin ciddî oranda kullanılmış olması da Hz. Muhammed’in (SAV) torunları ve Hz. Ali’nin de oğulları olan Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin’e duyulan bir saygının “genel bir kabulleniş” olduğunu göstermektedir.

Temettüât defterleri uyarınca hazırlanmış olan tabloya göre; Keles’te “hâne reisi” olarak kaydedilmiş olan hanımefendiler de bulunmaktadır. Bu hanımların maddî gelir temin etmeleri veya gelir getirecek türden malvarlıklarına sâhip olmaları, defterde yer etmelerine vesile olmuşlardır.

35 Tabii, bu hususta, bahsedilen isimlerin diğer yerleşim birimlerinde de sıkça kullanıldığını ifade etmemiz lâzımdır. Bu durum, günümüzde de varlığını muhafaza etmektedir.

Temettüât defterlerine göre; Keles'te gelir elde eden ve defterlerde kaydı bulunan hatunlar şunlardır: Keles merkezinde yaşayan Ayşe Hatun, Seyis Hasan bin Abdullah'ın zevcesi olmakta ve malvarlığı bulunmakta³⁶; Yağas'ta (Suludere) ikamet eden ve Bakkalcılıkta hemhâl olan Ayşe Hatun, gelir elde etmekte³⁷; Zeliha Hatun ise, Karaman Çiftlik'inin mutasarrıfı bulunmaktadır³⁸.

2.2. Lâkaplar

Türlü özellikleri dolayısıyla kişilere takılan lâkaplar, gündelik hayat içerisinde sıklıkla kullanılırlar. Aslen Arapça kökenli olan ve “sıfat”, “vasıf” gibi anlamlara tekâbül eden lâkap kelimesi³⁹; insanın, ömrü süresince edindiği yan isimlerdir. Ferdin içerisinde bulunduğu toplum/topluluk tarafından fiziksel, davranışsal ve karakteristik açılarından süzülmesi neticesinde ortaya çıkan lâkaplar; ferdin meslekî becerisi, toplum içerisindeki statüsü ve edinmiş olduğu hasletleri de kapsamak suretiyle ortaya çıkarlar. Yapısı itibarıyla “çevre faktörünün eseri” olduğundandır ki; lâkap alınmaz, takılır.

İnsanlara lâkap takılması noktasında birtakım emeller bulunmaktadır ki; bu emeller, şöyle tasnif edilebilir: Lâkap takılan insanın iyi ve takdir edilmesi gereken hususiyetlerini vurgulama; insanın toplum içerisinde kolaylıkla ayırt edilmesine sebebiyet veren dış görünüş, rahatsızlık, davranış gibi unsurlar ekseninde takılıp “imleme” amacı gütmeye; kötü niyetli kimseler tarafından küçümseme, alay etme ve dışlama gibi emeller besleme...

Sosyo-kültürel hayatın bir gerçeği olan lâkaplar; tarihten günümüze değin kullanılagelmıştır. Yukarıda ifade edildiği emeller doğrultusunda insanlara takılan lâkap bahsi, insanları “doğruya yöneltme ve ideal bir toplum oluşturma” gayretinde olan ilâhî dinlerde de önem verilen bir meseledir. Örneğin; İslâmiyet'in ilâhî kitabı *Kur'ân-ı Kerîm*, insanları hor görme ve küçük düşürme çabası içerisinde bulunulmaması gerektiğini ifade etmekte ve bu tarzda davrananların “zâlim” olduklarını belirtmektedir.⁴⁰

36 BOA.ML.VRD.TMT. d.02188, 1261: 7.

37 BOA.ML.VRD.TMT. d.02189, 1261: 11.

38 BOA.ML.VRD.TMT. d.02185, 1261: 4.

39 Bozkurt, 2003: 65.

40 *Kur'ân-ı Kerîm* bünyesindeki Hucurât Sûresi'nin 11. Âyeti'nde (Cüz 26, Sûre 49, Âyet 11) şöyle buyrulmaktadır:

“Ey müminler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir isimdir! Kim de tevbe etmezse işte onlar zalimlerdir.” Bkz. *Kur'ân-ı Kerîm*, 2010: 515.

Bir komutan veya liderin kendisine yakışan lâkapları edinmesi, siyasette meşruiyetin sağlanması noktasında oldukça önemli bir husustur. Bu öneme atıfta bulunan Nizamü'l-Mülk, *Siyasetnâme*'sinde "lakap, onu taşıyan kişiye uygun olsa gerektir" demektedir ve lakap bahsinin oldukça ciddi bir mesele olduğu üzerine ifadeler sarf etmektedir.⁴¹ Öyle ki; lâkap ve unvan kullanımı, tarihî süreç içerisinde pek çok yöneticide, komutanda, toplumun ileri gelen şahsiyetinde karşılaşılan bir olgudur. Örneğin; cesur olmasına binaen "Aslan Yürekli Richard (Richard the Lionheart)" olarak nâm kazanan I. Richard ile bacak boyunun uzunluğundan ötürü "Uzun Bacaklı (Longshanks) Edward" şeklinde anılan I. Edward, lâkap bahsinin iki farklı türüne -daha evvel aktarıldığı gibi- isabet eden ve İngiliz tarihine mâl olmuş olan iki farklı yöneticidir.

Türk toplum yapısı içerisinde önemli bir yere sâhip olan unvan lâkaplar, Osmanlı İmparatorluğu döneminde de bu önemini muhafaza etmiştir. Oldukça geniş bir yelpazeye sâhip bulunan bu nevi adlandırmalar arasında aile, aşiret, sülale isimleri; icra edilen meslekler ve bu mesleklerde işgal edilen mevkie dayanan adlandırmalar; dinî yaşayışa veya dinî vecibeleri yerine getirmeye (Hac vazifesi gibi) dayalı nitelendirmeler; fiziksel görünüşe, huya veya tavırlara binaen yapılan adlandırmalar, burada zikredilebilir. Nitekim Osmanlı padişahları içerisinde dahi yaygın olan böylesi adlandırmalar arasında şu örnekleri verebiliriz: Huy ve davranış hususunda Sultan I. Bayezid'e "Yıldırım", II. Bayezid'e "Veli" ile "Sofu", Sultan I. Selim'e "Yavuz"; meslekî duruma veya uğraşlar hususunda Sultan II. Mehmed'e "Fâtih", Sultan I. Süleyman'a "Kanunî", Sultan IV. Murad'a "Bağdat Fâtih", Sultan IV. Mehmed'e "Avcı"; dış görünüş dolayısıyla Sultan II. Selim'e "Sarı", Sultan II. Osman'a "Genç"; hastalık veya fizikî/ruhanî sorunlar dolayısıyla da Sultan I. Mustafa'ya "Deli"⁴² yakıştırmaları yapılmıştır.

Temettüât defterleri; aile, köken, dış görünüş, toplumsal statü bildiren ve oldukça yaygın kullanılan lâkapların, Osmanlı tebaasınca ne derece kullanıldığına dair bilgi edinilebilen kaynaklar arasındadırlar. 1845 tarihli temettüât defterlerine göre; Keles'te kullanılan ve birtakım tasnife maruz kalan lâkaplar, şunlardır:

41 Nizamü'l-Mülk, 2009: 225-227.

42 Deli lâkabı, her dâim ruhanî bir hastalığı imlemez. Zira öfke ve gaddarlık noktasında sınır tanımazlık da "delilikle özdeşleştirilir. Türk tarihinden örnek verilecek olursa; XVII. asrın kudretli sadrazamlarından Deli Hüseyin Paşa, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde önemli faaliyetlerde bulunup cesareti ve "âniden parlaması" ile tanınan Deli Halid (Karsıalan) Paşa zikredilebilir. Bu hususta, Rus tarihinden akla gelen ilk örnek de Çar Deli Petro'dan başkası değildir.

2.2.1. Kişilerin Mesleklerini Bildiren Lâkaplar

Meslek bildiren lâkaplar, gündelik hayat içerisinde sıklıkla kullanılan lâkapların başında gelirler. İnsanları tanımlama noktasında önem arz eden bu tür lâkaplar, aynı zamanda bölgenin sosyo-ekonomik durumu hakkında bilgi içermeleri dolayısıyla değerlidir. Çünkü; bir bölgede icra edilen meslekler ve meslekî yapılanma, bölgenin iktisadî durumunu ve dolayısıyla da içtimâî yapısını şekillendirir.

XIX. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı hâkimiyetindeki bölgelerin meslekî yapılanması hakkında bilgi veren en önemli kaynak, temettüât defterleridir. Defterler, hâne reislerinin hangi işlerle uğraştıklarını hâne bilgisinin üst kısımlarında kaydetmektedirler. Ancak, bazı insanlar ile meslekleri arasında kuvvetli bağ oluşması veya meslekle özdeşleşmesi; mesleklerin “lâkap” hüviyetine bürünmesine zemin hazırlamaktadır. Bunun içindir ki; temettüât defterlerinde çiftçilikle uğraştığı kaydedilen birisi, atalarının mesleğini “lâkap” olarak taşıyabilmektedir. Dolayısıyla; yazıldığı tarihin meslek ve gelir bilgilerini kaydeden temettüât defterleri, aynı zamanda -lâkaplar dolayısıyla- geçmişte icra edilen meslekler hakkında da bilgi verebilmektedirler.

H.1261/M.1845 Tarihli Temettüât Defterlerine göre; Keles dâhilinde barınan kişilerin “meslekî durumu” hakkında bilgi veren lâkaplar, şunlardır:

<i>Tablo-5: Temettüât Defterlerinde Geçen Meslek Bildiren Lâkaplar ve Sıklıkları (Alfabetik Sıraya Göre)</i>					
Sıra Nu.	Meslek Bildiren Lâkap ve Kullanım Adedi	Sıra Nu.	Meslek Bildiren Lâkap ve Kullanım Adedi	Sıra Nu.	Meslek Bildiren Lâkap ve Kullanım Adedi
1	Bağcı – 1	14	Hekim – 1	27	Menzilci – 1
2	Bahçıvan– 3	15	Helvacı – 1	28	Muhtar – 8
3	Bakkalci – 1	16	İmam – 13	29	Nalband – 1
4	Berber – 2	17	Kadı – 1	30	Odabaşı – 2
5	Buğdaycı – 2	18	Kahveci – 1	31	Pehlivan – 2
6	Canbaz – 2	19	Karcı – 1	32	Pilavcı – 3
7	Çırak – 1	20	Kasab – 5	33	Sabancı – 1
8	Çoban – 8	21	Katırcı – 1	34	Sarraf – 1
9	Değirmenci – 4	22	Kayıkcı – 1	35	Seyis – 1
10	Demirci – 2	23	Kelleci – 1	36	Sığırtmaç – 1
11	Deveci – 1	24	Kethüda – 4	37	Tekneci – 3
12	Eskici – 2	25	Kızır – 2 ⁴³	38	Urgancı – 1
13	Hatib – 3	26	Köpekçi – 1		
TOPLAM: 38 Farklı Meslek Bildiren Lâkap – 90 Defa Kullanım					

43 Kızır; köy muhtarının yamağı hükmünde olan köy kethüdasıdır. Bkz. Şemseddin Sâmî, 1318: 1164.

Yukarıdaki tabloya göre; Keles'te 38 farklı meslekî durum bildiren lâkap bulunmaktadır. Bu lâkapları kategorize edecek olursak şöyle bir sonuçla karşılaşırız: Tarım ve hayvancılık sektöründe bağcı, bahçıvan, buğdaycı, çoban, değirmenci, köpekçi, sabancı, seyis, sığırtmaç; çarşı esnafında bakkal berber, çırak, demirci, eskici, helvacı, kahveci, kasap, kelleci, nalbant, pilavcı, sarraf, urgancı; dinî ve içtimâî alanlarda vazifelilerde hatip, imam, kadı, kethüda, kızır, muhtar; sağlık alanında hekim; diğer alanlarda ise, canbaz, deveci, karcı, katırcı, kayıkçı, menzilci, pehlivan, tekneçi.

Lâkaplar dolayısıyla tekraren gözlemlenen bir durum daha vardır ki; bu, Keles tebaasının “tamamına yakınının” Müslüman kimliğine sâhip olduğudur. Zira hatip, imam, kadı gibi Müslümanlık ile ilgili pek çok kavrama binaen papaz, haham, rahip gibi kavramlar, Keles'te kullanılmamaktadır.

2.2.2. Kişilerin Fiziksel Özelliklerini, Davranışlarını ve Huylarını Belirten Lâkaplar

İnsanlar, yaratılışları itibarıyla birbirinden farklı “fıtrata” ve “fiziğe” sâhiptirler. Halk arasında “beş parmağın beşi de bir değildir” deyişine de zemin hazırlayan bu durum; farklı fıtratı ve görüşünü dolayısıyla toplum içerisinde kolaylıkla fark edilebilen insanları, lâkaplar ile muhatap kılar. Dolayısıyla, özelliği ve tespit edilebilmesi göz önüne alındığında; fiziksel özellik, davranış ve huy belirten lâkaplar, diğer lâkaplardan ayrılırlar. Zira bu gruba dâhil olan lâkaplar, kısa bir gözlem neticesinde kişilere “takılabilir”. İnsanların dış görünüşlerini belirten ve yer yer kırıncı ifadeler içerebilme potansiyeli içeren lâkaplar, hâlen kullanılmakta ve “sosyo-kültürel hayatın bir parçası” olarak varlık göstermektedirler. 1845 tarihli temettüât defterlerine göre; Keles'te kullanılan ve fiziksel özellik, davranış ve huy belirten lâkaplar, şunlardır:

Tablo-6: Temettüât Defterlerinde Geçen Kişilerin Fiziksel Özelliklerini, Davranışlarını ve Huylarını Belirten Lâkaplar ve Sıklıkları (Alfabetik Sıraya Göre)					
Sıra Nu.	Fiziksel Özellik, Davranış ve Huy Bildiren Lâkap ve Kullanım Adedi	Sıra Nu.	Fiziksel Özellik, Davranış ve Huy Bildiren Lâkap ve Kullanım Adedi	Sıra Nu.	Fiziksel Özellik, Davranış ve Huy Bildiren Lâkap ve Kullanım Adedi
1	Ak – 4	17	Horozoğlu – 1	33	Kocaoglu – 1
2	Ahık – 1	18	İnceoğlu – 3	34	Kör – 1
3	Anacoğlu – 2	19	Kabak – 1	35	Köroğlu – 2
4	Boz – 3	20	Kaçaroglu – 2	36	Köse – 10
5	Bozoğlu – 3	21	Kara – 46	37	Kulaksız – 1
6	Cin – 1	22	Karaoğlu – 3	38	Kuru – 2
7	Civelek – 1	23	Kaz – 1	39	Küçük – 4
8	Çalık – 1	24	Kedici – 1	40	Öküz – 2
9	Çalıkoğlu – 4	25	Kel – 2	41	Pençoğlu – 1
10	Çırpı – 2	26	Kırgöz – 1	42	Sağır – 3
11	Çolak – 3	27	Kısasakal – 1	43	Sakar – 1
12	Çolakoglu – 5	28	Koca – 23	44	Sarı – 6
13	Deli – 7	29	Kocababaoğlu – 1	45	Şeroğlu – 1
14	Dilsiz – 1	30	Kocabıyık – 1	46	Uzun – 1
15	Ekiz – 2	31	Kocagöz – 3	47	Yemez – 1
16	Eyemez – 1	32	Kocaoğlu – 2		
TOPLAM: 47 Farklı Fiziksel Özellik, Davranış, Huy Bildiren Lâkap – 170 Defa Kullanım					

2.2.3. Köken ve Aidiyet (Memleket) Bildiren Lâkaplar

İnsanların doğup-büyüdükleri memleketleri, insan ile toplum arasındaki bağı tesis eden “şahsî kimlik” bünyesinde önemli bir yer tutmaktadırlar. Zira ailenin bir sonraki halkası olan “çevre” faktörünün etkisi dolayısıyla; insan, yetiştiği yerden/coğrafyadan etkilenir. Küçük yaşlarda başlayan bu etkilenme süreci; genellikle “ağaç yaşken eğilir” sözüne de nispetle, “bölge ile insan arasında bağ kurma” anlayışını besler. Bu da insanların ve toplulukların, bölgeleri birtakım hususiyetlerine (ahlâkî, içtimaî, ticarî, insanî vb.) göre değerlendirmelerine sebebiyet verir. Bahse konu değerlendirme, bir “genelleme” olup “bir bölgede yaşayan insanların hepsi aynı imiş” gibi önyargılardan kaynaklanmaktadır. Meselâ, nâmı “cimri” olarak duyulan bir köyde veya bir bölgede yetişmiş olan insanla karşılaşıldığında “temkinli” davranılır. Böyle bir yerden gelen insanlarla ticaret yapılırken veya ödünç para verilirken dikkat edilir. Ya da “güvenilmez” olarak addedilen köyün insanları ile akrabalık bağı kurulmaktan kaçınılır; aileler, kız vermek veya gelin almak

istemezler. Bir önyargının/ön-kabullenişin neticesi olan bu durum, hâlen yer yer devam etmektedir.

Köken ve aidiyet konusu, bir öneme daha sâhiptir ki; bu, tarihçilik açısından da oldukça önemlidir: Ele alınan bölgenin sosyo-ekonomik yapısı... Bu önem; vaktiyle farklı bölgelerden gelmiş olup da aynı bölgede yaşayan insanların, kaynaşması/kaynaşamaması durumundan beslenmektedir. Dolayısıyla; dışarıdan göç alan bölge, göçün yoğunluğuna ve göç aldığı kültür çevresinin baskınlık oranına göre yeni bir sosyo-kültürel kimlik kazanabilir.

Keles'te kullanılan ve köken ile aidiyet (memleket) belirten lâkaplar, şöyledir:

<i>Tablo-7: Temettüât Defterlerinde Geçen Kişilerin Köken ve Aidiyetlerini Belirten Lâkaplar ve Sıklıkları (Alfabetik Sıraya Göre)</i>			
Sıra Nu.	Köken ve Aidiyet Bildiren Lâkap ve Kullanım Adedi	Sıra Nu.	Köken ve Aidiyet Bildiren Lâkap ve Kullanım Adedi
1	Afyonluoğlu – 2	8	Karayağlı – 1
2	Bademiyeli – 1	9	Kayahoğlu – 1
3	Balyambolu'dan – 2	10	Kırlı – 4
4	Birgili – 1	11	Kızıldereli – 3
5	Dağlı – 2	12	Ovalı – 1
6	Erzurumlu – 1	13	Ödemişli – 4
7	Giritli – 3	14	Sireklioğlu ⁴⁴ – 2
TOPLAM: 13 Farklı Köken ve Aidiyet Bildiren Lâkap – 26 Defa Kullanım			

Yukarıdaki tablodan (Tablo-7) anlaşılabacağı üzere; Keles, çok fazla göç almayan bir bölge olmalıdır. En azından, temettüât defterleri vâsıtasıyla ulaşılabilecek olan sosyo-ekonomik bulgular, bu durumu gözler önüne sermektedir. Ayrıca, yukarıdaki tabloda zikredilen isimlere bakılırsa; Keles'e dışarıdan yerleşenler, genellikle Keles'e yakın muhitlerde ikamet etmektedirler. Nitekim Bademiyeli (1), Balyambolu'dan (2), Birgili (1), Ödemişli (4) lâkapları, bu hususa örnek olarak gösterilebilirler. Bununla birlikte; Afyonluoğlu, Erzurumlu ve Giritli gibi lâkaplar da uzak bölgelerde yaşayan birtakım insanların Keles'e geldiklerini göstermektedirler.

2.2.4. Etnik Durum Bildiren Lâkaplar

İnsanlara takılan lâkaplar, yer yer insanların etnik kökeniyle alâkalı olabilirler. Bir insanın hangi etnik kökene bağlı olduğunu ve hangi bölgeden geldiğini anlamamızı sağlayan bu tür lâkaplar, genellikle, ırk veya toplum adını taşımaktadırlar. Temettüât defterleri, bahse konu lâkapların Keles'te de

44 Bu lâkap, İzmir'in Beydağ İlçesi'nde "soyadı" olarak kullanılmaktadır.

kullanıldığını göstermektedir ki; bu lâkaplar ve kullanım sıklıkları, aşağıdaki gibidir:

Tablo-8: Temettüât Defterlerinde Geçen Kişilerin Etnik Durumlarını Belirten Lâkaplar ve Sıklıkları (Alfabetik Sıraya Göre)			
Sıra Nu.	Etnik Durum Lâkap ve Kullanım Adedi	Sıra Nu.	Etnik Durum Lâkap ve Kullanım Adedi
1	Arab – 1	3	Macaroğlu – 2
2	Arablioğlu – 1		
TOPLAM: 3 Farklı Etnik Durum Bildiren Lâkap – 4 Defa Kullanım			

Tabloda (Tablo-8) görüldüğü gibi; Keles'te kullanılan ve etnik durumu imgeleyen lâkaplar “Arap”, “Arablioğlu” ve “Macaroğlu” olmak üzere, yalnızca üç adettir. “Arab” lâkabını kullanan kişi Keles kaza merkezinde, “Arablioğlu” lâkabını kullanan kişi Yağas Karyesinde ve “Macar” lâkabını kullanan kişiler de Çanakçı Karyesinde ikamet etmektedirler.⁴⁵

2.2.5. Dinî veya İçtimaî Durum Bildiren Lâkaplar

Lâkaplar, yalnızca dış görünüşü veya diğer fiziksel özellikleri kapsamazlar. Lâkaplar arasında dinî ve içtimaî durumları bildiren lâkaplar ve unvanlar da vardır ki; bunlar, günlük hayat içerisinde sıklıkla kullanılmaktadırlar. İnsanların statülerini, dinî hususiyetlerini bildiren ve insanları toplum içerisinde bir mevkie konumlandıran lâkaplar arasında ağa, bey, efendi, hacı, molla, derviş, dede, sofı, imam, papaz, paşa, hâfız, yetim, garip gibi kelimeler bulunmaktadır.

Temettüât defterlerine göre; Keles'te kullanılan dinî ve içtimaî vaziyet bildiren lâkaplar, şunlardır:

Tablo-9: Temettüât Defterlerinde Geçen Dinî veya İçtimaî Durum Bildiren Lâkaplar/Unvanlar ve Sıklıkları (Alfabetik Sıraya Göre)					
Sıra Nu.	Lâkap ve Kullanım Adedi	Sıra Nu.	Lâkap ve Kullanım Adedi	Sıra Nu.	Lâkap ve Kullanım Adedi
1	Ağa – 28	6	Hacı – 52	11	Kadı – 1
2	Ayanoğlu – 1	7	Hatib – 3	12	Molla – 39
3	Bey – 7	8	Hatiboğlu – 1	13	Mütেকâid – 1
4	Dedeoğlu – 2	9	İmam – 8	14	Sofıoğlu – 1
5	Efendi – 13	10	İmamoglu – 5	15	Yetim – 6
TOPLAM: 15 Farklı Dinî veya İçtimaî Lâkap/Unvan – 168 Defa Kullanım					

45 Bkz. BOA.ML.VRD.TMT. d.02175; BOA.ML.VRD.TMT. d.02188; BOA.ML.VRD.TMT. d.02189.

Yukarıdaki tablodan (Tablo-9) anlaşılabacağı üzere; dinî veya içtimaî durum bildiren 15 farklı lâkap bulunmaktadır. Temettüât defterlerinde 167 kez kullanılan bu lâkaplar arasında Hacı (52), Molla (39) ve Ağa (28) lâkapları, en fazla kullanılanlardır.

2.2.6. Askerî Terim ve Unvan İçeren Lâkaplar

Askerî teşkilât, devletlerin ve siyasî teşekküllerin bağımsızlığını garanti eden sacayaklarından bir tanesidir. Dolayısıyla; her dönemde kendi şartları içerisinde muasır olması gereken askerî teşkilât, reform edilmesi elzem olan ve yeni birimlerle desteklenmesi lâzım gelen bir yapıdır. Türk tarihinin kadim dönemlerinde bile teşkilatlanmaya önem verilmiş olması ve özellikle askerî alanda ciddî mesai harcanmaya dikkat edilmesi; Türklerin, bahse konu önemi idrak ettiklerinin bir göstergesidir.

Türklerin “asker-millet” veya “ordu-millet” karakterine sâhip olmaları ve az evvel bahsedilen durumun önem arz etmesi bir araya gelince; Türkler, askerlik mesleğinde birtakım doktrin, kavram, unvan ve lâkap meydana getirmişlerdir. Örneğin; hastanede tedavisi biten birisine “taburcu” olduğu söylemi bile, Türklerin askerlik mesleğiyle olan bağıını göstermektedir.

Kelesliler tarafından kullanılan ve temettüât defterlerinde kayıtlı bulunan askerî terim ve unvan içeren lâkaplar, şunlardır:

<i>Tablo-10: Temettüât Defterlerinde Geçen Askerî Terim ve Unvan İçeren Lâkaplar ve Sıklıkları (Alfabetik Sıraya Göre)</i>			
Sıra Nu.	Askerî Terim/Unvan İçeren Lâkap ve Kullanım Adedi	Sıra Nu.	Askerî Terim/Unvan İçeren Lâkap ve Kullanım Adedi
1	Beşe – 4	5	Gâzi – 1
2	Bostancı – 2	6	Mülâzım Tekâüdü – 1
3	Bölük – 1	7	Onbaşı – 5
4	Deştıman – 1	8	Yeniçeri – 1
TOPLAM: 8 Farklı Askerî Terim/Unvan – 16 Defa Kullanım			

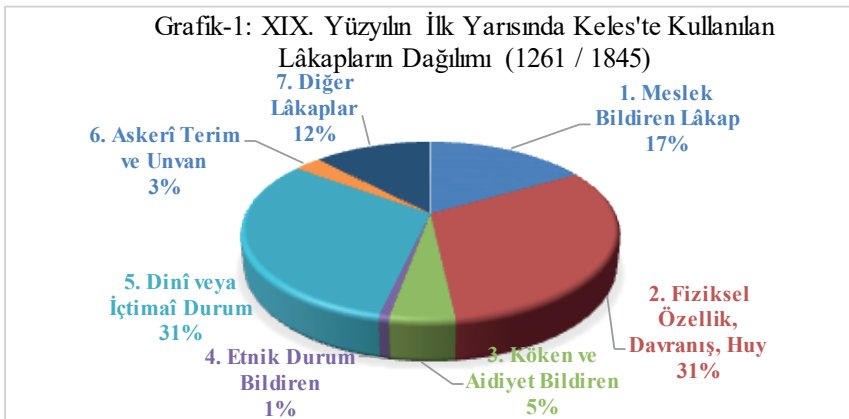
Tabloda görüldüğü üzere; Keles'te bulunan 8 farklı askerî terim/unvan, toplamda 15 defa kullanılmaktadır. Kullanılan lâkaplar arasında gâzi, bölük, onbaşı, mülâzım tekâüdü (emekli teğmen), yeniçeri, deştıman (köy/kır bekçisi), bostancı ve beşe (paşa sözcüğünün tahrif edilmiş hâli) bulunmaktadır.

2.2.7. Diğer Lâkaplar

Keles'te kullanılan ve ilk altı kısım içerisinde konumlandırılmayan lâkaplar, genellikle aile isimleri olarak algılanabilir. Bahsedilen lâkaplar ve temettüât defterlerindeki kullanım sıklıklarına ilişkin bilgiler, aşağıdaki gibidir:

<i>Tablo-11: Temettüât Defterlerinde Geçen ve Herhangi Bir Tasnife Dâhil Edilmeyen Lâkaplar ve Sıklıkları (Alfabetik Sraya Göre)</i>					
Sıra Nu.	Herhangi Bir Tasnife Dâhil Edilmeyen Lâkap ve Kullanım Adedi	Sıra Nu.	Herhangi Bir Tasnife Dâhil Edilmeyen Lâkap ve Kullanım Adedi	Sıra Nu.	Herhangi Bir Tasnife Dâhil Edilmeyen Lâkap ve Kullanım Adedi
1	Badaloğlu – 1	13	Karamoroğlu (?) – 2	25	Şemedoğlu – 9
2	Balyanoğlu – 2	14	Kavaloğlu – 2	26	Tekbıçakoğlu – 2
3	Basdavoğlu (?) – 2	15	Keberoğlu – 1	27	Tıraşoğlu – 1
4	Can oğlu – 1	16	Kertioğlu – 1	28	Torunoğlu – 1
5	Çavdaroğlu – 2	17	Kiristanoğlu – 3	29	Zarrinoğlu – 1
6	Çemik – 1	18	Koloğlu – 1	30	Zebanoğlu – 1
7	Direkoğlu – 1	19	Kömüroğlu – 1		
8	Dizmanoğlu – 1	20	Kösten oğlu – 1		
9	Gidicioğlu – 1	21	Mavioğlu – 4		
10	Gorugoğlu – 2	22	Ötecioğlu – 14		
11	Kacıroğlu – 1	23	Siyak – 1		
12	Karaceviz – 1	24	Suman oğlu(?) – 1		
TOPLAM: 30 Farklı Lâkap – 63 Defa Kullanım					

Lâkaplar bahsinin “genel değerlendirmesini” içeren grafik ise, şöyledir:

Sonuç

Temettü sayımları neticesinde ortaya çıkan temettüât defterleri, mahallî tarihin sosyo-ekonomik varlığını tespit etmek hususunda ciddî bir “yol gösterici” mahiyetindedirler. Defterlerin böylesi önemli bir mevkîe konumlandırılmasının gerekçesi ise; temettüât defterlerinin, konu edinilen bölge ahalisinin isim, unvan ve dolayısıyla kültürel kimlik bilgisi ile orada yaşayan insanların sâhip oldukları mal varlıkları, uğraştıkları işler, yetiştirdikleri ürünler ve bu ürünlerin kaç dönümlük arazide yetiştirildiği, besledikleri hayvanlar gibi bilgileri içermesidir. Ancak, yeri gelmişken belirtilmelidir ki; sâdece birkaç merkez mahallenin/karyenin temettüâtının incelenmesi, bir bölgenin sosyo-ekonomik vaziyeti hakkında genel bir çıkarıma varılabilmesi hususunda yeterli olmayacaktır.

Giriş kısmında da belirtildiği üzere; Keles (Kiraz) bölgesinin temettüât defterleri, 2019 yılında bir adet “yüksek lisans” tezine konu olmuştur. Tez, Keles’in temettüâtını genellikle maddî unsurları (hâne gelirleri, ziraatı yapılan bitkiler, hayvancılık faaliyetleri vb.) göz önüne alarak incelemiştir. İsimler ve lâkaplarla ilgili bir alt-kısım bulunsa da genel-geçer bilgiler vermeye ve bu bilgileri bir tabloda değerlendirmeye çalışılmıştır. Temettüât defterlerinde bulunan hâne ve hâne reislerinin isim ve lâkap bilgileri ise, tezin “ekler” kısmında mevcut bulunmamaktadır. Dolayısıyla; bölgenin kültürel yapısını bir “bütün” olarak ele alma hususunda noksanlar meydana gelmektedir. Bu çalışmamız vâsıtasıyla, belirtilen noksanlardan yalnızca bir tanesi giderilmiştir.

Keles Nahiyesinde yaşayan ahâlinin, XIX. yüzyılın ilk yarısındaki içtimaî durumu hakkında bilgiler veren temettüât defterlerine göre; Keles nüfusunun tamamına yakını, Müslüman’dır. İsimler ve lâkaplar ışığında ortaya çıkan bu netice, bölgedeki “Müslüman” kimliğini fark etmek noktasında önemlidir. Kullanılan isimler arasında Mehmed (Muhammed isminin bozulmuş/değiştirilmiş hâli), Hasan, Hüseyin, Ömer, Ali, Osman gibi isimlerin bulunması; Hz. Peygamber’e, torunlarına ve Hülefâ-ı Râşidîn Dönemi’nin hâlifelerine hürmetin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Hacı, hâfız, imam, molla, sofı, hatib gibi lâkapların sıkça kullanılmaları ise; yine, bölgenin Müslüman kimliğiyle örtüşmesine zemin hazırlamaktadırlar.

Netice itibarıyla; Keles (Kiraz), XIX. yüzyılın ilk yarısında Müslüman kimliğini taşıyan bir yerleşim birimidir. Tebaa tarafından kullanılan isim ve lâkaplar öncülüğünde ulaşılan bu durum, XIX. asrın ilk yarısını konu edinen 1845 tarihli temettüât defterlerinde açıkça görülmektedir.

Kaynakça

I. Arşiv Belgeleri

BOA.MEMKT.303-13-1 (Belge Tarihi: 16 Kânun-ı Evvel 1311)
BOA.ML.VRD.TMT. d.02173 (Defter Tarihi: H.1261)
BOA.ML.VRD.TMT. d.02174 (Defter Tarihi: H.1261)
BOA.ML.VRD.TMT. d.02175 (Defter Tarihi: H.1261)
BOA.ML.VRD.TMT. d.02176 (Defter Tarihi: H.1261)
BOA.ML.VRD.TMT. d.02177 (Defter Tarihi: H.1261)
BOA.ML.VRD.TMT. d.02178 (Defter Tarihi: H.1261)
BOA.ML.VRD.TMT. d.02179 (Defter Tarihi: H.1261)
BOA.ML.VRD.TMT. d.02180 (Defter Tarihi: H.1261)
BOA.ML.VRD.TMT. d.02181 (Defter Tarihi: H.1261)
BOA.ML.VRD.TMT. d.02182 (Defter Tarihi: H.1261)
BOA.ML.VRD.TMT. d.02183 (Defter Tarihi: H.1261)
BOA.ML.VRD.TMT. d.02185 (Defter Tarihi: H.1261)
BOA.ML.VRD.TMT. d.02186 (Defter Tarihi: H.1261)
BOA.ML.VRD.TMT. d.02187 (Defter Tarihi: H.1261)
BOA.ML.VRD.TMT. d.02188 (Defter Tarihi: H.1261)
BOA.ML.VRD.TMT. d.02189 (Defter Tarihi: H.1261)

II. Resmî Yayınlar

Sâlnâme-i Devlet-i ‘Âliyye-i Osmanîyye, H.1285/M.1868
Sâlnâme-i Vilâyet-i Aydın, R.1304/M.1888
Sâlnâme-i Vilâyet-i Aydın, R.1307/M.1891
Sâlnâme-i Vilâyet-i Aydın, H.1312/M.1894
Sâlnâme-i Vilâyet-i Aydın, H.1313/M.1895

III. Kitaplar, Tezler ve Makaleler

Adıyeke, 2000 Nuri Adıyeke, “Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri”, *OTAM*, S.11, (2000), ss.769-787.
Barkan, 1953 Ömer Lütfi Barkan, “Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, 1953.
Baykal, 1981 Bekir Sıtkı Baykal, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1981.

- Köprülüâde Mehmet Fuad, 1928 Köprülüâde Mehmet Fuad, “Anadolu Beylikleri Tarihine Aid Notlar”, *Türkiyat Mecmuası*, C.2, (1928) ss.1-32.
- Kur’ân-ı Kerîm, 2010 *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî*, Haz.: Hayrettin Karaman, Ali Özek vd., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010.
- Kütükoğlu, 1995 Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisâdi Tarihî Kaynaklarından Temettü Defterleri”, *Belleten*, C.LIX, S.225, (1995) ss.395-413.
- Mehmed Sâlâhi, II, 1313 Mehmed Sâlâhi, *Kâmus-u Osmanî*, C.II, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1313.
- Meriç, 1988 Recep Meriç, “Antik Dönemde Küçük Menderes Havzasının Tarihîsel Coğrafyasına Genel Bir Bakış”, *Ege Coğrafya Dergisi*, C.4, S.1, (1988), ss.202-213.
- Nizamü’l-Mülk, 2009 Nizamü’l-Mülk, *Siyasetnâme*, Çev.: Mehmet Taha Ayar, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- Ostrogorsky, 2006 Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev.: Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara, 2006.
- Pakalın, 1993 Mehmed Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri Sözlüğü*, C.III, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1993.
- Ramsay, 1960 William M. Ramsay, *Anadolu’nun Tarihî Coğrafyası*, Çev.: Mihri Pektaş, MEB Yayınları, İstanbul, 1960.
- Resmî Gazete, 1947 *Resmî Gazete*, S.6635, (18 Haziran 1947), ss.12506-12507
- Sevin, 2001 Veli Sevin, *Anadolu’nun Tarihî Coğrafyası*, C.I, TTK Yayınları, Ankara, 2001.
- Şemseddin Sâmî, 1314 Şemseddin Sami, *Kâmusü’l-Â’lâm*, C.5, Mihran Matbaası, İstanbul 1314.
- Şemseddin Sâmî, 1318 Şemseddin Sâmî, *Kâmus-i Türki*, İkdâm Matbaası, Der-saadet, 1318.
- Tütüncü, 2019 Aytaç Tütüncü, *Temettüat Kayıtlarına Göre 19. Yüzyıl Ortalarında Kıraz/Kilas Kazasının Sosyo-Ekonomik Durumu (1844-1845)*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa, 2019.
- Üreten, 2016 Hüseyin Üreten, “Tmolos’ta Saklı Kutsal Bir Kent “Dioshieron”: Bir Grup Sikkenin Yansımasında Roma Dönemi Yunan Dinsel İnançları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, S.44, (Haziran 2016), ss.562-578.
- Yıldız, 2024a Samet Yıldız, *Aydın Vilâyet Sâlnâmelerinin Işığında Kıraz*, Efe Ofset, İzmir, 2024.
- Yıldız, 2024b Samet Yıldız, “Birgi Tarihine Bir Katkı: 1845 Tarihli Temettüat Defterinde Gerçekli ve Ayasuret (Türkönü) Karyeleri”, *İzmir Araştırmaları Dergisi*, Y.10, S.20, (Haziran 2024), ss.65-93.

Ekler

Ek – 1

Keles'e İlişkin Temettüât Defterlerinde Geçen Hâne Reisleri ve Reislerin İsim ile Lâkap Bilgileri

KARYE-İ ÇAVUŞDAĞI DEFTER TASNİF NUMARASI: ML. VRD. TMT. d. 02173			
Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)	Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)
1	Karye-i mezbur Hatibi Abdullah Efendi ibn-i Ali	45	Koca Hasan oğlu Himmet bin Hasan
2	Muhtar-ı Evvel Koca Hasan oğlu İsmail bin Hasan	46	Hacı Mehmed oğlu Kara Ali
3	Muhtar-ı Sâni Korgahioğlu Molla Hasan bin Mehmed	47	Hacı Mehmed oğlu Mehmed
4	Süleyman oğlu Emir Mehmed	48	Yeniçerioğlu Mehmed bin Hüseyin
5	?oğlu Melik (?) Halil bin Mustafa	49	Timurcuoğlu (Demircioğlu) Ahmed bin Mehmed
6	Kaçaroğlu Yusuf Ağa	50	Halil oğlu Molla Mustafa bin Halil
7	Balyanoğlu İbrahim	51	Koca Hasan oğlu Mehmed bin İbrahim
8	Köstanoğlu Hasan	52	Gâzioğlu İbrahim bin Mustafa
9	Balyanoğlu Mustafa bin Ali	53	Koca Mehmed oğlu Hasan bin Mehmed
10	Köse Hasan bin Mustafa	54	Hasan oğlu Kara Mustafa
11	Sarı Çoban oğlu Kara Mehmed oğlu Mustafa	55	سومان oğlu Mehmed bin Hasan
12	Ötecioğlu Hüseyin bin Mehmed	56	Suman (سومان) oğlu Mustafa bin Mehmed
13	Sağiroğlu Hasan bin Musa	57	Eskicioğlu Mustafa bin Hüseyin
14	Kocagözoğlu Ali bin İbrahim	58	Sulakoğlu Kara Mehmed bin Ali
15	Çobanoğlu Mustafa bin Mustafa	59	Gorugoğlu İbrahim bin Mustafa
16	Muradoğlu Abdullah bin Hasan	60	Gorugoğlu Molla Abdullah bin Mustafa
17	Köse Mehmed oğlu Veli	61	Ahmed oğlu Mehmed
18	Bekir oğlu Bekir	62	Kara Mustafa oğlu Mehmed
19	Mustafa oğlu Mehmed	63	Kuruoğlu Mehmed bin Ahmed
20	Kara Veli oğlu Veli	64	Zarrinioğlu Halil bin Hasan
21	Çolakoğlu Mehmed bin Mehmed	65	Çemik Hüseyin oğlu Hüseyin

KARYE-İ ÇÖLMEKÇİ			
DEFTER TASNİF NUMARASI: ML. VRD. TMT. d. 02174			
Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)	Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)
1	İmam Molla Hüseyin bin İsmail	15	Kesioğlu(?) Mustafa bin Mehmed
2	Koca Hüseyin oğlu Molla İbrahim	16	Sireklioğlu Hüseyin bin Ali
3	Sireklioğlu Mehmed bin Ali	17	Hacı Himmet oğlu Himmet
4	Sarioğlu Mehmed bin Osman	18	Kavaloğlu Osman bin Ahmed
5	Emir Ali bin Osman	19	Kavaloğlu Ali bin Osman
6	Koca Süleyman bin Osman	20	Berberioğlu Süleyman bin Ali
7	Hasan bin İsmail	21	Şâ'ban oğlu Mustafa bin Osman
8	Helvacı Ahmed bin Mehmed	22	Koca Ahmed oğlu Mehmed bin Ahmed
9	Halil bin Veli	23	Mütেকâid Hüseyin bin Hasan
10	Kasaboğlu Ali bin Hasan	24	Kasaboğlu Hüseyin bin Hasan
11	Bozoğlu oğlu Veli bin Mehmed	25	Köpekçioğlu Ahmed bin Mehmed
12	Bozoğlu oğlu Mehmed bin Ahmed	26	Veli Ağa oğlu Halil Ağa ibn-i Mustafa
13	Bozoğlu oğlu Mehmed bin Hüseyin	27	Yetim Mehmed bin Himmet
14	Kacıroğlu (?) Hacı Süleyman bin Mehmed	28	Kasab Hasan oğlu Hasan

22	Çolak[oğlu] Mehmed bin Hüseyin	66	Karacaoğlu Kör Ali
23	Çolakoğlu İsmail bin Mehmed	67	Sarı İmam oğlu İsmail bin Mehmed
24	Çolakoğlu Hasan bin Mehmed	68	Karacaoğlu Kel Hüseyin bin İbrahim
25	Sarı Çoban oğlu İbrahim bin Mustafa	69	Çavdarolu Kara Külâh Mehmed
26	Basdavoğlu (?) Mehmed bin İsmail	70	Karacaoğlu Kiyak Hasan bin İbrahim
27	Deli İmam oğlu Hasan bin Hasan	71	Bostancioğlu Mustafa bin Mustafa
28	Cangerdoğlu (?) İbrahim bin Hasan	72	Bostancioğlu Hüseyin bin Mustafa
29	Hacı Halil oğlu Mehmed bin Mustafa	73	Hasan Ali oğlu Mehmed
30	Köroğlu Mustafa bin İbrahim	74	Emiroğlu Süleyman bin Yusuf
31	Hacı Mehmed oğlu yetim Mehmed bin İbrahim	75	Zebanoğlu Mehmed bin Mehmed
32	Basdavoğlu (?) Ali	76	Keberoğlu Mehmed
33	Kırgöz oğlu Hasan bin Mehmed	77	Halil oğlu Halil bin Mustafa
34	Köstenioğlu Mehmed bin Hüseyin	78	Halil oğlu Ahmed bin Mehmed
35	Siyak Halil oğlu Mustafa	79	Tekbıçakoğlu Süleyman bin Ahmed
36	Çolak Halil oğlu Kara İbrahim	80	Kocagözoğlu Mustafa bin Mustafa
37	Kuruoğlu bin Hüseyin	81	Kaçaroğlu Ahmed Bey oğlu Mehmed
38	Hüseyin bin Mehmed	82	Solakoğlu Mustafa bin Hasan
39	Çırpioğlu Kara Hasan bin Abdullah	83	Solakoğlu Kara Hüseyin oğlu Mehmed
40	Çırpioğlu İbrahim bin Abdullah	84	Çavdarolu Molla Süleyman bin Hüseyin
41	Kocagözoğlu Mehmed bin Hasan	85	Tekbıçakoğlu Molla Veli bin İbrahim
42	Hamza oğlu Kara Hasan bin İbrahim	86	Kiziroğlu İbrahim bin Mehmed
43	Hamzaoğlu Mehmed bin Mehmed	87	كُوبُ oğlu Hacı İbrahim
44	Ayanoğlu Hamza bin Süleyman		

KARYE-İ EMENLER DEFTER TASNİF NUMARASI: ML. VRD. TMT. d. 02177			
Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)	Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)
1	Karye-i mezbûreden İmam Ak Mehmed oğlu Molla Hüseyin ve karındaşı Hasan ve Abdullah ve Musa [Müşterek Temettüât]	9	Keskinoğlu Hüseyin bin Mehmed
2	Muhtar Zeyrek oğlu İbrahim ve karındaşı Hasan [Müşterek Temettüât]	10	Keskinoğlu Hasan bin Mehmed
3	Kara Ali oğlu Ali bin Ali ve maiyetinde oğlu Mustafa [Müşterek Temettüât]	11	Karaoğlu oğlu Mustafa bin Hasan
4	Karaoğlu oğlu Hüseyin bin Mustafa ve maiyetinde oğlu Mehmed [Müşterek Temettüât]	12	Ak Mehmed oğlu Mehmed bin Mehmed
5	Mavioğlu Mehmed bin Hüseyin ve maiyetinde oğlu Hüseyin [Müşterek Temettüât]	13	Muslih oğlu Hüseyin bin Muslih
6	Mavioğlu Ali bin Ali ve maiyetinde oğlu Mehmed ve Hasan [Müşterek Temettüât]	14	Bıçakoğlu Hüseyin bin Hasan
7	Muslih oğlu İsmail bin Muslih	15	Muslih oğlu Mehmed bin Ömer
8	Keskinoğlu Mehmed bin Mehmed		

KARYE-İ AKKEÇİLİ DEFTER TASNİF NUMARASI: ML. VRD. TMT. d. 02176			
Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)	Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)
1	Dağdelen Molla Hasan bin Hasan	8	Hacı Yusuf oğlu Ömer
2	Hüseyin oğlu Kara Mehmed	9	Hacı Osman oğlu Süleyman
3	Molla Veli oğlu İsmail bin Veli	10	Hacıoğlu Ömer bin Hüseyin
4	Yunus oğlu Hasan	11	Kısasakaloğlu Hasan bin Hasan
5	Molla Halil oğlu Mehmed	12	Emir Hasan oğlu Kara Ahmed
6	Kocabaşoğlu İbrahim	13	Dağlı Hacıoğlu Hacı Hüseyin bin Hacı Mehmed
7	Veli oğlu Halil bin Abdullah		

KARYE-İ ÇANAKÇI DEFTER TASNİF NUMARASI: ML. VRD. TMT. d. 02175			
Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)	Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)
1	Halil oğlu Molla Mehmed	13	Topaloğlu Ali bin Mehmed
2	Bağcıoğlu Abdullah bin Ahmed	14	Oda[başı]oğlu Halil
3	Koca Abdullah oğlu Mustafa	15	İbrahim oğlu Deli Hüseyin
4	Macaroğlu Mustafa bin Halil	16	Cin Hüseyin oğlu Ahmed
5	Kara Hüseyin oğlu Mehmed	17	Odabaşoğlu İsmail bin Halil
6	Odabaşoğlu Hüseyin bin Halil	18	İbrahim Veli oğlu Mehmed
7	Çalık oğlu Halil bin Mustafa	19	Bolatoğlu Molla Mehmed
8	Çalık oğlu Osman	20	Kara Ahmed oğlu Hasan
9	Macaroğlu Hüseyin	21	Veli oğlu Mehmed bin Veli
10	Veli oğlu Hüseyin	22	Kara İmam oğlu Mehmed bin Mehmed
11	Sefer oğlu Mehmed	23	Kozakoğlu İsmail
12	Çalık oğlu İsmail bin Osman	24	Mülâzım Tekâüdü Mustafa Ağa bin Hasan

KARYE-İ ELBİ			
DEFTER TASNİF NUMARASI: ML. VRD. TMT. d. 02178			
Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)	Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)
1	İmam Hacı İmam oğlu Molla Hasan	24	Ali oğlu Mehmed
2	Muhtar Hacı Süleyman bin Mehmed	25	Teknecioğlu Ali Bey bin Mehmed
3	Canbaz oğlu Abdullah bin Hüseyin	26	Musa bin Süleyman
4	Koca Hacı İbrahim bin Mehmed	27	Badaloğlu Molla Mustafa bin Ahmed
5	Dedeoğlu Hasan bin Mehmed	28	Hasan oğlu Ahmed
6	Ali oğlu Süleyman	29	Seferoğlu Hacı Abdullah bin Ömer
7	Basdavoğlu Hüseyin bin Hasan	30	Osman oğlu Mustafa
8	Süleyman bin Halil	31	Küçük Hasan Efendi bin Nasuh
9	Hasan oğlu Süleyman bin Hasan	32	Küçük Hacı İbrahim bin Mustafa
10	Hacı Hüseyin oğlu Hüseyin	33	Kırcioğlu Hüseyin bin Ahmed
11	Hacı Hüseyin oğlu Mehmed bin Hüseyin	34	Hacı Halil oğlu Halil
12	Hacı Hüseyin oğlu İbrahim	35	Ali oğlu Hüseyin
13	Muslih oğlu Ekiz Mehmed bin Muslih	36	Topaloğlu Mehmed bin Hüseyin
14	İnceoğlu oğlu Mehmed	37	Kara Hasan oğlu Yusuf bin Hüseyin
15	İnceoğlu oğlu Yusuf	38	Ali oğlu Halil
16	Emir Ali oğlu Ali bin Ali	39	Karcioğlu Kara Hasan
17	Muslih oğlu Hasan	40	Sağiroğlu Hüseyin bin Yusuf
18	Hacı Bekir oğlu Bekir bin Abdullah	41	Hacı Hasan oğlu Receb
19	Muslih oğlu Hüseyin bin Mustafa	42	Abdülkadir oğlu Abdullah
20	Ali oğlu Mustafa bin Ali	43	Kayahoğlu Mustafa bin Ali
21	Seferoğlu Hacı Hasan bin Mehmed	44	İnceoğlu oğlu Mustafa bin Mehmed
22	Abdülkadir oğlu Mehmed	45	Hacı Hasan oğlu Kara Mehmed
23	Seferoğlu Mehmed bin Hacı Hasan		

KARYE-İ ARKACILAR			
DEFTER TASNİF NUMARASI: ML. VRD. TMT. d. 02179			
Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)	Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)
1	Şâ'ban oğlu Molla Mehmed bin Halil	7	Kara Süleyman bin Süleyman
2	Deli Halil oğlu Mustafa bin Mehmed	8	Sığırtmaçoğlu Hüseyin bin Hasan
3	Kasab Ahmed bin Mehmed	9	Kocaoğlu oğlu Mehmed bin Mustafa
4	Kocababaoğlu Osman bin Mehmed	10	Giritli Bağçevân Hasan
5	Deli Halil oğlu Halil bin Mehmed	11	Değirmenci Mustafa bin Mustafa
6	Abdülkerim oğlu Mehmed		

KARYE-İ SIRIMLI DEFTER TASNİF NUMARASI: ML. VRD. TMT. d. 02181			
Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)	Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)
1	Mehmed Efendi ibn-i Hasan Efendi	13	Mavioğlu Mehmed bin Abdullah
2	Yusuf bin Ali	14	Kara Mustafa oğlu Abdullah
3	Kocabıyık Ali bin Halil	15	Sabırcı/Hibrci (?) Çobanoğlu Mehmed bin Mustafa
4	Kocaoğlu oğlu Hüseyin	16	Sağıroğlu Ali bin Mehmed
5	Köse Mehmed bin Mehmed	17	Veli Hacı oğlu Hasan
6	Ali Ağa oğlu Molla Mehmed	18	Koca Hasan oğlu Hasan
7	Hacı Mustafa oğlu Molla Mustafa	19	Mavioğlu Ahmed bin Mustafa
8	Çolakoğlu Mehmed bin Ahmed	20	Anacoğlu Mustafa bin Süleyman
9	Kara Abdullah oğlu Abdülkadir	21	Koca Halil oğlu Mehmed
10	Çobanoğlu Mehmed bin Ali	22	Kahveci Hasan oğlu Topal Abdullah
11	Karaoğlu oğlu Hüseyin bin Mehmed	23	Hasallıoğlu(?) Ali bin Mehmed
12	Köse Ahmed oğlu Ali		

KARYE-İ HALİLLER DEFTER TASNİF NUMARASI: ML. VRD. TMT. d. 02180			
Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)	Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)
1	Hacı Abdullah oğlu Mustafa bin Abdullah	16	Molla Mustafa bin Mehmed
2	Himmet oğlu Mehmed	17	Yetim Mehmed bin Abdullah
3	Hacı Mehmed oğlu Hasan	18	İsmail Ağa bin İsmail
4	Anacoğlu Hasan bin Yusuf	19	Molla Hasan oğlu Kara Ahmed
5	Çobanoğlu Mustafa bin Ali	20	Halil Bey bin Hüseyin
6	Hacı Ali bin Ali	21	Horozoğlu Hasan
7	Hacı Halil oğlu İbrahim bin Mustafa	22	Kızır Halil
8	Kara Süleyman bin Mehmed	23	Merkumun (Kızır Halil) Karındaşı Mehmed
9	Teknecioğlu Abdülkerim bin Mustafa	24	Himmet oğlu Mehmed bin Mustafa
10	Veli Ağa bin Hüseyin	25	Hüseyin Bey bin Hüseyin Ağa
11	Hüseyin oğlu İbrahim	26	Köle İbrahim bin Abdullah
12	Ali Köle bin Abdullah	27	Dumanlızâde Mustafa Ağa
13	Yaş/Başoğlu Mehmed Ağa bin Hüseyin	28	Duman[lı]zâde Mehmed Ağa
14	Hacı Osman oğlu Osman	29	Küçük İsmail Ağa bin Süleyman
15	Hasan bin Memiş	30	Yetim-i İsmail Ağa bin Hüseyin

KARYE-İ KARABURÇ DEFTER TASNİF NUMARASI: ML. VRD. TMT. d. 02183			
Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)	Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)
1	Hatib Hasan Efendi ibn-i Mehmed	32	Kara Dede oğlu Mehmed
2	Katırcıoğlu Mehmed bin Abdullah	33	Yemezzoğlu Hasan
3	Sabancı Bekir bin Himmet	34	Emiroğlu Ali
4	Buğdaycıoğlu Hasan bin Abdullah	35	Onbaşıoğlu Mustafa
5	Kara Hasan oğlu Hüseyin bin Yusuf	36	Kelleci Hüseyin bin Ali
6	Osman oğlu Musa	37	Kocabaş İsmail bin Ali
7	Hasan Kethüda oğlu Hasan	38	Onbaşıoğlu Osman
8	Ali Dali/Delioğlu Süleyman	39	Onbaşıoğlu Abdullah bin Osman
9	Zeybekoğlu İsmail bin Hasan	40	Koca Âdem oğlu Mehmed
10	Haydar oğlu Süleyman bin Osman	41	Hasan Kethüda oğlu Receb
11	Haydar oğlu Hüseyin bin Osman	42	Alıkoğlu Mehmed
12	Köse Ahmed oğlu Mehmed bin Hüseyin	43	Koca Hüseyin bin Halil
13	Ramazan oğlu Ramazan	44	Osman Kethüda oğlu Osman
14	Hokka/Hakkaoglu (?) Ali bin Mustafa	45	Osman oğlu Kerim
15	Canbazoğlu Mustafa bin Hasan	46	Bekir oğlu Bekir
16	Himmet oğlu Mehmed	47	Kocioğlu Mehmed
17	Himmet oğlu Ali	48	Etyemez Mehmed
18	Civelekoğlu Hasan	49	Bıçak Hasan bin Musa
19	İmamoglu İsmail bin Ali	50	Burgazlıoğlu ?
20	Teknecioglu Ali bin Mustafa	51	İsmail bin Mehmed
21	Pençoğlu Hasan	52	Ali Dagi (?) oğlu Hüseyin
22	Pilavcıoğlu Abdullah	53	Buğdaycıoğlu Molla Hüseyin
23	Pilavcıoğlu Hüseyin bin Mehmed	54	Osman oğlu Ali
24	Veli oğlu Yusuf	55	Kara Hasan oğlu Kara Mehmed
25	Kökçüoğlu Hasan	56	Kara Ahmed oğlu Mehmed
26	Onbaşıoğlu Hüseyin bin Bekir	57	Ramazan oğlu Hasan
27	Ali Dali (?) oğlu Mehmed	58	Ekizoğlu Hüseyin bin Mehmed
28	Hasan Kethüda oğlu Süleyman	59	Kütükoğlu Hasan bin İbrahim
29	Kütükoğlu Hüseyin bin İbrahim	60	Kasaboğlu Ramazan
30	Hüseyin oğlu Molla Hasan	61	Pilavcıoğlu Mehmed
31	Samed (yazılışı yanlış) oğlu Mehmed	62	Onbaşıoğlu Baba Yusuf

KARYE-İ ŞEMEDOĞLU [ŞEMETLER] DEFTER TASNİF NUMARASI: ML. VRD. TMT. d. 02182			
Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)	Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)
1	Şemedoğlu Osman bin Halil	7	Şemedoğlu Ali bin Derviş
2	Şemedoğlu Ali bin Halil	8	Şemedoğlu Mehmed bin Ali
3	Şemedoğlu İbrahim bin Osman	9	Şemedoğlu Mehmed bin Ahmed
4	Şemedoğlu Koca Mustafa	10	Hekimoğlu Mustafa bin Mestan
5	Şemedoğlu Çoban Ahmed bin Hüseyin	11	Torunoğlu Osman bin Mustafa
6	Şemedoğlu Yusuf bin Ahmed	12	...oğlan oğlu Halil

KARYE-İ KARABURÇ DEFTER TASNİF NUMARASI: ML. VRD. TMT. d. 02183			
Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)	Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)
1	Hatib Hasan Efendi ibn-i Mehmed	32	Kara Dede oğlu Mehmed
2	Katırcıoğlu Mehmed bin Abdullah	33	Yemezzoğlu Hasan
3	Sabancı Bekir bin Himmet	34	Emiroğlu Ali

ÇİFTLİK-İ YAĞLAR VE KARAMAN DEFTER TASNİF NUMARASI: ML. VRD. TMT. d. 02185			
Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)	Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)
	Aydın Sancağı Kazâlarından Keles Kazâsı Dâhilinde Vâki Yağlar Çiftliği Dimekle Ma'ruf Bu Çiftliğin Hüseyin Ağa ve Mehmed Ağa ve Hizmetkârları	31	Çiftlik-i mezbureden Dervişoğlu Mehmed
1	Hüseyin Ağa bin Mustafa	32	Çiftlik-i mezbureden Molla İbrahim oğlu Hasan
2	Merkum Hüseyin Ağa hizmetkârı Hüseyin oğlu Ali	33	Çiftlik-i mezbureden Çoduroğlu Mehmed
3	Mehmed Ağa bin Hacı Hüseyin	34	Çiftlik-i mezbureden Kiroğlu Mustafa
4	Hizmetkârı Kara Külâh oğlu Hasan	35	Çiftlik-i mezbureden Çobanoğlu Hüseyin
	Aydın Sancağı Kazâlarından Keles Kazâsı Dâhilinde Vâki Virgü-i Mahsusları ... Birgi Kazâsı'na Merbut Olub ... Zikrolunan Keles Kazâsı'ndan Ahzolunan Karaman Çiftliği Ahâlilerinin ...	36	Çiftlik-i mezbureden Kabakoğlu Ali
5	Zikrolunan Karaman Çiftliği Mutasarrıfı Zeliha Hanım	37	Hasan bin Ahmed
6	Ödemişli Halil Ağa	38	Kel Ali oğlu Veli karındaşı İsmail ve Gök Ali
7	Ödemişli Molla Ahmed	39	Çiftlik-i mezbureden Deştmanoğlu Mehmed
8	Çiftlik-i mezbureden Canoğlu Molla Mustafa bin Mehmed	40	Ovalı Hasanoğlu
9	Çiftlik-i mezbureden Sarıoğlu oğlu Veli bin Ali	41	Çiftlik-i mezbureden Boveroğlu(?) Hüseyin
10	Çiftlik-i mezbureden Gidicioğlu İbrahim	42	Çiftlik-i mezbureden Kedicioğlu Hüseyin
11	Çiftlik-i mezbureden Ekdi Hasan bin İbrahim	43	Çiftlik-i mezbureden Molla İbrahim oğlu Mehmed
12	Çiftlik-i mezbureden Ali oğlu Hasan	44	Çiftlik-i mezbureden Karaceviz Mehmed
13	Çiftlik-i mezbureden Kocaoğlu Mehmed bin Ali	45	Çiftlik-i mezbureden Karacaoğlu Mehmed

14	Çiftlik-i mezbureden Dağlı Hacı oğlu Mehmed	46	Çiftlik-i mezbureden Hacı Ahmed oğlu Mehmed
15	Çiftlik-i mezbureden Ali Kerilaoğlu(?) oğlu Mustafa	47	Çiftlik-i mezbureden İmamoğlu Hacı Mustafa
16	Çiftlik-i mezbureden Lakçıoğlu Hüseyin bin Yusuf	48	Çiftlik-i mezbureden Fakıoğlu Hüseyin
17	Çiftlik-i mezbureden Hacı Köseoğlu Ahmed bin Hacı Hüseyin	49	Çiftlik-i mezbureden Molla Himmet
18	Çiftlik-i mezbureden Hasan Beşe oğlu Ali bin Hasan	50	Çiftlik-i mezbureden Kulaksızoğlu (قولقسز) Mehmed
19	Çiftlik-i mezbureden Osmanoğlu Hüseyin bin Ahmed	51	Çiftlik-i mezbureden Bilâl oğlu Mehmed
20	Çiftlik-i mezbureden Hasan Beşe oğlu Süleyman	52	Çiftlik-i mezbureden Hacı Osman
21	Çiftlik-i mezbureden Kayıkçıoğlu Molla Veli bin Mustafa	53	Balyambolu Kazası Karalarından Ali oğlu Ali
22	Çiftlik-i mezbureden Kara Ahmed oğlu Ahmed	54	Balyambolu'dan Menzilcioğlu Mehmed
23	Çiftlik-i mezbureden Deli Mustafa oğlu Abdullah	55	Birgili Karayağlı Halil Efendi
24	Çiftlik-i mezbureden ? oğlu İbrahim	56	Erzurumlu Mehmed Ağa
25	Çiftlik-i mezbureden Sarı Mehmed oğlu Hüseyin	57	Hacı Mehmed
26	Çiftlik-i mezbureden İmamoğlu Mehmed bin Abdullah	58	Ödemişli Bayramoğlu Mehmed
27	Çiftlik-i mezbureden Korus(?) Hasan bin Osman	59	Ödemişli Halil Ağa
28	Çiftlik-i mezbureden Dervişoğlu Hüseyin bin Mustafa	60	Kızıl Dereli Aşireti'nden Hacı Hüseyin oğlu Molla İsmail
29	Çiftlik-i mezbureden Kıyak oğlu Mehmed bin Mehmed	61	Çiftlik-i mezbureden Hacı Molla Ahmed
30	Çiftlik-i mezbureden Hacı Hüseyin oğlu Mehmed		

KARYE-İ ABSARA			
DEFTER TASNİF NUMARASI: ML. VRD. TMT. d. 02186			
Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)	Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)
1	Afyonluoğlu Hasan bin Ali	10	Halil oğlu İbrahim
2	İmamoğlu Mehmed bin Halil	11	Yusuf oğlu İbrahim
3	Değirmenci Tireli Mehmed	12	Afyonluoğlu Halil bin Hasan
4	Kara Kadı oğlu İbrahim bin İbrahim	13	Aşıroğlu Süleyman Beşe
5	Çolak Hasan bin Mehmed	14	Koca Mehmed oğlu Koca Mustafa
6	Hacı Mustafa oğlu Mustafa	15	Çökertmecioğlu Mehmed bin Hasan
7	Molla Mehmed oğlu Hacı Mehmed	16	Çökertmecioğlu Ali bin Hasan
8	Değirmenci Ahmed yetimi Abdullah	17	Deveci Ali
9	Kaz Ahmed oğlu Mustafa bin İbrahim	18	Tata (? silik, okunamıyor) İbrahim bin İbrahim

KARYE-İ UMURCA[LI]			
DEFTER TASNİF NUMARASI: ML. VRD. TMT. d. 02187			
Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)	Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)
1	İmam Molla Mustafa bin Hasan	10	Ali Bey bin Mehmed
2	Muhtar Koca Ali bin Hasan	11	Tıraşoğlu Hüseyin
3	Muhtar-ı Sâni Hacı Mustafa bin Mustafa	12	Sakar/Sakr oğlu İsmail bin Mustafa
4	Yusuf oğlu Halil bin Mustafa	13	Karındaşı Hüseyin
5	Köroğlu Mustafa bin Süleyman	14	Koca Halil oğlu Hüseyin
6	Kömüroğlu İbrahim bin Mehmed	15	İmamoğlu Hüseyin
7	Delioğlu Hasan bin Hasan	16	Bahçıvan İbrahim
8	Mehmed bin Halil	17	Veli Ağa yetimi Mehmed
9	Hacı İsmail oğlu Mehmed	18	Hüseyin Ağa oğlu Mehmed Ağa

KARYE-İ YAĞAS			
DEFTER TASNİF NUMARASI: ML. VRD. TMT. d. 02189			
Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)	Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)
1	Hatiboğlu İbrahim Efendi bin Mehmed	31	Şeroğlu Ali bin Süleyman
2	Muhtar Molla Mehmed bin İbrahim	32	Öküzoğlu Köse Mustafa bin Mehmed
3	Sofuoğlu Mehmed bin Mehmed	33	Uzun Ali bin Mehmed

NEFS-İ KELES			
DEFTER TASNİF NUMARASI: ML. VRD. TMT. d. 02188			
Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)	Hâne Nu.	Hâne Reisleri (Lâkapları ve Aile/Sülâle İsimleriyle Birlikte)
1	İmam Mehmed Efendi ibn-i Süleyman	15	Seyis Hasan bin Abdullah Merkum Seyis Hasan'ın hânesinde sâkine ve merkumun zevcesi Aişe (Ayşe) Hatun (Sayfa-7)
2	Muhtar Demirci Hüseyin bin Hüseyin	16	Kırlı Musa bin Abdullah
3	Mustafa Ağa oğlu Halil Ağa	17	Giritli Mustafa bin Ali
4	Gökçen oğlu Mehmed bin Ali	18	Bölenoğlu Hüseyin
5	Mehmed Ağa oğulları Hüseyin Bey ve Mehmed Ağa ve Ahmed Bey	19	Topal Mustafa oğlu Gök Mehmed
6	Çolak Hasan bin Osman	20	Koca Hüseyin oğlu Topal Hasan
7	Kızıl Dereli Mehmed oğlu Sarraf İbrahim	21	Kurcuoğlu Mehmed
8	Berberoğlu Mustafa bin Mehmed	22	Mestac oğlu Mehmed bin Mehmed
9	Koca Gökçen oğlu Süleyman bin Ali	23	Çırak Hasan bin Osman
10	Arab Abdullah bin Abdullah	24	Hacı Gökçen oğlu Osman bin Mehmed
11	Molla Mehmed oğlu Mehmed	25	Avcıoğlu Hüseyin bin Mehmed
12	Hasan Beşe oğlu Kara İbrahim	26	Bademiyeli Mehmed Efendi bin Mustafa
13	Bölükoğlu Mehmed bin Hüseyin	27	Partenoğlu(?) Kara Ali
14	Abdülkerim oğlu Harbdâr Osman	28	Bahçıvan Kara Yanni oğlu Atnaş

4	?oğlu Ahmed bin Mustafa	34	Değirmenci Hüseyin bin Mehmed
5	Musa oğlu Deli Hüseyin bin Mehmed	35	Takaroğlu Ali bin Ali
6	Takanoğlu Halil bin Ahmed	36	Takaroğlu Abdullah bin Ali
7	Koloğlu Mehmed bin İsmail	37	Dalga/Dalganoğlu Mustafa bin Süleyman
8	Musa oğlu Mehmed bin Mehmed	38	Eskicioğlu Mustafa bin Osman
9	Öküzoğlu Hüseyin bin Mehmed	39	Karışmazoğlu Hüseyin bin Hasan
10	Bolatoğlu Mustafa bin Mehmed	40	Köseoğlu Osman bin Mehmed
11	Pehlivanoğlu Halil bin Mustafa	41	Direkoğlu Halil bin Mustafa
12	Küçük İbrahim oğlu Osman bin Halil	42	İsmail Efendi oğlu Molla Mehmed
13	Pehlivanoğlu Osman bin Halil	43	Handelenoğlu Hasan bin Hasan
14	Emiroğlu Mehmed bin Abdullah	44	Emir Ali oğlu Hacı Mehmed
15	Şemsi oğlu Halil bin Halil	45	Giritlioğlu Hasan bin Abdullah
16	Kiristanoğlu Hasan bin Hasan	46	Koca Mehmed oğlu Mestan
17	Dizmanoğlu Süleyman bin Ali	47	Karamoroğlu (?) Mehmed bin Mustafa
18	Gâzioğlu Mehmed bin Hüseyin	48	Köse Osman oğlu Ahmed bin Osman
19	Çalık Halil oğlu Mehmed	49	Kiristanoğlu Habib bin Mustafa
20	Köseoğlu Mehmed bin Süleyman	50	Urgancı İsmail bin Mehmed
21	Ak Hasan oğlu Ali bin Mehmed	51	Hüseyin Efendi oğlu Hacı Ali Efendi
22	Emir Ali oğlu Mustafa bin Ali	52	Pilatroğlu (?) Molla Mehmed bin Mustafa
23	Ak Hasan oğlu Hüseyin bin Mehmed	53	Halil Efendi oğlu Mustafa
24	Keride/Geride oğlu Süleyman bin İbrahim	54	Kızıldereli Hasan bin Hasan
25	Koca Âdem oğlu İbrahim bin Mehmed	55	Çalıkoğlu Süleyman bin İsmail
26	Koca Âdem oğlu Süleyman bin İbrahim	56	Hacı İbrahim bin Mustafa
27	Karamoroğlu (?) Hüseyin bin Mustafa	57	Dilsizoğlu Molla Abdullah
28	Nalbandoğlu İbrahim bin Mustafa	58	Kiristanoğlu Mehmed bin Hasan
29	Arablioğlu Molla Ahmed bin Mustafa	59	Molla Hüseyin oğlu Mehmed bin Hüseyin
30	Bakkalcı Aîşe (Ayşe) Hatun		

Tarih Alanında Seçme Yazılar -VIII

Editör:

Doç. Dr. Yunus Emre Tansü